

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra historie

Magisterská diplomová práce

**Křesťané a Židé v městě Bzenci
v letech 1869 – 1921
pohledem demografických statistik**

Anna Jakšová

Vedoucí práce: PhDr. Karel Podolský

Olomouc 2011

Prohlášení

Tímto prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Křesťané a Židé města Bzence v letech 1869 – 1921 pohledem demografických statistik“ vypracovala samostatně pouze s využitím pramenů a literatury v práci uvedených.

V Olomouci 11. prosince 2011

podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Karlu Podolskému za trpělivost, odborné vedení, za řadu podnětů a připomínek ke struktuře i samotnému obsahu práce.

ÚVOD	5
PRAMENY A METODIKA	9
LITERATURA	13
 MĚSTO BZENEC V PROMĚNÁCH STALETÍ	 18
I. GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ PROSTORU A SÍDELNÍ POMĚRY	18
II. HISTORIE MĚSTA A JEHO OBYVATEL	21
III. ADMINISTRATIVNÍ A SPRÁVNÍ VÝVOJ MĚSTA BZENEC	
 V LETECH 1869 – 1921	32
III/1. ZMĚNY V LETECH 1848 – 1918 A JEJICH REFLEXE V BZENCI	32
Správa a orgány městské obce Bzenec	36
Správa a orgány židovské obce Bzenec	37
III/2. DOMOVSKÉ PRÁVO ANEB PŘÍSLUŠNOST K OBCI	38
Domovská příslušnost obyvatel do Bzence v letech 1869 – 1921	38
Domovská příslušnost obyvatel v MO Bzenec	39
Domovská příslušnost obyvatel v ŽPO Bzenec	41
Domovská příslušnost obyvatel v Bzenci v roce 1921	43
III/3. SLOUČENÍ BZENEC SE VSÍ OLŠOVEC	43
III/4. SLOUČENÍ ŽIDOVSKÉ OBCE S MÍSTNÍ OBCÍ BZENEC	44
Obecní volby v Bzenci v roce 1919	44
První společné volby do zastupitelstva města Bzence 1920	45
 MĚSTO A JEHO OBYVATELÉ	 47
VI. LIDÉ JEDNOHO MĚSTA	47
VI/1. BZENEC A JEHO OBYVATELSTVO PŘED ROKEM 1869	48
VI/2. BZENEC V LETECH 1869 – 1910	50
VI/2a. Městská obec Bzenec v letech 1869 – 1910	51
Demografická situace MO Bzenec v letech 1869 – 1910	51
Struktura obyvatel MO Bzenec v letech 1869 – 1910	54
Struktura MO Bzenec podle pohlaví	54

Složení obyvatel MO Bzenec podle biologických generací	55
Složení obyvatel MO Bzenec podle věkových skupin a rodinného stavu	58
Populační vývoj MO Bzenec v letech 1880 – 1910	61
Manželství a lidé do něj vstupující	62
Typy a struktura rodin v MO Bzenec	65
VI/2b. Židovská politická obec Bzenec v letech 1869 – 1910	68
Demografická situace ŽPO Bzenec v letech 1869 – 1910	69
Struktura obyvatel ŽPO Bzenec v letech 1880 – 1910	71
Struktura ŽPO Bzenec podle pohlaví	71
Složení obyvatel ŽPO Bzenec podle biologických generací	72
Struktura populace ŽPO Bzenec podle věku a rodinného stavu	75
Populační vývoj ŽPO Bzenec v letech 1880 – 1910	78
Stav manželský a lidé v něm	79
Typy a struktura rodin v ŽPO Bzenec	82
VI/3. BZENEC V LETECH 1869 – 1910	84
Demografická situace v Bzenci v roce 1921	85
Struktura populace Bzence v roce 1921	86
Populační vývoj města Bzence na začátku 20. let 20. století	88
Lidé vstupující a žijící v manželství	88
Struktura bzeneckých rodin v roce 1921	90
 V. ŽIVOT JEDNOHO MĚSTA	 91
V/1. VÍRA A NÁBOŽENSTVÍ V ŽIVOTĚ OBYVATEL BZENEC	91
V/2. OBCOVACÍ ŘEČ A NÁRODNOST OBYVATEL BZENEC	93
Bzenec a jeho jazyková skladba v letech 1880 až 1910	94
ŽPO Bzenec a jeho jazyková skladba	96
MO Bzenec a jeho jazyková skladba	97
Národnost místo obcovací řeči	98
V/3. VZDĚLÁNÍ V ŽIVOTĚ MĚSTA BZENEC	99
Vývoj škol v Bzenci	101
Školní docházka aneb učení se číst a psát z pohledu státní statistiky	102
Gramotnost křesťanské populace v Bzenci 1880 – 1910	102
Bzenec a školní instituce	105

Gramotnost křesťanské populace v Bzenci 1880 – 1910	106
Bzenecké německo - židovsko školství	107
Gramotnost v bzenecké populaci v prvních letech nového státu	108
 VI. SVĚT JEDNOHO MĚSTA	110
VI/1. POVOLÁNÍ A ZAŘAZENÍ DO SOCIÁLNÍCH SKUPIN	110
VI/2. OBYVATELSTVO BZENEC A JEHO HOSPODÁŘSKO – EKONOMICKÁ AKTIVITA V LETECH 1869 – 1910	111
Struktura obyvatelstva podle ekonomické aktivity v letech 1880 – 1910	111
Povolání a hospodářské postavení obyvatel v MO Bzenec	112
Povolání a hospodářské postavení obyvatel v ŽPO Bzenec	118
VI/3. HOSPODÁŘSKO – EKONOMICKÉ POSTAVENÍ OBYVATEL BZENEC PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE	122
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo Bzenec v roce 1921	122
Hospodářské postavení obyvatel Bzenec na začátku 20. let 20. století	123
VI/4. PODNIKY V BZENCI A JEHO OKOLÍ	126
 ZÁVĚR	129
RESUMÉ	134
PRAMENY A LITERATURA	135
OBRÁZKOVÁ PŘÍLOHA	140

ÚVOD

Ústředními aktéry práce jsou lidé, neboť co by byly dějiny bez lidí a lidé bez dějin. Hlavní postavy našeho příběhu nebyly ničím výjimečné a ani se ničím výjimečným nezapsaly do historie; byly součástí bezejmenných mas. Právě tyto zástupy bezejmenných dávaly do pohybu svět a mnohdy to byly právě ony, kdo určoval tok dějin. Člověk nevystupuje v této studii jako jednotlivec, ale jako součást určitého celku proměňujícího se na základě vnějších i vnitřních impulzů.

Hlavním cílem této studie je popsat a postihnout demografickou a sociokulturní proměnu obyvatel jednoho jihomoravského města. Město Bzenec v této studii slouží jako konkrétní a zároveň modelová ukázka místa, kde se střetlo několik etnických a kulturních vlivů. Reprezentanty tohoto střetu byli křesťané a Židé¹. Klasické národnostní dělení, jak ho známe dnes, nebylo do 20. let 20. století z politických důvodů přípustné. Bylo tedy nutno najít společného jmenovatele, podle něhož by se dalo obyvatelstvo rozdělit do skupin, které bychom mohli mezi sebou navzájem porovnávat. Namísto národnostní příslušnosti se nabízela možnost členit společnost podle jazyka nebo náboženského vyznání. Jazykové hledisko rozdělilo společnost na česky a německy mluvící populaci města. Německy hovořící skupina obyvatel města se ovšem automaticky nedala řadit k německému etniku, protože většina těchto lidí byla židovského vyznání a tím pádem spíše etnickými Židy. Navíc moravští Židé si byli více než jejich souvěrci v Čechách vědomi své odlišnosti od Čechů i Němců.

I samotné náboženství se dá považovat za jeden z determinantů, který společnost rozděloval, ale také slučoval. V našem prostředí se náboženství stalo jakýmsi poutem, které spojovalo lidi různých obcovacích řečí, které byly dlouhou dobu náhražkou národnostního určování. Rozdělení obyvatelstva na křesťany a Židy bylo v tomto případě čistě pragmatické. Náboženství se zdálo být nejlepší volbou, neboť bylo schopno obsáhnout jak židovské spoluobčany mluvící česky, tak křesťany hovořící německy. Samotné označení „křesťan“ nám v tomto případě

¹ Používání označení Židé či židé je vždy svízelná otázka všech prací věnujících se židovské problematice nebo na ni narážejících. Ve své práci jsem se rozhodla přikročit k tomu, že nebudu rozlišovat mezi náboženstvím (kdy je možné příslušníky židovské víry označovat s malým písmenem - židé) a národností (kdy se podle pravidel českého pravopisu píše ve smyslu etnickém a národnostním velké písmeno – Židé). Blíže se problematice věnuje FRANKL, Michal: „*Emancipace od židů*“ *Český antisemitismus na konci 19. století*, s. 20–23.

nahrazuje označení pro osoby římskokatolického i evangelického vyznání. Rozdělení křesťanů vycházející z lingvistického dělení na česky anebo německy hovořící katolíky a protestanty by samotnou práci ještě více komplikovalo a studii znepřehledňovalo.

Ono samotné dělení obyvatelstva na křesťany a Židy tu bylo téměř od pradávna. Existence židovských čtvrtí a přítomnost židovského elementu byla vždy patrná, a to i v dobách, kdy mluvily obě skupiny stejným jazykem. Vydělování židovských komunit započalo s reformami Josefa II., jehož jazyková nařízení postupně pronikla do všech oblastí života židovských komunit. Židé se začali vzdalovat svému okolí a stále více přimykali k německému jazyku a částečně i k německé kultuře. Tento počín přivedl Židy na konci 19. století do složitého postavení, kdy stanuli mezi znepřátelenými tábory Čechů a Němců v jejich národnostním boji.²

V 19. století se projevovala snaha o židovskou integraci do české společnosti. Projevem této integrace a loajality Židů k českému národu bylo přijímání češtiny jako mateřského jazyka, což se otevřeně projevilo na konci 19. století. Zvláště patrné to bylo v českojazyčném prostředí, kdežto v německy hovořících oblastech zůstávali Židé součástí německé kultury; úplně specifické bylo postavení Židů na Moravě. Možná toto rozdělení jednoho národa na dvě jazykové skupiny vedlo k tomu, že se ve stejnou dobu probouzel v české společnosti „kulturní antisemitismus“³. České společnosti na židovských komunitách nevadil ani tak semitský původ či náboženské víra, ale jejich jazyková – německá příslušnost. Následné česko - židovské hnutí vzbuzovalo v české společnosti nedůvěru, přestože Češi po židovské integraci dlouho volali, integrační snaha Židů se setkala s odmítnutím.⁴

Postavení moravských Židů bylo trochu odlišné od pozice jejich souvěrců v Čechách. Židé na Moravě byli koncentrováni od konce 18. století v 52 židovských obcích, ze kterých 27 získalo statut samostatných politických obcí.⁵ Jedna z těchto 27 obcí vznikla i v Bzenci. Vznik a existence této židovské politické obce Bzenec byla dalším důvodem, proč bylo obyvatelstvo v této studii děleno podle

² PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Sefer, Praha 2001, s. 108–117.

³ Nejedná se o žádný oficiální termín, ale pouze o osobní označení vycházející z osobního vnímání situace.

⁴ FRANKL, Michal: „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*, Paseka, Praha 2007, s. 25–46.

⁵ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 126–127, 335–337; HLOŠEK, Josef: *Židé na Moravě*, Česká hospodář. společnost pro markrabství moravské, Brno 1925, s. 23, 31–32.

náboženského klíče. Smysl křesťanství a židovství, jakožto vymezení jistého postoje a kultury, se nezměnil ani v období první republiky.

Jak již bylo řečeno, není tato práce o významných osobách, které by se zapsaly do dějin, ale jen o obyčejných lidech, o jejichž existenci zůstalo jen pár písemných zpráv. Mnohdy to byly jen záznamy státní nebo církevní provenience, pořizované ze statistických či registračních důvodů. Za těmito soupisy, které jsou vyjádřeny čísly a písmeny, se ale skrývá mnohem víc. Jsou za nimi životy a osudy konkrétních osob, které se nedaly a ani nedají vměstnat do žádných statistických tabulek. Aspoň některé z aspektů života těchto lidí se budeme skrze prameny statistické a evidenční povahy snažit oživit a demonstrovat na nich jistou změnu v čase – populační, hospodářskou a sociální.

Tematické celky této sondy se pokusí vystihnout a popsat demograficko – sociální proměnu i specifika multietnické a multikulturní stavby společnosti města Bzence v průběhu padesáti let. Již samotný název napovídá, že ve středu našeho zájmu bude stát obyvatelstvo města, jehož skladba, společenské, sociální a hospodářské postavení se v průběhu let proměnilo. Zajímat nás bude složení populace - etnické, jazykové, náboženské, stejně jako soužití, rozdíly i podobnosti mezi jednotlivými skupinami obyvatel. Pouze okrajově se budeme věnovat armádě, neboť na začátku 80. let 19. století byly na okraji města vybudovány vojenské kasárny. Město se tak rozrostlo o další sociální skupinu reprezentovanou vojáky a jejich rodinnými příslušníky. Jejich přítomnost do jisté míry ještě více rozvířila multietnické a společenské prostředí města.

Na Moravě se na rozdíl od Čech setkáváme s roztroušenými a poměrně početnými židovskými komunitami i ve druhé polovině 19. století. Moravská města a vesnice Židé neopouštěli tak často jako v Čechách, neboť blízkost velkých měst a především Vídně zaručovala odbyť výrobků i možnost vzdělání, aniž by se museli tito lidé stěhovat a opouštět prostředí, v němž si konečně vydobyli své postavení. Vliv a síla místních židovských komunit se projeví v polovině 19. století, kdy si vynutily svou vlastní politickou správu. Prostorově jsme se omezili pouze na město Bzenec, v němž došlo k rozdělení města na dvě samostatné obce.

Po staletí se zde lidé (křesťanská majorita) živilí převážně zemědělskou výrobou a tento agrárně-městský charakter si město zachovalo i přes probíhající změny v druhé polovině 19. století. Díky svým geografickým a přírodním předpokladům

se zde mohl rozvíjet jen drobný potravinářský průmysl, který zpracovával zemědělské výrobky místních rolníků. Na začátku tohoto průmyslového rozvoje stál nejdříve německý, potažmo židovský kapitál, a až s jistým zpožděním se začal prosazovat kapitál český.

Časové vymezení kopíruje sčítání obyvatel v letech 1869 až 1921 a doplňkově je rozšířeno o zápisy z matričních knih z téhož časového období. Mapovat demografickou měnu města Bzence jsme začali až od roku 1869, protože od tohoto roku se sčítání lidu konalo v pravidelných desetiletých intervalech (rok 1869 byl výjimkou), a to k jednomu pevnému datu - tím byl po celou dobu Rakousko-Uherska vždy 31. prosinec. Od tohoto roku také mluvíme o moderním sčítání lidu, které bylo již systematicky a organizačně propracované.

Počáteční řádky první kapitoly nám vymezují geografický prostor a nastiňují historický vývoj města do první poloviny 19. století. V následujícím oddíle je pozornost věnována podobě a změnám v životě města a jeho obyvatel druhé poloviny 19. století až první třetiny 20. století. Pozornost bude upřena na vznik a vývoj městské samosprávy a na vztah lidí k Bzenci, vyjádřený domovskou příslušností.

Jedna z centrálních kapitol se věnuje demografické proměně obyvatelstva. Město nebudeme vnímat jen jako organický celek, ale pozornost bude věnována nejprve jednotlivým samosprávným částem města – městské obci Bzenec (dále jen MO Bzenec) a židovské politické obci Bzenec (dále jen ŽPO Bzenec). Toto správní dělení Bzence nám umožní dívat se na město a jeho obyvatele hned z několika úhlů pohledu. Komplexní pohled na město nám umožní až rok 1921, před ním došlo k opětovnému sloučení obou městských částí.

Kapitola, která se věnuje kulturnímu životu města, se zaměří především na oblast školství, kde je mapován vývoj gramotnosti v bzenecké populaci. Stranou nezůstane ani otázka náboženského vyznání a problematika obcovací řeči, kterou po roce 1918 nahradila problematika národnostní příslušnosti. Poslední kapitola je věnována ekonomické aktivitě, profesím a oborům, kterým se místní obyvatelé věnovali. Ta je úzce spojena se společenskou skladbou města, která byla i přes převažující agrární prostředí poměrně bohatá a pestrá, což vtisklo Bzenci jeho nezaměnitelný a nenapodobitelný ráz.

Změny provázejí naše dějiny od nepaměti a je mnoho způsobů jak je zachytit a interpretovat. Dnešní historická věda sahá po pramenech, které ve své primární podstatě byly zhotoveny pro zcela jiné účely. Jedním z těchto ne zrovna obvyklých pramenů jsou evidenční spisy státní a církevní provenience, k nimž patří sčítací operáty a matriční knihy. Posláním těchto aktů byla evidence pro potřeby státu a církve. Díky tomu, že vznikaly v pravidelných řadách a byly pečlivě vyplňovány, se jim podařilo zachytit určité společenské a kulturní změny, které se jinak zachycují velmi těžko. Výsledky sčítání a matriční zápisy, které registrují jak stav, tak pohyb obyvatelstva, nám dnes mohou do jisté míry pomoci s rekonstrukcí vývoje, a tak přispět k popsání změn, které se ve společnosti děly.

Věda, která se zabývá zkoumáním populačních procesů, které se udály v určité době, na určitém místě a určité skupině lidí, se nazývá historická demografie. Údaje, které demografie zpracovává, jsou dvojího typu. První z nich obsahuje informace o stavu obyvatelstva a druhý zachycuje jejich dynamický vývoj. Sčítání lidu shromažďuje a zpracovává první typ údajů, který vyjadřuje *stav obyvatelstva*. V tomto konkrétním příkladu se bude jednat o roky 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921, díky nimž získáme představu o počtu a struktuře obyvatel a budeme moci pozorovat jejich proměnu v čase. Základní demografickou charakteristikou je rozdělení obyvatel podle pohlaví a věku. Následně můžeme třídit populaci podle dalších demografických, sociálních a ekonomických ukazatelů. Mezi sociální a ekonomické ukazatele můžeme zařadit rodinný stav, národnost, vzdělání, gramotnost, náboženské vyznání či povolání.

Matriční záznamy na rozdíl od sčítacích listů mnohem výstižněji reflektovaly a reflektují změny populace v čase. Populace není neměnnou veličinou, ale živým a stále se vyvíjejícím organismem, který je neustále v pohybu. Demografie se proto pokouší postihnout i tuto proměnu. Proto mimo pozornost historických demografů nestojí ani údaje, které reflektují především sňatečnost, porodnost (narození nového člověka), úmrtnost a migraci.

Sčítací listy a matriky jsou zdrojem nepřeberného množství informací. Díky tomu, že vznikaly v ucelených řadách, je dnes můžeme použít k hodnocení a porovnávání změn ve společnosti, a to především z dlouhodobějšího hlediska. Ze sčítacích operátů i matrik lze vyčíst mnohé změny, které ve společnosti probíhaly.

Tyto záznamy se mohou na první pohled zdát strohé a neosobní, ovšem po podrobnějším prozkoumání vydají svědectví o životě našich předků. Pak již bude záležet pouze na nás, jak tato data zpracujeme a jaké závěry z nich vyvodíme.

Pramennou základnou pro tuto studii jsou statistická data získaná ze sčítacích operátů sesbíraných v letech 1869 až 1921, případně doplněny o oficiálně publikované údaje rakouské a československé statistiky. Soubor těchto dat je místy rozšířen o některé údaje získané z matričních knih.

Samotná historie a tradice sčítání lidu v našich zeměpisných šířkách se dá vztáhnout k vládě Marie Terezie, přestože i dříve se setkáváme se soupisy poddaných, nikoliv však řízené státem. První pokus o centralizovaný soupis osob byl uskutečněn v roce 1754 a byl jedním z prvních svého druhu v Evropě. Následující sčítání probíhaly duplicitně – jeden soupis vyhotovovala vrchnost a druhý církev. Při porovnávání však údaje nesouhlasily, a proto bylo přikročeno k reformě. Od roku 1770 bylo organizací sčítání pověřeno vojsko za pomoci civilních orgánů. Vojenské soupisy byly informačně chudší a jednostranně zaměřené (na bojeschopné muže). S rokem 1770 je spojeno i několik inovací – dochází k ustálení příjmení, k očíslování domů a k územnímu členění obytných míst. V roce 1857 byl dokonce přijat zákon o sčítání lidu a došlo k prvnímu skutečnému sčítání, jehož provedením byly pověřeny státní úřady. Toto sčítání bylo takovým předstupněm prvního, z pohledů statistiků, moderního sčítání, které proběhlo na našem území v roce 1869.⁶

Podoba sčítacích listů se vyvíjela. Za základní sledované údaje můžeme považovat jméno (příjmení, křestní jméno, predikát a šlechtická hodnost), pohlaví, rok narození (od roku 1890 se přesně zjišťoval den a měsíc) a místo narození (od roku 1900 přesné vymezení obce, politického okresu a země). Dále byl zjišťován rodinný stav, náboženství a od roku 1880 jazyk a gramotnost vyjádřená znalostmi – čtení a psaní. V centru zájmu byla revize počtu přítomných a nepřítomných osob v dané obci, u nichž se zjišťovalo, zda skupina obyvatel žije v obci trvale nebo přechodně. V podstatě se jedná o ověřování domovské příslušnosti k obci, která se ve sčítacích listech uváděla až od roku 1880.

⁶ MAUR, Eduard a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Mladá fronta, Praha 1998, s. 135–141; týž: *Základy historické demografie*. FF UK, Praha 1983, s. 48–51.; Český statistický úřad: *Statistika od historie po současnost*, 2006, s. 17–19, dostupné na [www](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf) adrese: [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/\\$File/historie_csu.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf)

Rok po zrodu Československa vznikl i Státní úřad statistický jako orgán pověřený celostátním statistickým šetřením. Nový zákon o sčítání byl přijat až v roce 1920; sčítání se podle něj měla konat každých pět let. Z technických důvodů však nebylo sčítání v tomto intervalu proveditelné, a proto se od tohoto úmyslu upustilo a zůstaly zachovány původní desetileté intervaly. První československé sčítání se uskutečnilo v roce 1921, následující pak proběhlo v roce 1930. Plánované sčítání v roce 1940 se již neuskutečnilo kvůli právě probíhající světové válce.⁷

Organizační stránku převzalo československé sčítání ze sčítání z období Rakousko-Uherska, obsahově se však odlišovalo. Jednou z věcí, která zůstala zachována, bylo zjišťování obyvatelstva přítomného v daném místě a nikoliv příslušnost k danému místu. Mezi zjišťovanými údaji se nově uváděla národnost, která měla pro nově vzniklý stát politický podtext. Jeho vnějším znakem byl jazyk, ale do jisté míry i náboženské a kulturní přesvědčení, podle něhož se ke své národnosti mohli přihlásit Židé či Cikáni. Důvodem bylo to, že počet osob jednoho z vládnoucích národů (Slováků) byl menší než národnostní menšiny, kterou se měli stát Němci.

Sčítací listy pro sledované období jsou dnes uloženy v okresních archivech. Sčítací archy ovšem nejsou uloženy v archivech podle dnešní správní působnosti okresů, ale podle dříve existujících politických okresů. Sčítací operáty Bzence, spadajícího dnes do okresu Hodonín, nenajdeme v Okresním archivu v Hodoníně, ale jsou uloženy v Okresním archivu v Uherském Hradišti. Bzenec do roku 1949 totiž spadl pod působnost politického okresu Uherské Hradiště.

Nejstarší u nás dochované matriky pochází z poloviny 16. století. Povinné vedení matrik bylo nařízeno olomouckou synodou v roce 1591 a o pár let později i pražskou. Zápisy v matrikách byly nejednotné a k jejich sjednocení došlo až v roce 1760. Počátkem 70. let 19. století do vedení matrik začal zasahovat stát. V roce 1770 byly dvorským dekretem zavedeny v celé monarchii jednotné matriky s latinským zápisem. Zásahem Josefa II. v roce 1781 se matriky staly veřejnými listinami. K definitivnímu sjednocení formy matričního zápisu na území všech českých diecézí došlo v roce 1890 a ten se až na drobné úpravy používal do roku 1949.

⁷ Český statistický úřad: *Statistika od historie po současnost*. [online] c 2006 [cit. 26. 6. 2011], s. 17–19. Dostupné na [www](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf) adrese: [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/\\$File/historie_csu.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf)

Mezi zásadnější změny řadíme vznik nekatolických matrik, které se pojí k uznání protestantských církví v roce 1781 a k povolení občanských sňatků v roce 1868, s nimiž se objevují první civilní matriky sňatků, které byly v roce 1870 rozšířeny o civilní matriky narozených a zemřelých.

Židovské obyvatelstvo mělo být evidováno stejně jako obyvatelstvo křesťanské, a proto bylo v roce 1784 nařízeno židovským rabínům vést samostatné židovské matriky. Veřejná platnost byla těmto matrikám přiznána až v roce 1869. Nařízení z roku 1799 ukládalo vést matriky v duplikátním vyhotovení. K dílčím změnám a úpravám docházelo po celé 19. století. Evidence populačních změn a vedení matrik však zůstalo z větší části v rukou římskokatolické církve, a to až do roku 1949.⁸

Většina matrik je dnes uložena v zemských archivech. Křesťanské matriky města Bzence se nachází v Moravském zemském archivu v Brně. Židovské matriky jsou uloženy v Národním archivu v Praze, ale matriční řada není kompletní. Matriky ke studovanému období se do dnešních dnů nedochovaly; nahlédnout můžeme pouze do matrik z první poloviny 19. století a poté z 30. let 20. století.

Metoda zpracování se odvíjí od klasické demografické statistiky, která je společná jak demografům zabývajícím se současnou, tak i historickou demografií. Způsob, kterým jsou získávaná data reprodukována, je založen na deskriptivní a analytické demografii. Získaná data poukazují na konkrétní příklady. Syntézou teoretických poznatků, analýzou dat a obecných faktů vzniká určitý model, který však není univerzální. Získaná data a údaje nejsou samy o sobě cílem, nýbrž prostředkem pro další analýzy. Statistické ukazatele nám umožní poznat demografické zákonitosti a odhalí nám vzájemné sociální, kulturní a společenské jevy typické pro dané období a místo. K datům získaným přímo ze sčítacích listů a matrik musíme přistupovat s jistou obezřetností. Při vzniku i zpracování dat z matrik a sčítacích listů mohlo dojít k jistým mechanickým či nezáměrným omylům, kterým se člověk i při sebelepší obezřetnosti nevyhne. Zpětné vyhledávání chyb je pracné a ve větším množství dat téměř nemožné. Pokud se dopustíme většího množství chyb, mohlo by dojít ke zkreslení výsledků. Takto vzniklé chyby se pokusíme eliminovat srovnáním s oficiálně publikovanými daty státních statistik.

⁸ Maur, Eduard: *Základy historické demografie*, FF UK, Praha 1983, s. 52–57.

Demografický výzkum a šetření je u nás na vysoké vědecké úrovni. Důkazem toho jsou především práce a publikace pracovníků Českého statistického úřadu a vysokoškolských pedagogů, věnujících se problematice obyvatelstva, demografie a statistiky. Demografie a státní statistika mají u nás již více než staletou tradici, která se započala již za Rakousko-Uherska. Rakouská sčítání se svým obsahem, kvalitou a zpracováním dat zařadila mezi velmi dobře provedená sčítání své doby. Systém a formu do jisté míry převzalo i Československo a potažmo Česká republika, která na tuto tradici navazuje. Veškerá statistická šetření se stala významným pramenem pro zkoumání struktur obyvatelstva nejen českých zemí, ale i celého středoevropského prostoru bývalé habsburské monarchie.⁹

Mezi současnými demografickými pracemi najdeme množství souhrnných a přehledových prací. Ty jsou velmi obecné a pro konkrétní příklady nezbyvá badatelům nic jiného, než sáhnout po primárních pramenech. Primární prameny můžeme rozšířit také o díla rakouské a československé statistiky, která zpracovala výsledky jednotlivých sčítání v různých tematických celcích. Díla rakouské statistiky reprezentují zejména *Podrobné seznamy míst na Moravě*, *Lexikon obcí pro království a země na říšské radě zastoupené*, *Lexikon obcí pro Moravu a Spezialortsrepertorium von Mähren*, které shrnují výsledky sčítání lidu z let 1880 až 1910.

Československá statistika nezůstala pozadu. Její první dvě samostatná sčítání byla zpracována a vyšla v knižní podobě pod názvem *Statistický lexikon obcí v republice Československé*; nás ovšem zajímal především díl věnovaný *Moravě a Slezsku*. Řadu těchto publikací můžeme ještě doplnit o další demografické práce, z nichž jmenujme knihu s názvem *Politika* vyšlou v edici Dr. Zdeňka Tobolky, kde mezi přispěvateli najdeme významná jména jako Dr. Antonín Boháč¹⁰, Dr. J. Auerhan¹¹, Dr. B. Linhard a další.

⁹ Český statistický úřad: *Statistika od historie po současnost*, [online] c 2006 [cit. 26. 6. 2011] s. 16–17. Dostupné na [www](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf) adrese: [http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/\\$File/historie_csu.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/statistika:_od_historie_po_soucasnost/$File/historie_csu.pdf)

¹⁰ **Antonín Boháč (1882–1950)** byl místopředsedou Státního úřadu statistického a je považován za zakladatele naší demografie a statistiky, kterou společně s Dr. Auerhanem pozvedl na mezinárodní úroveň. Organizačně zajišťoval první dvě československá sčítání a podílel se i na jejich zpracování.

¹¹ **Jan Auerhan (1880–1841)** byl absolventem práv, který již za Rakousko-Uherska pracoval v Zemském statistickém úřadu a v roce 1919 se stal zaměstnancem Státního úřadu statistického. Po válce jeho kariéra rychle stoupala, stal se ministerským radou a přednášel na univerzitě. Profesně se věnoval problematice

Proces získávání a zvláště pak zpracování demografických dat je velmi zdoluhavý. Proto mezi historiky nenajdeme mnoho odvážlivců, kteří se do tohoto nelehkého a vleklého úkolu pustí. Průkopníkem české demografie byl Ant. Boháč, avšak samotné základy české historické demografie jakožto vědy položil **Eduard Maur**¹² knihou *Základy historické demografie*. Vedle tohoto titulu nemohu opomenout ani kolektivní práci, která vyšla v edici Eduarda Maura, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Jedná se o velmi zdařile zpracovanou monografii, řešící vývoj a proměnu obyvatelstva českých zemí, jež je srozumitelná i široké laické veřejnosti. Ze starších prací bych chtěla zmínit ještě knihu z pera **Zdeňka Vávry** *Tendence v dlouhodobém vývoji reprodukce obyvatelstva Českých zemí (léta 1870–1944)* či **Ludmily Kárníkové** *Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754–1914*.

Z novějších publikací věnujících se historické demografii je to práce **Vladimíra Srby** s názvem *1000 let obyvatel českých zemí*, v níž souhrnně rekapituluje několik set let starý vývoj Českých zemí. Konkrétně židovskou komunitou v novověkých dějinách na Moravě, především pak na Ostravsku, se zabývá ostravská historička **Ludmila Nesládková**. V jedné své knize s názvem *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů* mapuje vývoj křesťanských a židovských komunit žijících na jižní Moravě v 17. a 18. století. O něco novější studie **Jany Vobecké** se zabývá pouze židovskou populací v Čechách v 19. století a na začátku 20. století, v níž se pokouší mapovat společenské a hospodářské vztahy a vazby této komunity. Práce vyšla pod titulem *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století. Společenské a hospodářské souvislosti*.

Vedle literatury, zpracovávající již hotová statistická data, je třeba věnovat pozornost i literatuře, jež se zabývá postupy, jak tyto data a informace přetvářet a pracovat s nimi. Z řady soudobých českých i cizích publikací a učebnic o demografii zmiňme alespoň *Demografie poprvé* jejíž autorem je **Felix Košin**.

emigrace a československými menšinami v zahraničí. V době německé okupace udržoval styky s domácími odbojem a po atentátu na R. Heydricha byl zatčen a popraven.

¹² **Eduard Maur (*1937)** absolvoval obor dějepis – jazyk český na FF UK. Od roku 1962 působí na téže fakultě, kde během let získal doktorát a v roce 1997 mu byl udělen titul profesora českých dějin. V letech 1993 až 200 byl vedoucím Ústavu českých dějin. Zaměřuje se na dějiny raného novověku s přesahem do starších i novějších dějin, v rámci nichž se specializuje na hospodářské, sociální a agrární dějiny. Mimo to se věnuje české historické demografii a je považován za jednoho z průkopníků této disciplíny u nás.

Vystihnout společenské, kulturní, národní i hospodářské postavení Židů a křesťanů (Čechů) od poloviny devatenáctého století do první třetiny století dvacátého, je nelehkým úkolem, spočívajícím v pochopení různorodosti těchto komunit. Odborných prací zabývajících se dějinami každodennosti, průmyslu, hospodářství a sociálním postavením obyvatelstva je poměrně málo. Teprve v poslední době se toto prázdné místo naší historiografie začíná zaplňovat.

Dějínám každodennosti obyvatel se věnují především historici z pardubické univerzity v čele s profesorkou **Milenou Lenderovou**¹³. Skripta *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století* vznikla pro studijní potřeby studentů historie. V loňském roce byla tato skripta tematicky i obsahově rozšířena a do rukou odborné i laické veřejnosti se dostala v ucelené monografii s názvem *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Obě tyto publikace vznikly za spolupráce ještě několika historiků – **Marie Mackové**, **Tomáše Jiráňky** a dalších. Mimo to se v poslední době objevila souhrnná práce z pera **Jany Macháčové** a **Jiřího Matějčka**, kteří se již několik desetiletí zabývají problematikou sociálního vývoje české společnosti. Jejich kniha *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914* je sumarizační monografií, v níž shrnují výsledky svého dlouhodobého studia a bádání. Pozadu nezůstávají ani hospodářské dějiny, které se v poslední době dočkaly také souborné publikace od autorské dvojice **Ivana Jakubce** a **Zdeňky Jindry** s podtitulem *Dějiny hospodářství Českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*. Kniha mapuje vývoj v různých odvětvích průmyslu, zemědělství i služeb, neopomíná ani vnější podmínky, které měly na hospodářské změny vliv, jako byl vývoj demografický, právní či technický.

Společnost a její upřádání ovlivňovaly také zásahy státní správy, které upravovaly vztahy a poměry obyvatel k obci jako takové a ke státu. Ve druhé polovině 19. století a ve 20. letech 20. století dochází v oblasti správy a samosprávy k jistým změnám a jejich vliv na společnost je také nutno postihnout. Kniha věnujících se této oblasti je několik, ale na tomto místě bych jako zástupce chtěla jmenovat **Karla Malého** jako editora knižního titulu *Dějiny státu a práva v Československu*, který se dočkal několika vydání, a **Karla Schelleho**, který se specializuje na dějiny práva a správy. Z řady jeho prací zmiňme alespoň knihu *Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku*.

¹³ **Milena Lenderová (*1947)** vystudovala dějepis a francouzštinu na FF UK v Praze. Profesně se věnuje dějinám každodennosti 19. století, gender historii, kultuře a dějinám česko-francouzských vztahů.

Židovské minoritě byly věnovány práce již na přelomu 19. a 20. století. Historii a stav židovských komunit na Moravě v prvních desetiletích 20. století nám přibližují teoretické práce **Theodora Haase**, které vyšly pod názvem *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts*, a **Josefa Hložka** *Židé na Moravě*. Obě práce se zaměřily na právní a správní postavení židovské komunity na Moravě. Z děl, které se zabývaly židovskou problematikou již v období první republiky, bych zmínila sborník *Die Juden und Judengemeinden Mähren in Vergangenheit und Gegenwart* redigovaný **Hugo Goldem**, který popisuje historii židovských obcí na Moravě od počátku osídlování židovským obyvatelstvem ve 12. století až do začátku 20. století.

Život židovské komunity u nás v druhé polovině 19. století a v první třetině 20. století přibližují práce tří českých historiků. Prvním z této trojice je **Tomáš Pěkný**¹⁴ a jeho kniha *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, kterou můžeme pokládat za základní literaturu ke studiu historie Židů u nás. V současné době se židovské komunitě v českých zemích věnuje mladá historička **Kateřina Čapková**, která napsala knihu *Češi, Němci a Židé?*, zaměřenou převážně začátek 20. století a období první republiky. Třetím autorem, specializujícím se na česko-židovskou problematiku, je mladý historik **Michal Frankl**, který se podepsal pod titul *„Emancipace od židů“ Český antisemitismus na konci 19. století*.

Židovské problematice se již delší dobu věnuje **Leo Pavlát**, pod jehož jménem vyšla jedna z prvních publikací o historii, náboženství a kultuře Židů v českých zemích: *Židé – dějiny a kultura*. **Jana Svobodová** a **Helena Krejčová**¹⁵ jsou autorkami mnohých studií a článků o židovské problematice. Mezi další historiky věnující se židovské otázce patří např. **Jiří Křest'an**, **Blanka Svobodová** a další pracovníci Židovského muzea v Praze. Mezi publikacemi Židovského muzea najdeme například sborníky *Židovská menšina v Československu ve 20. letech* ad. O životě židovských komunit vypovídají také hmotné památky. Židovskému umění,

¹⁴ **Tomáš Pěkný (*1943)** prozaik, dramatik, kulturní historik česko-židovského původu. Vystudoval češtinu a dějepis na FF UK v Praze. Od r. 1990 pracoval v týdeníku Respekt a měsíčníku Roš chodeš, kde od roku 2005 pracuje jako šéfredaktor. Současně je od roku 1991 redaktorem v nakladatelství Sefer.

¹⁵ **Helena Krejčová (*1951)** vystudovala dějepis – národopis na FF UK v Praze. Od roku 1991 pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde spoluzakládala a vede oddělení židovských studií. Ve své vědecké práci se zaměřila na dějiny Židů v českých zemích, česko-židovskou asimilaci, antisemitismus, holocaust a dějiny židovské populace v Československu po roce 1945.

sakrální i světské architektuře se věnují zejména **Jaroslav Klenovský**¹⁶, **Petr Ehl** a **Jiří Fiedler**.

Velmi důležité místo v této práci mají autoři a díla, která se věnují přímo regionálním dějinám. Na prvním místě bych chtěla zmínit **Josefa Hanáka** a jeho dvě práce: *Paměti města Bzence* a *Dějiny vinařství ve Bzenci*. Mezi dalšími autory jsou to pak **Metoděj Zemek**, Jan Skutil, **Ivan Štarha** a Lumír Kuchař, kteří ve sborníku *Jižní Morava* v roce 1986 a 1987 publikovali studie o historii Bzence; později tyto články vyšly jako knižní publikace *Kapitoly k dějinám města Bzence*. V neposlední řadě bych chtěla zmínit brožurku, která vyšla v roce 1965 k výročí první písemné zmínky o městě Bzenci pod názvem *950 let města Bzence*.

¹⁶ **Jaroslav Klenovský** (*1954) brněnský architekt a badatel; zabývající se židovskými památkami Moravy a Slezska.

MĚSTO BZENEC V PROMĚNÁCH STALETÍ

V první tematické části si nejprve vymezíme geografické prostředí a sídelní poměry města. V návaznosti na to se budeme věnovat historii města a jeho obyvatel. Pozornost upřeme také na administrativní a správní vývoj města ve druhé polovině 19. století, především na otázku domovského práva. Ve sledovaném období byl Bzenec rozdělen na dvě politické obce – městskou obec Bzenec a židovskou politickou obec Bzenec. Spolu s oběma obcemi se na jednom katastru nacházel mlýn (Horní Mlýn) a statek (Wilhelmshof), jehož obyvatelé byli vždy připočítáni k obyvatelům městské obce Bzenec. Poněkud složitější bylo postavení nedaleké vsi Olšovec. Poslední část tohoto celku se bude zabírat slučování města Bzence se vsí Olšovec a židovskou politickou obcí Bzenec a jeho pozicí v nově vzniklém státě.

I. GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ PROSTORU A SÍDELNÍ POMĚRY

Město Bzenec se rozprostírá v úrodné oblasti jihovýchodní Moravy. Ze západu a severu je ohraničeno zvlněnou Kyjovskou pahorkatinou a z jihovýchodu k němu zasahují výběžky Dolnomoravské nížiny. Ze západní a jižní strany je město obtékáno Syrovínkou a Vracovským potokem, stékajícími se na začátku Olšovce. Na jihu města se rozprostírá pás písčité půdy, tzv. Váté písky, táhnoucí se od Bzence až po Hodonín. Toto území bylo od první poloviny 19. století zalesňováno a přeměněno v borový les, který je zde dodnes.

Geografický prostor, přírodní poměry a sociálně-společenské prostředí města nasměrovaly jeho dějinný vývoj. Bzenec patřil mezi skupinu moravských měst, v nichž převládající způsob obživy byl spojen se zemědělstvím; obchod a řemeslná výroba byly až druhotným způsobem obživy. Agrární charakter města byl patrný již ve středověku, kdy k rozvoji obchodu přispělo nejprve vinařství. Vinařství si udrželo dominantní postavení i ve 20. století, kdy v tradici pokračovaly Bzenecké vinařské závody. V 19. století se obyvatelé Bzence a okolí začali specializovat na pěstování zeleniny a její zpracování. Ve městě a v jeho těsné blízkosti vyrostl cukrovar, několik malých konzerváren, výroba octu a palírna lihu.

Od 15. století a až do poloviny 19. století byl vývoj města určován vrchnostenskou správou. Obyvatelstvo bylo podrobeno poddanským povinnostem

a většina zemědělské půdy byla v držení majitelů panství. Velikost panství se měnila v závislosti na finanční situaci vlastníka. O stabilním katastru můžeme mluvit až od konce 18. století. V té době byl Bzenec součástí bzeneckého panství, které se rozprostíralo zhruba na 7 770 ha. Více než dvě třetiny připadaly na dominikál a zbylá jedna třetina na rustikál.¹⁷

Od poloviny 19. století můžeme už mluvit o výměře bzeneckého (obecního) katastru, který přesahoval 4 000 ha a ani v pozdějších letech se jeho velikost nezměnila. Důkazem toho jsou údaje z roku 1900, kdy připadalo na urbanizovanou část více než 160 ha a necelých 3 870 ha na zemědělskou a lesní půdu. Půda okolo Bzence byla vždy zemědělsky hojně využívána. Jak již bylo naznačeno, výběžky zvlněné krajiny severně od města byly a jsou po staletí posázeny vinohrady (zhruba 130 ha). Velká část zemědělské půdy (okolo 900 ha) byla od 19. století využívána k pěstování zeleniny. Zemědělsky nevyužitelná půda se ve druhé polovině 19. století přeměnila na rozsáhlé borové lesy (skoro 1 780 ha) a zbytek (přibližně 940 ha) připadal na louky a pastviny.¹⁸

V prostoru dnešního města se lidé usazovali již v době kamenné a kontinuita osídlení zde zůstala i v dalších stoletích. Na vrcholu své slávy byl Bzenec v době vlády Přemyslovců. Strategická poloha a veškeré výsady získané od tohoto vládnoucího rodu přispěly k tomu, že v okolí hradu vznikla osada s tržištěm. Postupem času a s příchodem nových kolonistů, mezi kterými nechyběli ani Židé, se město začalo dělit na křesťanskou a židovskou čtvrť. Křesťanská čtvrť se rozprostírala na jihovýchod od hradu a židovská jihozápadním směrem (obr. č. 1, 2).

Centrem křesťanské části se stalo mimořádně velké obdélníkové náměstí, později Dolní náměstí, které leželo na dopravní cestě spojující Bzenec s Vracovem a pokračující na (Moravský) Písek (obr. č. 4). Nad severovýchodním cípem náměstí byl na začátku 13. století vystavěn farní kostel. Ten stál uprostřed druhého, menšího nepravidelného tržiště, později nazývaného jako Horní náměstí.¹⁹ (Obr. č. 8)

Od začátku 14. století až do poloviny 15. století byl Bzenec zeměpanským městem. V tuto dobu mělo město zřejmě i opevnění, nemůžeme však mluvit o hradbách v pravém slova smyslu. Za husitských válek byl poničen hrad i město,

¹⁷ WOLNÝ, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*, sv. 4, Brno 1838, s. 80.

¹⁸ C. K. Statistická ústřední komise: *Lexikon obcí pro Moravu*, Vídeň 1906, s. 76–77.

¹⁹ LÁZNIČKA, Zdeněk: *Moravská města*, Čsl. národní rada badatelská, Brno 1948, s. 45.

které ztratilo post zeměpanského sídla. Uliční síť města byla minimálně rozvinutá. Křesťanská část města se rozšiřovala především východním směrem k (Moravskému) Písku a v tomto prostoru mezi dvěma sídly vznikla v 16. století ves Olšovec. Západně od náměstí v těsné blízkosti židovské čtvrti byla po skončení husitských válek vystavěna tvrz, později přestavěná na (renesanční, barokní a novogotický) zámek. Na přelomu 17. a 18. století byl na místě staršího kostela vystavěn nový barokní chrám. Zhruba v téže době byla nad městem, v místech kde stával původně bzenecký hrad, vystavěna barokní kaple (obr. č. 11), ovšem na konci druhé světové války v roce 1945 byla zničena.²⁰ Severozápadně od Dolního náměstí vyrostla židovská čtvrť. Kdy tato čtvrť vznikla, se přesně neví, ale uvádí se, že již v polovině 14. století zde existovala židovská obec se synagogou. Půdorys židovské čtvrtě, jak ho známe dnes, byl během staletí pozměněn, neboť čtvrť se rozrůstala, a získala tak dost nepravidelný tvar. Nejstarší část židovského ghetta stála severozápadně od náměstí. Skládala se z malých, hustě a chaoticky postavených domků, oddělených úzkými a křivolakými uličkami. Jádrem židovské čtvrtě se stala židovská ulice (dnes ul. Krále Vladislava), jeden z příkladů ulicově řazených domků. Východní a západní část ghetta později tvořily podélné ulice. Část židovské čtvrti se ve svém půdorysu dochovala dodnes. V některých případech se zachovaly i samotné půdorysy domů, které během staletí procházely přestavbami a rekonstrukcemi, čímž mnohdy již plně ztratily svůj původní ráz. Na urbanizačním vývoji židovské čtvrti lze vidět, že výstavba domů byla prováděna etapovitě a chaoticky. V některých případech dokonce židovské domy navazují na křesťanské. Toto plynulé prolínání křesťanské a židovské domovní zástavby muselo značně zkomplikovat uzavření ghetta v 18. a 19. století.²¹ (Obr. č. 17)

V 19. století se začala židovská čtvrť rozšiřovat jihozápadním směrem od města. V druhé polovině 19. století nahradila (údajně středověkou) synagogu synagoga nová, postavena v novoromantickém stylu (obr. č. 16), která byla do roku 1960 jednou z výškových dominant města. Dnes bzeneckou židovskou komunitu připomíná pouze hřbitov neznámého stáří (údajně od 14. stol.), jehož nejstarší náhrobek je z roku 1729 a pohřební síň z přelomu 19. a 20. století (obr. č. 18, 19).

²⁰ KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 1, A–G, Praha, Libri 1996, s. 428–430.; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzenec*, Bzenec 1919, s. 5–6.

²¹ KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska*, část 3 Ghetta. Brno 2001. Bzenec; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 428.

V průběhu 19. století se Židé stali i majiteli měšťanských domů na náměstí. Některé z těchto domů stojí ještě dnes, ale i ony prošly jistými stavebními úpravami a především vlastnickými změnami.²²

Do urbanizačního vývoje města v 19. století významně zasáhla železnice. Již od roku 1841 měl Bzenec díky nedalekému nádraží v (Moravském) Písku a Bzenci – Přívozu spojení s Vídní i ostravskou aglomerací. O čtyři desetiletí později byla vybudována železnice do Kyjova a Kunovic. Došlo také k železničnímu propojení Bzence s (Moravským) Pískem a tím k přímému napojení na Severní dráhu císaře Ferdinanda. Se stavbou bzeneckého nádraží byla spojena i výstavba domů na jih od města, která položila základy pozdější uliční sítě, spojující náměstí s nádražím (obr. č. 9, 10). Mezi Olšovcem a Bzencem byly v roce 1882²³ vystavěny jezdecké kasárny a někdy okolo roku 1900 došlo k urbanistickému i správnímu připojení Olšovce k Bzenci.²⁴

II. HISTORIE MĚSTA A JEHO OBYVATEL

Oblast okolo města Bzence byla osídlena již v pravěku. Dokladem pravěkého osídlení jsou archeologické nálezy z mladší doby kamenné, bronzové, římské a velkomoravské. Úrodná půda a výhodná poloha se staly rozhodujícími a směrodatnými faktory pro další vývoj Bzence a jeho okolí.²⁵

Archeologické nálezy byly doplněny a později nahrazeny písemnými prameny, které nás informují o dalším vývoji Bzence. Mezi tyto zdroje informací nepochybně patří listiny a zmínky v různých kronikách. Nakolik však můžeme tyto prameny považovat za věrohodné, je otázkou. První dvě listiny, datované na počátek 13. století, jsou považovány za podvrh. Nepochybně pravá je však listina z roku

²² Podrobnější informace v knize FIEDLER, Jiří: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*, Sefer, Praha 1992, s. 50–51; EHL, Petr – FIEDLER, Jiří – PAŘÍK, Arno: *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*, Paseka, Praha 1991, s. 153; KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska*, část 3. Ghetta. Bzenec; KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska*, část 2. Synagogy. Brno 2001, Bzenec.

²³ Zemek uvádí rok 1888.

²⁴ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 152; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 428.

²⁵ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 6; HANÁK, Josef: *Z dějin města Bzence*. Město Bzenec. Bzenec 1937, s. 100; HIRŠ, Jan: *Prehistorie našeho města*. In: 950 let města Bzence 1015–1965, s. 5–6.

1231, v níž je jako majitelka Bzence uvedena Konstancie Uherská, manželka Přemysla Otakara II. V této době byl Bzenec střediskem jedné z žup břeclovského kraje. Bzenec díky své strategické poloze měl předpoklady k tomu, aby se stal správním a vojenským centrem. V roce 1312 se do Bzence přestěhoval župní úřad, což poukazuje na jeho význam pro knížecí správu.²⁶

V době vlády moravských markrabat z rodu Lucemburků dochází k rozkvětu města jakožto centra řemesel a obchodu. Zásahu na tom neměla jen obchodní cesta do severních Uher, ale také ovocnářství a vinařství, které zde mělo staletou tradici již z dob Přemyslovců. Víno se stalo dobrým obchodním artiklem, s nímž obchodovali převážně židovští kupci. To vedlo k tomu, že se zde Židé začali usazovat a zanedlouho vyrostla v severovýchodní části města židovská obec (čtvrť). Usazení Židé nebyli jen obchodníky s vínem, ale podle horenského práva²⁷ se mohli rovněž stát vlastníky vinohradů. Svědectvím toho jsou zápisy v horenských knihách, v nichž Židé figurují nejen jako kupci (např. v roce 1587), ale i jako prodejci vinohradů (v roce 1580, 1584). Na začátku 17. století vlastnili místní Židé 97 čtvrtí vinohradů, což bylo asi 21 % z celého počtu 463 čtvrtí.²⁸ V dobovém kontextu je to něco neobvyklého, protože Židé měli zakázáno až do poloviny 19. století vlastnit půdu.²⁹

Bzenec byl sídlem župní správy do roku 1363, kdy se centrem župy a sídlem úřadů stalo Uherské Hradiště, kterému Bzenec nemohl konkurovat. S župním úřadem byla spojena i soudní a hrdelní pravomoc, kterou si Bzenec udržel i po ztrátě svého politického postavení. Druhá polovina 14. století tak přinesla mnoho dalších změn. Hrad a městečko Bzenec se sedmi vesnicemi patřily mezi statky, které podle závěti Jana Jindřicha připadly jeho druhorozenému synovi Janu Soběslavovi. Moravským markrabětem se stal prvorozený Jošt, jenž se pokusil o sjednocení markraběcích statků. Chtěl centralizovat správu Moravy a převzít moc plně do svých rukou. Rozhodl se, že odkoupí moravské statky svého mladšího bratra Jana

²⁶DOLEŽALOVÁ, Jana: *Bzenec ve 12. – 19. století*. In: 950 let města Bzence 1015–1965, s. 9; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 6-9; VAJDÍKOVÁ, Marie: *První písemná zpráva o Bzenci*. In: 950 let města Bzence 1015 – 1965, s. 6–8.

²⁷**Horenské právo** bylo právo, kterým se řídili místní vinaři. Jednalo se o souhrn jistých bezpečnostních opatření, která měla chránit majetek (vinohrady) před poškozením a ničením. V rámci horenského práva byly stanoveny pokuty a tresty za různé přestupky a zločiny. Nejstarší dochovaná horenská kniha má zápisy z roku 1580.

²⁸Zmínky lze najít v knize HANÁK, Josef: *Dějiny vinařství ve Bzenci*, Uherské Hradiště 1922, s. 17–23.

²⁹HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 11; DOLEŽALOVÁ, Jana: *Bzenec ve 12. - 19. století*. In: 950 let města Bzence 1015–1965, s. 9-10.

Soběslava, který mu je za nemalou finanční částku odstoupil. Smlouva mezi Joštem a Janem Soběslavem byla uzavřena ovšem bez vědomí jejich nejmladšího bratra Prokopa, jenž si činil nárok na část majetku Jana Soběslava. Mezi bratry Prokopem a Joštem se tedy rozpoutala válka, nazývána markraběcí válkou. Hrad a městečko Bzenec patřily mezi sporné statky, které střídavě držel vždy jeden z bratří. V této době získává Bzenec dvě důležitá privilegia, a to *odúmrtí* a *právo várečné*, které mu v roce 1384 potvrdil Prokop a o rok později i Jošt. Po Joštově smrti připadl Bzenec českým králům.³⁰

Novým majitelem se stává Václav IV., za jehož vlády dochází k prvnímu zastavení hradu a města Bzenec. Jeho bratru a pozdějšímu českému králi Zikmundu Lucemburskému se Bzenec podařilo vykoupit ze zástavy, ne však na dlouho. Nástupci Zikmunda Lucemburského Bzenec opět zastavili, tentokrát již vykoupen nebyl. To pro městečko Bzenec znamenalo hospodářský a společenský úpadek. Z titulu královského města plynulo mnoho výhod, na které Bzenec ztratil nárok, a z města královského klesl na post města poddanského, mající dále jen lokální význam. Z dob husitských válek se nám mnoho informací o městě a hradu nedochovalo. Na přelomu 20. a 30. let 15. století byl hrad pravděpodobně zničen husity a k jeho obnově již nedošlo.³¹

Od poloviny 15. století do druhé poloviny 16. století se na bzeneckém panství vystřídal několik majitelů. Bzenec přecházel do vlastnictví rozličných, více či méně významných českých a maďarských šlechtických rodů, mezi kterými bych zmínila jen pány z Dubé, z Kravař, z Kunštátu, z Torysy, Šarkanů z Hakosházy aj. Až na konci 16. století se na delší dobu stal Bzenec majetkem pánů Pruskovských z Pruskova (r. 1588). Na počátku 17. století se majitelem bzeneckého panství stal Jan Kryštof Pruskovský z Pruskova. Z jeho iniciativy byl sepsán urbář, datovaný k roku 1604, podle kterého si můžeme udělat představu o podobě města, počtu a složení jeho obyvatelstva, kulturní a náboženské skladbě i hospodářsko – sociální stratifikaci.³²

³⁰ Více informací k problematice markraběcí válce mezi Prokopem a Joštem v knize VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy I*, díl 1. Středověká Morava, Brno 1991, s. 103–105.

³¹ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 11–14; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 426–427.

³² HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 14–21.

Po zániku hradu byla na severovýchodní straně městečka postavena tvrz, která byla v průběhu staletí několikrát přestavěna. Na začátku 17. století byl zámek obehnan dvěma příkopy a zdí. K zámku přináležela sýpka, pivnice, sladovna, pivovar, dva mlýny, 10 čtvrtí vinohradů, lesy a sedm rybníků, z nichž ne všechny byly uzpůsobeny k chovu ryb. Samotné městečko Bzenec v té době tvořily čtyři ulice a dva rynky. Bylo zvykem, že všichni poddaní byli povinni vykonávat pro svou vrchnost robotu. Jinak tomu nebylo ani v Bzenci, kde tato povinnost doléhala na obyvatelstvo jak křesťanského, tak židovského vyznání. Místní Židé se však začali postupně z této robotní povinnosti vykupovat. Obyvatelé města Bzence byli navíc ke své vrchnosti povinováni přesně vyměřenými platy z domů, jatek, z řemesel, z pronájmu půdy ad. Všem držitelům domů byl vyměřen plat, platící stejně jak pro křesťany, tak Židy. Mimo to však všichni židovští majitelé domů byli povinni každoročně odvádět vrchnosti ještě 32 gr. z každého domu. Židovští hofeři a majitelé cuhausků však ročně odevzdávali pouze 20 gr.³³ Z celkového počtu asi 252 domů bylo 32 domů obýváno židovskými rodinami. Židovské domy stály především na Horním rynku (6) a na Dolním rynku (25). Celkově v Bzenci žilo okolo 300 rodin, z čehož bylo 67 židovských.³⁴

V čele města stála dvanáctičlenná městská rada zvolená obyvateli města, která však musela být potvrzena vrchností. I místní židovská obec měla možnost volit si svého vlastního rychtáře a rabína, za což musela odvádět vrchnosti poplatek, který „v roce 1713 dosahoval částky 17 fl. 30 kr.“ Kromě toho vlastnili Židé i špitál, „z něhož museli platit poplatek 2 groše.“³⁵ Židovská obec měla svou synagogu a samozřejmě nechyběla ani rituální lázeň (mikve) a hřbitov. Synagoga sloužila zároveň jako židovská škola. Židovské děti se zde učily hebrejsky číst a psát a hlavně získávaly základy židovské víry studiem Tóry. Kantora mohla židovská obec přijmout pouze se svolením vrchnosti. O křesťanské škole urbář z roku 1604 mlčí, přesto v zápisných knihách najdeme zmínku o škole i jejím rektorovi.³⁶

³³ Majitelé domů židovského původu byli v urbáři odlišeni od ostatního obyvatelstva přídomkem žid.

³⁴ Podle HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 21–36, 47.

³⁵ HOFF, Josef: *Bisenz*. In: Gold, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mähren in Vergangenheit und Gegenwart*. Jüdischer Buch-und Kunstverlag. Brünn 1929, s. 119; a pro srovnání HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 47, 99.

³⁶ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 11, 37, 47, 53, 99.

V 15. a 16. století byla Morava všeobecně známá svou náboženskou svobodou, která se projevila především na šlechtických statcích, tzn. i v případě Bzence. Město se vyznačovalo staletým soužitím židovské a křesťanské komunity. Pod vlivem reformace se společnost města ještě více rozvrstvila. Křesťanské obyvatelstvo se začalo dělit na obyvatelstvo katolického a protestanského vyznání (členy Jednoty českobratrské a novokřtěnců). Počet příslušníků Jednoty bratrské ještě vzrostl v době, kdy majiteli bzeneckého panství byli páni ze Žerotína (1542 – 1547). Náboženské složení obyvatel se odvíjelo a měnilo především podle náboženského vyznání a tolerance majitele panství. Před třicetiletou válkou byla většina obyvatel již vyznání katolického.³⁷

Obyvatelstvo Bzence by se dalo rozdělit na měšťany řemeslníky a měšťany rolníky, protože poměrně velká část bzeneckých měšťanů se živila pěstováním zeleniny, chovem dobytka a sadařstvím. Nejvíce pozornosti a péče bylo nicméně věnováno vinařství, k jehož rozkvětu došlo v 16. a 17. století, což dokládají samotné horenské knihy. S městy se neodmyslitelně pojila řemesla a Bzenec nebyl výjimkou. Podle urbáře z roku 1604 bylo v Bzenci čtyřicet dva různých řemeslníků, z nichž největší skupinu tvořili řezníci (8), tesaři (6) a bednáři (4). Nezanedbatelnou skupinu tvořili kožešníci, pekaři a kováři, vždy po třech řemeslnících. Pro zajištění veškerých nepostradatelných služeb nemohli ve městě chybět hrnčíři, ševci, krejčí, zedníci a další. Díky urbáři a artikulím různých cechů si můžeme udělat představu, jak vypadaly řemeslnické poměry v Bzenci v 17. a 18. století.

Od 16. století docházelo v Bzenci ke sdružování řemeslníků do cechů, o čemž nás přesvědčuje jedna z nejstarších dochovaných artikulí cechu ševcovského z roku 1537, která byla převzata od brněnského ševcovského cechu. V roce 1616 uzavřeli bzenečtí a veselští ševci dohodu, tzv. bratrstvo, podle kterého mohli členové těchto dvou cechů prodávat své výrobky na trzích obou měst. Podobné smlouvy uzavřeli bzenečtí ševci v roce 1645 s ševci strážnickými a v roce 1653 i s ševci kyjovskými. V druhé polovině 16. století můžeme mluvit také o samostatném cechu bzeneckých řezníků, ke kterému se později přidružil cech pekařský (společné pečetídlo z poloviny 18. století). V druhé polovině 17. století v Bzenci působil krejčovský a kožešnický cech. V roce 1700 vznikl sdružený cech bzeneckých kovářů, kolářů,

³⁷ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 48–49.

bednářů a zámečníků. Byli však i takoví řemeslníci, kterým se nepodařilo vytvořit vlastní cech, a proto se stávali členy cechů v jiných městech. Příkladem takových řemeslníků byli hrnčíři, kteří se později spolu se stolaři, sklenáři a tesaři přidružili ke sdruženému cechu kovářů, kolářů, bednářů a zámečníků. V polovině 18. století se z tohoto sdružení vydělili kováři a bednáři, kteří si vytvořili vlastní cechovní organizace.³⁸

Řemeslu se věnovali i místní Židé, mezi nimiž dominovalo řemeslo řeznické, kožešnické, krejčovské a sklenářské. Vstup do cechů jim však byl zakázán. Hlavním důvodem byla obava křesťanských řemeslníků z židovské konkurence, zvláště z židovských řezníků, pekařů a krejčích. Do sporů zasáhla bzenecká vrchnost, která zakázala místním židovským krejčím šít pro křesťany. Výjimku z tohoto nařízení získali pouze dva židovští krejčí, kterým bylo vrchností uděleno povolení, podle něhož směli i nadále šít pro křesťany, ostatní mohli vyrábět pouze pro potřeby své obce a svých souvěrců. V židovských rukou se postupně začal kumulovat nejen obchod se smíšeným zbožím, vínem a solí, ale i obchod s nemovitostmi a luxusním zbožím, jehož hlavním objednavatelem a odběratelem byla místní vrchnost.³⁹

Do první poloviny 17. století také spadá spor mezi vinaři křesťanské obce Bzenec a místními Židy. Židé nakupovali víno mnohem levněji v sousedních obcích, a proto si mohli dovolit ho nalévat za mnohem nižší cenu, než za kterou víno prodávali bzenečtí vinaři. To ubíralo bzeneckým vinařům na zisku a vedlo to k již zmíněnému sporu. K urovnání rozepří došlo teprve v roce 1750, kdy vešel v platnost zákaz dovozu cizího vína do Bzence. V jistém rozporu se smlouvou z roku 1750 byla smlouva židovské obce s vrchností uzavřená v roce 1757, v níž bylo Židům dovoleno dovézt ročně 10 beček vína ze Syrovína. V roce 1772 byla smlouva z roku 1757 nahrazena novou smlouvou, která umožňovala Židům ročně dovézt ze Syrovína 10 beček „košer“ vína, a to bez jakéhokoliv poplatku. Vinaři křesťanské obce se proti této smlouvě ohradili. Odvolávali se na smlouvu z roku 1750 a domáhali se jejího plnění také ze strany místních Židů. Vrchnost na vznesený protest odpověděla, že smlouva se týká pouze obce křesťanské a nikoli židovské, která může pro svou potřebu nakupovat i víno levnější. Tato výsada platila pouze do roku 1776, kdy bylo

³⁸ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 45, 63, 64; PAJER, Jiří – RUCKÁ, Galina – MRÁKA, Jiří: *Historie podnikání na Hodonínku, Kyjovsku a Veselsku*, Žehušice 2005, s. 42–46.

³⁹ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 47–48, 67, 98.

i Židům zakázáno dovážet do Bzence „cizí“ víno. Židé však zákaz porušovali a za svou opovážlivost byli trestáni peněžitými pokutami. Co se týče koupeného vína, nesměli ho ve městě prodat, ale museli ho „vyvézt“. V druhé polovině 18. století také vznikl spor mezi křesťanskými a židovskými „neprofesionálními“ pekaři. Židovští obchodníci dováželi a prodávali levnější uherskou mouku, ze které Židé pekli a prodávali chleba i jiné pečivo, čímž vytvářeli bzeneckým pekařům velkou konkurenci. Tento spor skončil v neprospěch židovských obchodníků, kteří mohli své zboží prodávat pouze o výročních a týdenních trzích.⁴⁰

Už v polovině 17. století se začali místní Židé věnovat podnikání. V roce 1658 si pronajali Jakub Laser a Isral Levin⁴¹ za 320 zl. panskou palírnu ve Bzenci. O tři roky později, v roce 1661, si Jakub Laser pronajal panskou palírnu i ve Vracově.⁴²

V průběhu 17. a 18. století zasáhlo Země koruny české několik válečných konfliktů a nepřátelských vpádů, které se nevyhnuly ani Bzenci. Na začátku 17. století byl Bzenec dvakrát napaden Bočkajovci. Za oběť těmto vpádům padly nejen domy, ale i samotní obyvatelé města. To se projevilo na sociálním i hospodářském úpadku města, které dovršil jeho majitel Jan Kryštof Pruskovský tím, že městu odňal všechny výsady. Sotva se místní obyvatelé vzpamatovali, stáli na prahu dalšího válečného konfliktu. Za třicetileté války byla Morava plundrována jak císařskými, tak protestanskými vojáky. Po roce 1624 opouštěli Moravu nekatoličtí poddaní, kteří odcházeli do Uher, kde vládla náboženská svoboda. V tu dobu opustilo Bzenec i několik rodin Českých bratrů. V roce 1634 byla mezi vrchností a měšťany Bzence uzavřena smlouva, která navracela městu a měšťanům odňaté výsady a stanovovala práva vrchnosti a povinnosti poddaných. Po skončení třicetileté války bylo ve městě hodně pustých nebo zbořených domů. Hospodářský propad byl patrný v řemeslech i v zemědělství, kde mnoho polí a vinic zůstalo neobdělanych. V důsledku válečných útrap, nemocí a odchodu nekatolíků došlo k úbytku obyvatelstva. Teprve smlouva z roku 1634 přispěla k tomu, že do Bzence přišli noví usedlíci. Obnovení poměrů bylo pozvolné a ještě v roce 1669 zde bylo devadesát tři pustých domů, z toho šedesát sedm ve městě a dvacet

⁴⁰ HANÁK, Josef: *Dějiny vinařství ve Bzenci*, s. 35–37; HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 120; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 80, 133–134, 138.

⁴¹ Oba dva muži byli židovského původu.

⁴² HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 67; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*. In: *Jižní Morava*, roč. 22, sv. 25, 1986, s. 129–130.

čtyři v židovské obci. Nově příchozí nebyli pouze zemědělci, ale převážně řemeslníci, kteří se přizpůsobili místním poměrům a osazovali prázdné domy; za malý poplatek nakupovali pusté vinice a začali obdělávat pole.

Na přelomu 17. a 18. století došlo ke zlepšení ekonomické situace a opětovnému rozvoji řemesel. Vinohradnictví se stalo hlavním zdrojem obživy většiny měšťanů. K tomuto rozvoji přispěla i proslulost bzeneckého vína, které si získalo věhlas nejen na Moravě, ale i v Čechách. Toto se projevilo i v růstu ceny vinic v druhé polovině 18. století. V roce 1663 se novým majitelem panství stává Jiří Kryštof, který byl povýšen do hraběcího stavu a od té doby používal přídomku Proskovský z Proskova.⁴³

Vedle válečných útrap byli největšími a nejničivějšími nepřáteli města požáry, které několikrát velmi citelně poznamenaly rovněž samotnou židovskou čtvrť. Židovská čtvrť a domy se staly obětmi požárů v letech 1709, 1720 a 1723. Nejničivější požár však Bzenec zasáhl v roce 1777, kdy za oběť plamenů padly skoro všechny židovské domy, radnice a dva obecní a třicet osm křesťanských domů.⁴⁴

V roce 1701 se novým majitelem panství a města stal Edrman z Pruskova, který spravoval panství až do roku 1753. Edrman uskutečnil rozsáhlou přestavbu původního renesančního zámku na dvouposchoďový barokní zámek čtvercového půdorysu, obklopený francouzským a anglickým parkem. Zhruba ve stejnou dobu došlo k výstavbě barokního farního kostela a poutní kaple sv. Floriána a Šebestiána. Nákladná přestavba zámku a výstavba kostela vedla k tomu, že se vrchnost zadlužila. Majitelé bzeneckého panství se proto rozhodli zlepšit svou ekonomickou situaci tím, že svým poddaným zvýšili robotní povinnosti. Doposud ležela většina robotných povinností na bedrech vesnických poddaných, ale od této chvíle je vrchnost vyžadovala i od obyvatel města. To vedlo k prvnímu velkému sporu bzeneckých měšťanů s vrchností. I přes jeho poměrně vyhrocený průběh došlo ke smíru zneprátených stran a k tomu, že vrchnost nepožadovala navýšení robotních povinností. V první polovině 17. století došlo ještě k několika sporům mezi měšťany a vrchností, a to o obsazování funkcí v městské správě, šenkování vína a o kontribuce. Některé ze sporů se řešily nejen před moravským tribunálem,

⁴³ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzenec*, s. 54–68; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzenec od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*. In: Jižní Morava roč. 22, sv. 25 rok 1986, s. 117, 125–127, 136–137.

⁴⁴ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzenec*, s. 135; HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 120; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzenec od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*. In: Jižní Morava roč. 22, sv. 25 rok 1986, s. 132.

ale dokonce i na císařském dvoře. Na vlekllost těchto sporů nejvíce doplatilo samotné město, které se těžce finančně zadlužilo. Pruskovští ve snaze udělat ze Bzence svou hospodářskou základnu, podporovali řemeslnou výrobu i budování manufaktur. V přímém držení rodu Pruskovských byl Bzenec jen do roku 1769, kdy rod vymřel po meči. Panství zdědila sestra posledního majitele hr. Leopolda Arnoštka Salm – Neuburgová.⁴⁵

V 17. století a dále pak v 18. století dolehla na místní židovskou komunitu protižidovská nařízení, zvláště pak tzv. familiantský zákon z roku 1726, který omezoval počet židovských rodin. Z každé rodiny se směl oženit pouze nejstarší syn.⁴⁶ Jakékoliv porušení bylo trestáno vězením. Přesto se mohla místní komunita na konci 18. století řadit mezi největší na Moravě.⁴⁷ „Židovská obec stála pod ochranou vrchnosti, ale v trestních záležitostech podléhala /židovská obec/ do roku 1782 městu /Bzenci/, kdy byla jeho soudní pravomoc zrušena.“⁴⁸

Začátek 19. století se nesl ve znamení napoleonských válek, které si sice nevyžádaly žádné ztráty na lidských životech, ale hospodářsky hluboce zasáhly do života obyvatel nejen Bzence, ale i celého panství. Neúroda způsobená přírodní pohromou a k tomu ještě vyživovací a ubytovací povinnost obyvatel vůči vojákům (a to jak francouzským, tak rakouským) měly za následek nedostatek potravin a tím i značnou drahotu. Jen během tří měsíců na přelomu let 1805 a 1806 navštívilo Bzenec přes 7 700 rakouských a přes 3 100 francouzských vojáků a samotnou bzeneckou židovskou obec 400 rakouských a 600 francouzských vojáků.⁴⁹

Do 19. století vstupoval Bzenec jako součást bzeneckého panství, které tvořilo ještě město Vracov a vesnice Hostějov, Syrovín a Olšovec. Ve své závěti hraběnka Arnoštka Salm-Neuburg převedla v roce 1806 celé panství do majetku Františka de Paula hrabě Ditrichštejn-Proskau. Ten v roce 1823 prodal panství Vilému II. kurfiřtu Hessen-Kassel a jeho manželce Emilii, hraběnce Reichenbach-Lessonitz. Poté přešlo bzenecké panství do vlastnictví jejich dětí. Nový majitel bzeneckého panství Vilém Ota hrabě Reichenbach-Lessonitz nechal zbořit starý barokní zámek

⁴⁵ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 127–129, 147.

⁴⁶ PAVLÁT, Leo (ed.): *Židé – dějiny a kultura*, Židovské muzeum v Praze, Praha 2005, s. 46.

⁴⁷ podle HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 138.

⁴⁸ HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 120.

⁴⁹ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 152–153; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 139–142.

a na jeho místě nechal vystavět nový zámek ve stylu anglické novogotiky. Ještě před dokončením stavby v roce 1866 spáchal hrabě Vilém Ota sebevraždu, ke které ho dohnalo neúnosné zadlužení, vzniklé prodražením výstavby zámku. Zámek a panství přešlo na jeho manželku Amalii a později na jejich dceru Pavlu, která v roce 1917 zámek prodala hraběti Magnisovi.⁵⁰

Do 19. století žili Židé odděleně od křesťanů, ale již na začátku 19. století se objevují první případy, kdy začali bohatí Židé skupovat domy v křesťanské obci. Proti tomu se však v roce 1817 postavilo křesťanské obyvatelstvo a Židé se museli z domů v Bzenci vystěhovat. Situace se po právní stránce změnila v roce 1848. Křesťanské obyvatelstvo s nevolí sledovalo skupování domů Židy mimo hranice ghetta a svůj nesouhlasný postoj dávalo otevřeně najevo tím, že zprvu nechtělo Židy přijímat mezi občany města. Až v roce 1867 získali Židé plnou rovnoprávnost s ostatními obyvateli monarchie, a to nejen náboženskou, ale i politickou.⁵¹

Dalším důvodem, proč česká společnost přistupovala k Židům s jistou odtažitostí, bylo i to, že Židé byli vnímáni jako germanizační živel v ryze českém prostředí. To však nebyla zcela pravda, neboť majiteli bzeneckého panství v první polovině 19. století byla hrabata z Reichenbachů (německý šlechtický rod) a úředním jazykem bzenecké radnice byla do roku 1864 němčina.⁵²

V druhé polovině 19. století byla podle statistik židovská komunita v Bzenci nejpočetnější. Místní Židé se věnovali převážně obchodu se smíšeným zbožím a zemědělskými produkty (vínem, obilím, zeleninou, ovocem, senem, lihovinami).⁵³ Nevymizela ani tradiční řemesla, jako krejčovství, zpracování kůží, povoznictví a řeznictví. Povolání a živnosti se jako v každé rodině velmi často dědily. Typicky židovskou živností byly pekárny na pečení židovských macesů⁵⁴. Ještě na konci 19. století tu bylo asi pět takových pekáren. V roce 1910 byly v provozu již jen dvě a na konci 30. letech 20. století bychom tu nenašli ani jednu.⁵⁵

Na přelomu století se Židé stali majiteli menších potravinářských závodů (především konzerváren). Jen prosperující a sebevědomá židovská komunita si mohla dovolit výstavbu nové synagogy /templu/ v letech 1862–1863, která byla

⁵⁰ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 152, 162; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 141–142, 149.

⁵¹ podle HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 142, 148; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 159–160.

⁵² HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 148–149.

⁵³ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 145.

⁵⁴ Židovský postní pokrm, placky z mouky a vody, které Židé jedí během svátku Pesach.

⁵⁵ NEKUDA, Vladimír (ed.) *Uherskohradištsko*, Musejní a vlastivědný spolek, Brno 1982, s. 257.

postavena podle plánů vídeňského architekta Christiana Friedricha Ludwig von Förstra nákladem 60 000 zl. Stará (původní) synagoga byla v roce 1850 zbořena a na jejím místě byla vystavěna synagoga nová, která se stala nejen dominantou židovské obce, ale i jednou z dominant města Bzence.⁵⁶ Početná komunita a její finanční soběstačnost umožnily, aby v roce 1852 vznikla samostatná židovská politická obec Bzenec, která fungovala až do roku 1920.⁵⁷ O silném společenském a kulturním postavení místní židovské obce svědčí i existence židovské školy s německým vyučovacím jazykem. Na novou židovskou školu byl přestavěn rodinný dům vídeňského bankéře Jakoba Ehrenzweiga, darovaný v roce 1899 židovské obci.⁵⁸ V posledních letech existence židovské školy ji nenavštěvovaly jen židovské, ale i české děti. Po vzniku Československa židovská škola zanikla úplně.

Vídeň, hlavní město rakousko-uherské monarchie, nebyla jen odbytištěm pro zboží a produkty místních zemědělců a malých potravinářských závodů, ale i místem pracovních příležitostí pro mnohé obchodníky, podnikatele a dělníky českého, ale také židovského původu. Představovala rovněž vzdělávací a kulturní centrum, kam směřovala většina příslušníků bzenecké (převážně však židovské) inteligence. Do Vídně odcházelo na studia, do služby nebo do učení mnoho mladých lidí, kteří tam často zůstávali. Novým domovem se Vídeň stala především pro advokáty (Gallia, Frankla, Löwyho), bankéře (Jakoba Ehrenzweiga) a novináře (Viléma Singra, Josefa Schlesingra), jež by v Bzenci nenašli uplatnění.

III. ADMINISTRATIVNÍ A SPRÁVNÍ VÝVOJ MĚSTA BZENEC V LETECH 189-1921

Období, na něž se upírá naše pozornost, je sice ohraničeno lety 1869 až 1921, ovšem správní a politický ráz města se začal měnit už na konci 40. let 19. století. To je také důvodem, proč se tato kapitola bude věnovat i událostem, které proběhly před rokem 1869. Reformy uskutečněné po roce 1848 se dotkly většiny oblastí života obyvatel monarchie a měly velký dopad i na pozdější období. Jednou z nich byla

⁵⁶ KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska*, část 2 Synagogy. Bzenec.

⁵⁷ HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 122.

⁵⁸ podle HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 151; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 173.

reforma správy, při níž došlo k nahrazení patrimoniální správy obecní samosprávou. Od této chvíle se na řízení a fungování obcí začali podílet samotní občané obcí a měst. V roce 1848 se Bzenec po téměř čtyřech stech letech zprostil poddanského postavení a osvobodil od vrchnostenské správy. Ovšem už v roce 1852 došlo k narušení celistvosti města. Od Bzence se oddělila židovská obec, která se osamostatnila jako samosprávná Židovská politická obec Bzenec.⁵⁹ Rozdělením obcí byla na několik desetiletí opět přerušena správní kontinuita jednoho města a po dobu více než padesáti let vedle sebe koexistovaly dva svébytné administrativní systémy, které ovlivňovaly život svých občanů. K opětovnému sloučení obou obcí došlo až na přelomu let 1919/1920.

III/1. ZMĚNY V LETECH 1848–1918 A JEJICH REFLEXE V BZENCI

Bouřlivé události roku 1848 se Bzence bezprostředně nedotkly.⁶⁰ Avšak změny, které tato revoluce odstartovala, pocítili i místní obyvatelé. Kladným důsledkem revoluce, který se bezprostředně týkal i obyvatel Bzence, bylo zrušení roboty a poddanských povinností. Zrušení robotních povinností doprovázelo nejprve vyplacení z nevykonané roboty za rok 1848 a poté několikaleté jednání o vyvazování z poddanských povinností a výkupu usedlostí a pozemků z vrchnostenského vlastnictví. Od roku 1851 mohli obyvatelé Bzence začít svobodně obdělávat svá pole.⁶¹ Teprve po zrušení posledních zbytků feudalismu mohlo konečně dojít k plnému uplatnění občanských práv, jejichž základem i nadále zůstal všeobecný občanský zákoník z r. 1811. Poslední lenní pouta zrušil až zákon č. 103/1862.⁶²

K zásadním změnám došlo zejména v oblasti občanských a politických práv. Léta 1848–1849 přinesla zásadní změny hlavně pro židovské spoluobčany. Židé získali stejná občanská a politická práva jako jejich křesťanští spoluobčané. Přestali být omezováni ve výkonu povolání a v získávání nemovitého majetku. Na úplné zrovnoprávnění museli ovšem Židé počkat až do roku 1867. V roce 1848 byla

⁵⁹ HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 122.

⁶⁰ Snad až na mrtvého židovského studenta techniky Karla Jindřicha Spitzra z Bzence, který zemřel na vídeňské barikádě. (HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 121–122).

⁶¹ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 158–159.

⁶² MALÝ, Karel – SIVÁK, Florián: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 2, H&H, Jinočany 1993, s. 469–470.

zrušena ghetta a Židé se mohli svobodně stěhovat, čímž se změnil jejich vztah ke starým židovským náboženským obcím, na kterých přestávali být Židé společensky, kulturně a mnohdy i nábožensky závislí. Neznaменá to ovšem, že by Židé odpadali od své víry, ale se stěhováním do nových měst bylo spojeno zakládání a formování nových náboženských obcí a postupné zanikání těch starobyklých.⁶³

Změnou procházelo i rodinné a manželské právo. Možnost uzavřít civilní sňatek se naskytla lidem v habsburské monarchii již v roce 1849. Manželství se stalo z pohledu státu smlouvou mezi mužem a ženou, kterou bylo možné za určitých podmínek zrušit a manželství rozloučit. Zrušit sňatek bylo možné pouze mezi osobami oddanými civilními úřady a židovskými spoluobčany. Přestože judaismus rozvod nezakazuje, dochází k němu až poté, co selžou všechny možnosti vedoucí ke smíru mezi manžely.

Nicméně velkou část populace tvořily osoby věřící, a proto také po dlouhou dobu dávali lidé přednost církevnímu sňatku před sňatkem civilním. Bylo to dáno poměrně vysokou religiozitou obyvatelstva, především pak na Moravě; Bzenec nebyl výjimkou. Katolíkům byla možnost rozvodu z pohledu kanonického práva zakázána. K samotné anulaci církevně uzavřených manželství docházelo a dochází pouze výjimečně a za přísně stanovených podmínek. Do roku 1919 byl osobám katolického vyznání zapovězen i první stupeň rozvodu tzv. *rozvod od stolu a lože*. To umožnily až první československé zákony, ovšem ani tak nedocházelo k úplnému zrušení manželství. S rozvedenými osobami se v Bzenci setkáme tedy až v roce 1921, kdy je ve sčítání uvedeno sedm rozvedených osob, z toho tři muži a čtyři ženy.⁶⁴

Židovského rodinného a manželského života se nejvíce dotklo zrušení *familiantského zákona*, platícího od roku 1726, a nařízení *numerus clausus*, platícího do roku 1859, který stanovoval počet židovských rodin a sňatků. Od dob Josefa II. museli navíc židovští snoubenci skládat zkoušku z německého jazyka, aby vůbec získali povolení k sňatku. To vše zrušily zákony vcházející v platnost v polovině 19. století.

⁶³ HLOŠEK, Josef: *Židé na Moravě*, s. 27–29; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 1. vyd., s. 244; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. vyd., s. 124.

⁶⁴ MALÝ, Karel – SIVÁK, Florián: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 2., s. 471–473; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. vyd., s. 163.

V možnosti uzavřít sňatek nebyli omezováni jen Židé, ale do jisté míry i samotní křesťanští obyvatelé monarchie. Překážky k uzavření manželství stanovoval velmi podrobně občanský zákoník a předpisy kanonického práva. Do roku 1867 museli navíc snoubenci získat souhlas orgánů veřejné správy, tzv. *politický konsenzus*. Jím byla vyjádřena fyzická i mravní způsobilost a také schopnost finančně zajistit rodinu. Ke sňatku docházelo pak až ve chvíli, kdy mu nebránily žádné vnější ani vnitřní překážky.⁶⁵

V letech 1848–1849 zanikla po staletí fungující patrimoniální správa a spolu s ní i soudní moc vrchnosti nad poddanými. Doposud fungující aparát správy bylo nutné nahradit novým administrativním systémem. Základem a reprezentantem nové formy organizace územní správy v Předlitavsku se staly státní správní orgány a samosprávné korporace. Státní (politická) správa zajišťovala rozhodující vliv státu v klíčových otázkách územní správy. Politickou agendu a soudní jurisdikci, kterou dříve vykonávala vrchnostenská správa, převzaly v roce 1850 okresní úřady. Oblast soudní a pozemkové agendy spadala pod jurisdikci okresních soudů, v tomto konkrétním případě přešel Bzenec pod soudní okres Uherský Ostroh. Politická agenda spadala pod úřady v Uherském Hradišti, které se stalo sídlem politického okresu.⁶⁶

Základním a nejnižším článkem územní samosprávy se staly obce. Základy nové politické správy položilo císařské rozhodnutí z roku 1849 v provizorním říšském zákoně. Vytvořením územně samosprávných útvarů se mělo docílit zdánlivé decentralizace správy a pocitu samostatného vedení vlastní obce. Samosprávu tvořily orgány vedené osobami zvolenými samotnými občany obcí. Česká společnost viděla v komunální politice předstupeň a předpoklad k vytvoření české národní politiky. V každé obci měl být zvolen obecní výbor, jehož funkce byla pouze usnášející a kontrolní. Výkonným orgánem samosprávy bylo obecní představenstvo a starosta. Obecní orgány byly většinou voleny na tři roky. Působnost obcí byla dvojí. Přirozená působnost obce se vztahovala čistě k zájmům a potřebám obce, které byly vymezeny jejími hranicemi. Druhá, přenesená působnost se týkala věcí, které obcím nařizoval stát. Se správou obcí úzce souviselo i jejich prostorové uspořádání. Místní obce byly

⁶⁵ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 4., Legas, Příbram 2010, s. 282–283; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. vyd., s. 116.

⁶⁶ SCHELLE, Karel – SCHELLEOVÁ, Ilona – VOJÁČEK, Ladislav: *Proměny státu a práva v druhé polovině 19. století*, Eurolex Bohemia, Praha 2006, s. 55–56.

vymezeny katastry obcí, vytvořenými již za Josefa II. V duchu novodobých reforem nicméně došlo k jistým úpravám ve výměře obcí, a to ke slučování malých katastrálních obcí či k připojování předměstí k městům.⁶⁷

Na Moravě však došlo k jisté anomálii, kdy se v hranicích jednoho katastru nacházely dvě politické obce. Jednalo se o města, ve kterých vznikly samostatné židovské politické obce. Židovské politické obce sice získaly samosprávu, ale stále ležely na území katastru města, z něhož byly tyto obce vyděleny. Pouze dvěma ze sedmadvaceti židovských obcí se podařilo vytvořit vlastní katastrální obce, jednalo se o Boskovice a Holešov.⁶⁸

Započaté reformní úsilí zbrzdil na začátku 50. let 19. století nástup bachovského absolutismu. Období tohoto desetiletí se do jisté míry negativně odrazilo i na místních samosprávách. Obecní volby, které se měly konat po uplynutí tříroční lhůty, se v roce 1854 nekonaly. Namísto nových voleb bylo nařízeno, že v čele obcí mají zůstat dosavadní zastupitelé a členové představenstva, a to až do vydání Obecního zřízení. To bylo vyhlášeno v roce 1859, ale k jeho uvedení do praxe nedošlo, protože absolutistický režim se zhroutil. K novelizaci systému politické správy v duchu reforem z let 1848–1849 došlo až na přelomu 50. a 60. let 19. století, čímž byla odstartována nová etapa v dějinách habsburské monarchie. V roce 1860 byly obnoveny samosprávné instituce a vypsány volby do obecních orgánů, které se měly konat na jaře následujícího roku.⁶⁹

Novelizace a změny týkající se obecní samosprávy byly završeny až v polovině 60. let 19. století. Říšský obecní zákoník byl přijat v roce 1862 a rozděloval moc na regionální úrovni mezi politickou (státní) správu a územní samosprávu. O dva roky později byl přijat do moravského zemského zákoníku jako zemský obecní řád (zákon č. 4/1864). Státní území bylo rozparcelováno a obyvatelé převzali část politické zodpovědnosti za řízení obcí. Na jejich vedení se mohli podílet pouze

⁶⁷ SCHELLE, Karel: *Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku*, Spisy právnické fakulty MU, Brno 1991, s. 30–35., SCHELLE, Karel – SCHELLEOVÁ, Ilona – VOJÁČEK, Ladislav: *Proměny státu a práva v druhé polovině 19. století*, s. 31–32, 71–72; MALÝ, Karel – SIVÁK, Florián: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 2., s. 405–409.

⁶⁸ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. vyd., s. 335–337.

⁶⁹ SCHELLE, Karel: *Vývoj správy na Moravě a ve Slezsku*, s. 33–34.

občané mající příslušnost k dané obci podle zákona o domovském právu (č. 105/1863) a platící daň.⁷⁰

Správa a orgány městské obce Bzenec

Správu města Bzence do konce 40. let 19. století vedla dvanáctičlenná městská rada. Tu si podle smlouvy (z roku 1499) uzavřené mezi bzeneckými měšťany a vrchností mohli měšťané volit sami. Nově ustanovenou radu však nakonec stejně schvalovala vrchnost. Revoluce v roce 1848 odstartovala řadu změn. V roce 1850 proběhly první samostatné volby v křesťanské obci, v nichž si občané svobodně zvolili starostu a zástupce do obecního představenstva a obecního výboru. O členech jednotlivých orgánů obecní samosprávy MO Bzence rozhodovalo 401 až 600 voličů. Obecní výbor městské části Bzenec byl dvacetičtyřčlenný a jedno místo bylo vyhrazeno zástupci bzeneckého velkostatku. V obecním představenstvu zasedalo spolu se starostou pět radních.⁷¹

Prvním starostou městské části Bzenec byl zvolen Martin Rychman, který již dříve, od roku 1845, zastával úřad purkmistra. Martin Rychman stál v čele křesťanské obce až do roku 1877. Tehdy v obecních volbách zvítězil kandidát opozice, pro formální závadu byl ale výsledek voleb anulován a v nově vypsaných volbách opět zvítězil Martin Rychman. V čele obce se ovšem udržel jen jedno volební období. Obecní volby v roce 1880 vynesly na post starosty Františka Čermáka, kterého po roce vystřídal František Bezchleb. Po několik následujících let, od roku 1883 do roku 1891, stál v čele obce Pavel Goliáš. Další volební období se na postu poprvé objevil Josef Orlický, jehož působení v čele obce přerušil v letech 1895 až 1898 opět František Bezchleb. V roce 1899 se do úřadu starosty vrátil Josef Orlický a setrval v něm až do roku 1911. Posledním starostou v předválečném a válečném období byl Leopold Skála (1912–1919).⁷² K upevnění národnostního vědomí česky mluvících občanů města došlo až v roce 1866, kdy se v městské části Bzenec začalo úřadovat v českém jazyku.⁷³

⁷⁰ SCHELLE, Karel – SCHELLEOVÁ, Ilona – VOJÁČEK, Ladislav: *Proměny státu a práva v druhé polovině 19. století*, s. 34–35; MALÝ, Karel - SIVÁK, Florián: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 2., s. 409–401.

⁷¹ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 4., s. 248; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 161.

⁷² ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 152, 160–162.; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 151.

⁷³ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 159.

Správa a orgány židovské obce Bzenec

Židovská obec Bzenec patřila mezi jednu z 25 (později 27) židovských politických obcí vzniklých na základě prozatímního obecního zákona ze dne 17. března 1849 ř. z., č. 170. Se samostatnými židovskými politickými obcemi jsme se mohli setkat jen na Moravě a jejich existence byla podmíněna několika požadavky. V první řadě musely mít obce uzavřený obvod a dostatek finančních prostředků, umožňujících výkon správy.⁷⁴

Bzenecká židovská obec měla v tu dobu dostatek členů i finančních prostředků na to, aby mohla spravovat vlastní politickou obec. Vzniku samostatné židovské politické obce v roce 1852 nezabránil ani nepravidelný tvar, který bezesporu komplikoval uzavření obvodu bzenecké židovské obce.⁷⁵ Další z podmínek existence židovských politických obcí bylo užívání němčiny jakožto úředního jazyka, čímž došlo k upevnění němčiny u židovské komunity. Počet oprávněných voličů v židovské obci Bzenec se po dlouhou dobu pohyboval okolo 100 osob, čemuž odpovídala i velikost obecního výboru ŽPO Bzenec tvořená devíti členy. Samotné představenstvo židovské obce mělo pouze dva radní a starostu. Na postu starosty židovské obce se během její existence vystřídal několik vážených členů obce. Volby do čela židovské obce vynesly v průběhu let Samuela Königsteina, Gersona Königsteina, Heinricha Eislera a Heinricha Flesche.⁷⁶

III/2. DOMOVSKÉ PRÁVO A DOMOVSKÁ PŘÍSLUŠNOST V BZENCI

Domovská příslušnost (domovské právo) byla vyjádřením příslušnosti každého člověka k jedné obci a tím i ke státu (říši). Mezi obyvateli obcí bychom našli tři základní druhy občanů – příslušníky obce, společníky obce a přesporní.⁷⁷

Již ze samotného označení domovské právo vyplývá, že z něho byly pro jeho nositele vyvozovány jistá práva a povinnosti. Jak již bylo řečeno, každý občan musel mít podle zákona příslušnost pouze k jedné obci, ve které se však nemusel zdržovat. Z obce, ve které měl občan domovské právo, tzn. *právo trvalého pobytu*, nemohl být

⁷⁴ HLOŠEK, Josef: *Židé na Moravě*, s. 31.

⁷⁵ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 1. vyd., s. 243; HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 122; KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska*, část 3 Ghetta, Bzenec.

⁷⁶ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 4., s. 248; HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 122.

⁷⁷ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 4., s. 248.

vyloučení, a to ani v případě etických či trestně právních přečinů. V kompetenci obce byla pouze možnost vyhostit nežádoucí osoby nepříslušící do obce. Z domovské příslušnosti také vyplývalo právo na chudinské zaopatření, kterého využívaly zchudlé osoby.⁷⁸ Samotné domovské právo bylo také jedním z předpokladů volebního práva. Právo volit znamenalo, že člověk mohl zasahovat do hospodářských a samosprávních otázek obce. Do obecní rady mohl volit pouze příslušník obce, který navíc ještě platil daň, čímž se počet volitelů značně zužoval. I takto omezená skupina volitelů byla dále tříděna podle výše daně do tří kategorií.⁷⁹

Domovská příslušnost obyvatel do Bzence v letech 1869–1921

Díky tomu, že v Bzenci vznikly dvě politické obce, měli jeho obyvatelé možnost volby domovské příslušnosti, která však byla do jisté míry daná. V případě rozdělení obce totiž získávali lidé domovskou příslušnost v té části obce, ve které v době jejího rozdělení bydleli.⁸⁰ Jedním z případů tohoto rozdělení byl i Bzenec, v němž se obyvatelé města rozdělili na příslušníky MO Bzenec a ŽPO Bzenec.

V souvislosti s volbou domovské příslušnosti při rozdělování obcí by měly být zmíněny i další způsoby, kterými se dalo získat domovské právo. Prvním ze způsobů nabytí domovského práva bylo narození. Dítě narozené do manželského svazku automaticky přebíralo domovskou příslušnost po otci. Děti zrozené mimo manželství měly stejné domovské právo jako jejich matka. Druhý případ nabytí domovského práva se týkal pouze žen, které provdáním přebíraly domovskou příslušnost svého manžela. Třetím způsobem bylo přijetí osoby do domovského svazku obce, které bylo buď dobrovolné, nebo povinné. Dobrovolně udělovalo žadateli domovskou příslušnost obecní zastupitelstvo. Povinně muselo obecní zastupitelstvo udělit domovské právo žadateli podle zákona č. 222/1896 ř. z., a to po deseti letech dobrovolného a nepřetržitého zdržování se uchazeče v obci. Další způsob nabytí domovského práva byl spojen se získáním státního úřadu, který byl k obci vázán. Týkalo se to především státních úředníků, duchovních, učitelů a dalších,

⁷⁸ FLÖGEL, Jaroslav: *Praktická příručka pro obecní a okresní funkcionáře*, Naklad. vl. Orel, Praha 1931, s. 98–100.

⁷⁹ SCHELLE, Karel – SCHELLEOVÁ, Ilona – VOJÁČEK, Ladislav: *Proměny státu a práva v druhé polovině 19. století*, s. 76–77.; MALÝ, Karel – SIVÁK, Florián: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, vyd. 2, s. 409–401.

⁸⁰ FLÖGEL, Jaroslav: *Praktická příručka pro obecní a okresní funkcionáře*, s. 99–100.

kteří automaticky získávali domovskou příslušnost obce, v níž vykonávali svůj úřad.⁸¹

Domovská příslušnost obyvatel v MO Bzenec⁸²

S údaji o domovské příslušnosti se setkáme již ve sčítacích cenzech z roku 1869. Lidé však ve sčítacích listech uváděli pouze, zda jsou osoby s příslušností domácí či cizí. U osob s jinou příslušností bylo v kolonce připomenutí uvedeno místo domovské příslušnosti. Z více než tři tisíc lidí evidovaných ve sčítacích listech mělo v MO Bzenci příslušnost 72 % z nich. V městské obci Bzenec kromě křesťanů žili také Židé, jež byli z velké části ze svazku obce vyloučeni. Z křesťanských občanů města mělo bzeneckou příslušnost 80 %, kdežto většina židovské populace žijící v křesťanské části Bzence byla po právní stránce příslušníky ŽPO Bzenec. Tuto skupinu tvořilo více než 77 % Židů bydlících v městské obci.

Úbytek obyvatel v průběhu 70. let 19. století se nijak zásadně neprojevil na snížení počtu příslušníků MO Bzenec při sčítání v roce 1880. To poukazuje na to, že město Bzenec opouštěli především lidé, kteří sem přicházeli za prací, a jejich pobyt zde byl časově omezen. Z celkového počtu evidovaných osob mělo domovskou příslušnost v městské obci Bzenec 83 % lidí, z čehož 75 % tvořili křesťané a ze zbylých 8 % připadlo na židovské spoluobčany.

Ze všech osob křesťanského vyznání žijících v městské obci Bzence zde mělo domovské právo jen 84 %. Ve stejnou dobu mělo trvalé právo pobytu v křesťanské obci 69 % Židů a jen pouhých 12 % Židů bylo i nadále příslušníky ŽPO Bzenec. Samotná čísla naznačují, že během deseti let došlo k jedné zásadní změně, a to udělení domovské příslušnosti v křesťanské obci Bzenec Židům. To poukazuje na to, že si Židé získali své místo v křesťanské společnosti a přes počáteční odpor byli přijati do jejího středu.

Na začátku 90. let 19. století mělo domovskou příslušnost v křesťanské části Bzence 73 % přítomných osob, z toho na křesťanskou část obyvatelstva připadalo 67 % a na židovskou 6 %. U rostoucí křesťanské populace nicméně klesal počet

⁸¹ FLÖGEL, Jaroslav: *Praktická příručka pro obecní a okresní funkcionáře*, s. 101–104.

⁸² SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kart. 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

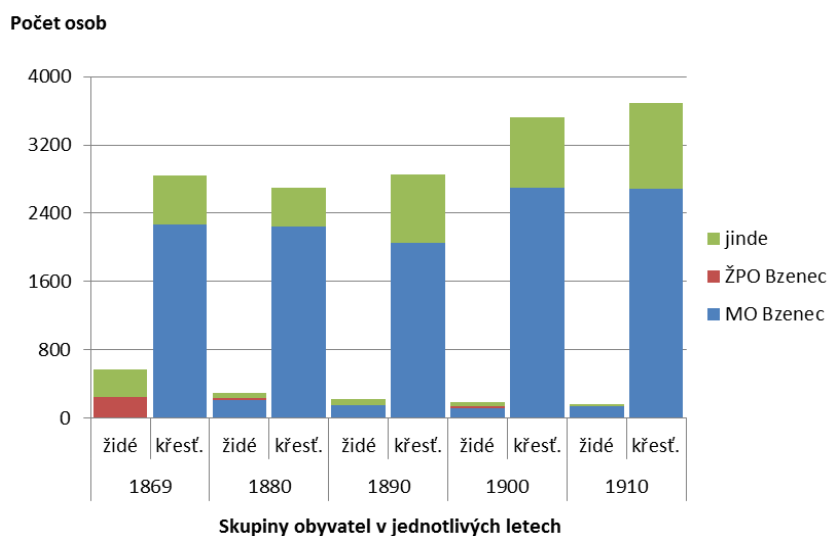
jedinců (72 %) majících domovskou příslušnost v městské obci Bzenec. To mohlo znamenat, že dostatek pracovních příležitostí přilákal námezdné pracovní síly z okolí. U židovských spoluobčanů se v roce 1890 stěží dala určit domovská příslušnost ke které bzenecké obci, neboť ji neuváděli. Domovské právo v Bzenci (bez rozdílu městské části) uvádělo 69 % Židů.

Na přelomu století došlo k poměrně razantnímu nárůstu bzenecké městské populace. Stejnou měrou, jakou rostl počet osob s bzeneckou domovskou příslušností, takovou přibývalo osob s přechodným pobytem. Přesto oproti předešlému sčítání vzrostl podíl osob s bzeneckým domovským právem na 76 %.

Příslušnost v bzenecké městské obci vykazovalo 73 % křesťanských a jen pouhé 3 % židovských spoluobčanů. U křesťanského obyvatelstva městské části můžeme pozorovat poměrně výrazný nárůst počtu osob s trvalým pobytem (76 %). To se ovšem nedá říci o židovských spoluobčanech, z nichž domovské právo v městské části Bzence mělo pouze 59 %. Nicméně poměrně velká skupina osob (12 %) ještě příslušela do židovské části města.

Poslední sčítání před první světovou válkou poukazuje na nepatrný nárůst obyvatel v křesťanské části Bzence. Jednalo se především o osoby bez domovské příslušnosti v obci, a proto počet osob s domovskou příslušností v MO Bzenec oproti roku 1900 mírně klesl (73 %). Příliv osob příslušejících do jiných obcí stál za zmenšením skupiny křesťanů s domovským právem v MO Bzenec na 70 %. Podíl připadající na židovské spoluobčany se i přes úbytek židovského obyvatelstva nesnížil (3%), ale spíše naopak. Z Židů, kteří zde zůstali, mělo domovskou příslušnost v bzenecké městské obci 82 %. Vymizela ovšem skupina Židů hlásící se k příslušnosti v židovské obci. (Viz graf III/1.)

Graf III/1. *Domovská příslušnost obyvatel MO Bzenec v letech 1869 – 1910.*

Domovská příslušnost obyvatel v ŽPO Bzenec⁸³

Rekonstruovat domovskou příslušnost obyvatel židovské obce Bzenec v roce 1869 není možné, a to z toho důvodu, že se nedochovaly sčítací listy pro daný rok. Na to, jak vypadalo složení obyvatel s domovskou příslušností, se můžeme podrobněji podívat až v roce 1880. Jak se situace lišila od té v roce 1869 lze jen odhadovat. Nicméně na začátku 80. let 19. století do bzenecké židovské obce příslušelo z celé její populace jen 55 % osob. Domovskou příslušnost v ŽPO Bzenec měli pouze místní Židé, a to odpovídalo 80 % všech zde žijících Židů. Křesťané bydlící v židovské obci Bzenec prezentovali 45 % obyvatel obce, z čehož 18 % osob příslušelo do MO Bzenec a zbylých 27 % křesťanů příslušelo do jiných obcí. Bylo to podobné jako v případě Židů žijících v křesťanské obci, kteří stále měli trvalý pobyt v ŽPO Bzenec. Toto dělení zůstalo zachováno i v následujícím desetiletí.

Z výsledků sčítání v roce 1890 vyplývá, že židovská obec se udržela na stejných hodnotách jako v předešlém desetiletí. Jen něco přes polovinu (51 %) přítomných obyvatel bylo příslušníky ŽPO Bzenec. Trvalými obyvateli obce byli výlučně Židé, z nichž disponovalo domovským právem v bzenecké židovské obci 78 %. Z obyvatelstva hlásící se ke křesťanství (35 %) a bydlících v židovské obci jich mělo

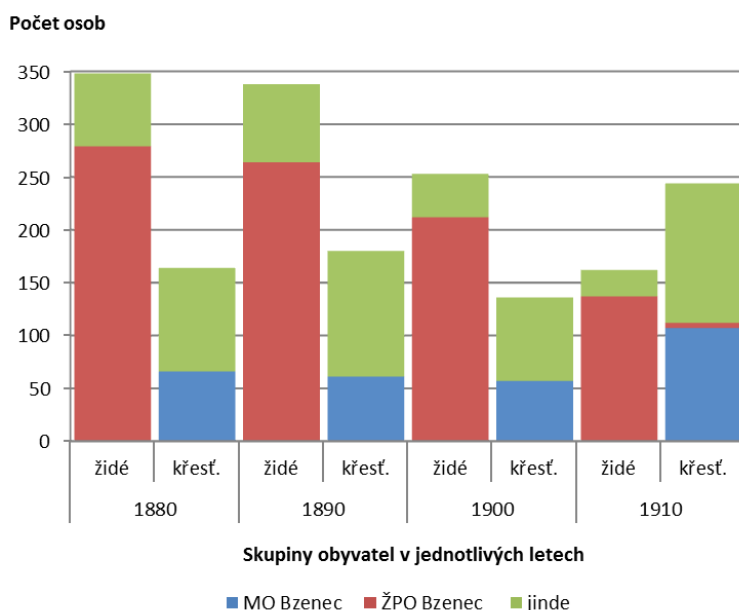
⁸³ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, kart. 2349.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

příslušnost do MO Bzenec jen 12 %. Zbylá část křesťanské populace příslušela do bližších či vzdálenějších obcí a měst.

Již na počátku nového století se bzenecká židovská obec potýkala s rapidním úbytkem obyvatelstva. Ze židovské obce odcházeli křesťané i Židé a tento odliv obyvatel se dotýkal ve stejné míře obou složek populace. Rozdíl mezi těmito dvěma skupinami obyvatel byl ale v tom, že Židé opouštějící židovskou obec byli z velké části jejími příslušníky. Oproti tomu mnozí křesťané, kteří odešli, neměli domovské právo ani v MO Bzenec. Domovskou příslušnost v ŽPO Bzenec uvádělo 54 % lidí žijících v obci. K trvalému pobytu se hlásili pouze Židé, z nichž k obci příslušelo téměř 91 %. Do MO Bzenec příslušelo 16 % osob žijících v židovské obci; v tomto případě se jednalo jen o křesťany.

Populace ŽPO Bzenec se v prvním desetiletí 20. století stabilizovala, ale díky jisté ledabylosti obyvatel nelze přesně určit domovskou příslušnost. Lidé sice uváděli svou příslušnost k Bzenci, přestali však v mnoha případech rozlišovat mezi MO Bzenec a ŽPO Bzenec. Nicméně mezi příslušníky židovské obce se objevují první křesťané, přestože se jejich počet pohybuje v řadách jednotlivců. Domovské právo v Bzenci mělo 62 % osob žijících v židovské obci. Z celé židovské komunity zde mělo domovskou příslušnost 85 % Židů. Podíl křesťanů příslušících do Bzence se pohyboval okolo 46 %. (Viz graf III/2.)

Graf III/2. *Domovská příslušnost obyvatel ŽPO Bzenec v letech 1880 – 1910*

Domovská příslušnost obyvatel v Bzenci v roce 1921

Demografický dopad první světové války na stav obyvatelstva jednotlivých obcí a měst je možné pozorovat až v souvislosti s prvním poválečným sčítáním lidu, konaným v Československu v roce 1921. I po vzniku samostatného československého státu zůstala zachována instituce domovského práva z dob Rakousko-Uherska, ale byla pozměněna ústavním zákonem č. 236 Sb. z roku 1920 *O nabytí a pozbyvání občanství a práva domovského v republice Československé*. Způsoby nabytí domovské příslušnosti byly stejné jako za Rakousko-Uherska. Ve sčítacích listech z roku 1921 se můžeme setkat ještě s jedním způsobem; podle § 14. ústavy z. č. 236/1920 mohl nabýt domovského práva v obci i člověk, který neměl domovské právo na území Československé republiky. Tyto případy se v Bzenci týkaly převážně židovské populace, jejíž členové se v předchozích letech přistěhovali z různých částí monarchie (Haliče, Uher, Rakouska), které po vzniku Československa již nebyly součástí nově vzniklého státu. Tyto osoby nabývaly domovského práva v obci, kde měl příslušnost jejich nejbližší předek nebo v obci, kde se po svém příchodu z ciziny usadily.⁸⁴

Obyvatel v Bzenci přibývalo, ale počet osob s domovskou příslušností v Bzenci již přímo úměrně nerostl. Oproti předválečnému stavu mělo domovskou příslušnost v Bzenci pouze 69 % osob.⁸⁵

III/3. SLUČOVÁNÍ OBCÍ BZENEC A OLŠOVEC

Samotné postavení a vztah vsi Olšovce k městu Bzenec byl ve druhé polovině 19. století dost nejasný. Nedochovaly se žádné přímé písemné prameny o tom, kdy byl Olšovec sloučen s městem Bzenec. Víme pouze to, že od roku 1850 do roku 1900 byl Olšovec osadou obce Bzenec. V témže roce osada Olšovec zaniká a stává se místní částí města Bzence.⁸⁶ Důkazem tohoto sloučení Olšovce s Bzencem byly výsledky sčítání lidu z roku 1900, kdy bylo obyvatelstvo Olšovce připočteno

⁸⁴ FLÖGEL, Jaroslav: *Praktická příručka pro obecní a okresní funkcionáře*, s. 98, 104.

⁸⁵ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

⁸⁶ ŠTARHA, Ivan: *Historický lexikon obcí jižní, jihozápadní a jihovýchodní Moravy*, Brno 2010, s. 216; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 425.

k populaci městské obce Bzence. Jediným dochovaným dokumentem potvrzujícím sloučení je seznam přečíslovaných domů v Olšovci, datovaný k roku 1904.

III/4. SLOUČENÍ ŽIDOVSKÉ OBCE S MÍSTNÍ OBCÍ BZENEC⁸⁷

Vznik Československa v roce 1918 přinesl reformu správy, při které byly zrušeny všechny židovské politické obce na Moravě, a podle vyhlášky ze dne 13. září 1919, čís. 58214 v zemském zákoníku, částka XXX. čís. 113⁸⁸ mělo dojít ke sloučení obcí stejného názvu.⁸⁹ To byl případ i bzenecké židovské politické obce, která byla sloučena s (křesťanskou) obcí pod názvem Bzenec. O sloučení židovských politických obcí bylo po právní stránce rozhodnuto podle § 23 zákona ze dne 7. února 1919, čís. 76, Sbírky zákonů a nařízení. K samotné aplikaci tohoto zákona však docházelo až v průběhu let 1919 a 1920.⁹⁰

Volby do obecního zastupitelstva v Bzenci v roce 1919

Před tím, než došlo ke sloučení městské a židovské obce, byly na 15. června 1919 vypsaný volby do všech obecních zastupitelstev. O sloučení obcí bylo sice rozhodnuto, správní a právní řízení již probíhala, ale přesto v každé z obcí měly proběhnout volby do obecních zastupitelstev samostatně.⁹¹ K vypsání nových, společných voleb do bzeneckého zastupitelstva mělo dojít až po úplném sloučení obou obcí. Židovská obec se přesto obrátila na ministerstvo vnitra s žádostí, aby nadcházející obecní volby (1919) proběhly již v obou obcích společně. Zastupitelstvo židovské obce se totiž obávalo nejen české většiny ve své obci, ale i toho, že se židovské minoritě, žijící ve městě Bzenci, nepodaří získat ani jeden mandát. Společné volby by zajistily zisk alespoň jednoho židovského mandátu a tím

⁸⁷ Převzatý a zkrácený text z bakalářské diplomové práce: JAKŠOVÁ, Anna: Židovská obec v Bzenci a její místo v životě města první poloviny 20. století. FF UP Olomouc 2009, s. 50–55.

⁸⁸ SOKA Hodonín: Sloučení židovské politické obce s křesťanskou 1919–1920. AM – Bz, inv. č. 430, kart. č. 42, fol. 4.

⁸⁹ HLOŠEK, Josef: *Židé na Moravě*. Brno 1925, s. 49; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, s. 245.

⁹⁰ SOKA Hodonín: Sloučení židovské politické obce s křesťanskou 1919–1920. AM – Bz, inv. č. 430, kart. č. 42, fol. 1, 18, 26; HLOŠEK, Josef: *Židé na Moravě*. Brno 1925, s. 49; Židovský archiv Praha: Bzenec – Spojení s městskou obcí židovskou (1919). sig. 34352. Dopis ze dne 6. 3. 1919.

⁹¹ SOKA Hodonín: Městská kronika 1919–1936. AM – Bz inv. č. 167, s. 89–90.

i možnost hájit zájmy židovských spoluobčanů.⁹² Přes veškerou snahu představitelů židovské obce v Bzenci ke společným volbám v roce 1919 nedošlo.

O přízeň voličů se v židovské obci v roce 1919 ucházely pouze dvě strany, strana židovská a strana česká. Rozvrstvení do politického stranictví zde nemělo význam. Volební program české strany byl koncipován tak, aby hájil požadavky a zájmy nejen různých politických proudů, zastoupených v židovské obci, ale zároveň všeho křesťanského obyvatelstva žijícího v židovské obci. Tím si zajistila širokou podporu křesťanského obyvatelstva v židovské obci. Představitelé židovské strany měli obavu z české většiny a následné prohry v obecních volbách, a proto nabídli české straně jednotnou kandidátku.

Židé si chtěli zajistit možnost zasahovat do rozhodování v obci, ale hlavně si chtěli uchovat možnost hájit zájmy a postavení své i svých souvěrců. Volby (1919) v židovské obci skončily v neprospěch strany židovské; Židé se však proti výsledku voleb odvolali. S tím se však nehodlali smířit členové vítězné české strany a obrátili se proto na okresního hejtmána. Ten zastupitelstvo židovské obce rozpustil a na jeho místo jmenoval správní komisi, kterou tvořilo šest členů. Z každé strany v ní zasedali tři zástupci. Správa židovské obce zůstala v rukou komise až do r. 1920, kdy došlo ke správnímu sloučení s obcí Bzenec a k volbě nového zastupitelstva.⁹³

V samotném městě Bzenci se ve volbách v roce 1919 ucházelo o přízeň voličů velké množství nově vzniklých stran a velký počet lidí. Z podnětu místní Národně demokratické strany vzešel návrh na sestavení jednotné kandidátky, avšak tento pokus ztroskotал. Ve volbách (1919) do obecního zastupitelstva města Bzence uspělo šest politických stran, které si mezi sebe rozdělily třicet mandátů. Vítězem voleb se stala sociální demokracie, která získala deset mandátů. S prázdnou neodešla ani strana židovská; získala dva mandáty a tím i možnost, aby její dva zástupci zasedali v bzeneckém městském zastupitelstvu.⁹⁴

⁹² Židovský archiv Praha: Bzenec – Spojení s městskou obcí židovskou (1919). sig. 34352. Dopisy ze dne 10. a 26. April 1919 a 26. Mai 1919.

⁹³ SOKA Hodonín: Městská kronika 1919–1936. AM – Bz, inv. č. 167, s. 89–91.

⁹⁴ SOKA Hodonín: Městská kronika 1919–1936. AM – Bz, inv. č. 167, s. 89–92.

První společné volby do bzeneckého městského zastupitelstva v roce 1920

Na volbě zastupitelstva byla závislá správa města, a proto se volby měly konat co nejdříve. Do doby, než bude zvoleno nové zastupitelstvo, byla správa města svěřena čtrnáctičlenné komisi. Komise byla sestavena z deseti členů městské rady města Bzence a čtyř členů správní komise židovské obce. Předsedou této správní komise se stal Josef Bunža.⁹⁵

Obecní rada města Bzence se však obrátila na ministerstvo vnitra s požadavkem o odročení voleb nového městského zastupitelstva až na příští všeobecné volby. Tento návrh nebyl přijat a volby se musely konat ve stanovaném termínu 30. května 1920.⁹⁶ Kandidující strany se rozhodly využít možnosti dané zákonem a spojit své kandidátní listiny v jednu. Volby do obecního zastupitelstva (1920) proběhly na základě jednotné kandidátky. Kandidující strany mezi sebe rozdělily 30 mandátů a takto navržená kandidátka byla zvolena. Místní Židé měli v zastupitelstvu dva zástupce.⁹⁷

⁹⁵ SOKA Hodonín: Sloučení židovské politické obce s křesťanskou 1919–1920. AM – Bz, inv. č. 430., kart. č. 42, fol. 17., SOKA Hodonín: Městská kronika 1919–1936. AM – Bz, inv. č. 167, s. 115–117.

⁹⁶ SOKA Hodonín: Sloučení židovské politické obce s křesťanskou 1919–1920. AM – Bz, inv. č. 430., kart. č. 42, fol. 15, 16, 21.

⁹⁷ SOKA Hodonín: Městská kronika 1919–1936. AM – Bz, inv. č. 167, s. 115–117.

MĚSTO A JEHO OBYVATELÉ

V ústřední části této studie nás bude zajímat struktura obyvatel města Bzence, které bylo po staletí utvářeno dvěma komunitami obyvatel, křesťanskou a židovskou. Hranice mezi obcemi i jejich obyvateli nebyla nikdy striktně fyzicky vytyčena. Zvláště pak od druhé poloviny 19. století, kdy došlo k uvolnění segregačních zákonů, byla difuze obyvatelstva nevyhnutelným jevem. V obou obcích vedle sebe žili křesťané a Židé, což vytvořilo předpoklady k tomu, že se Bzenec stal místem setkávání dvou nábožensky i kulturně odlišných skupin lidí. V 80. letech 19. století byla společenská skladba města obohacena o skupinu mladých mužů, kteří zde vykonávali povinnou vojenskou službu v nově vystavěných kasárnách. Vojsku a vojákům zde pobývajícím se budeme nicméně věnovat pouze okrajově.

VI. LIDÉ JEDNOHO MĚSTA

Obec i stát tvoří lidé a každý z těchto lidí je součástí větších či menších společenství. Tou nejmenší a nejzákladnější buňkou byla a je rodina, kterou již 19. století chápalo jako svazek muže, ženy a jejich dětí. Tento typ rodiny se označuje za **rodinu úplnou**. Mimo ni existovaly i **rodiny neúplné**, v níž chyběl jeden z rodičů. Někdy jsou mezi neúplné rodiny řazena i bezdětná manželství. Dalším typem rodiny, s níž se ještě po celé „dlouhé“ 19. století setkáváme poměrně často, je **rodina široká**, kterou tvořili prarodiče, svobodní či ovdovělí sourozenci. Novým typem rodiny 19. století se pak stává **rodina nukleární** (dvougenerační), se kterou se setkáme především ve městech. Bzenec díky své velikosti a pozici stál na rozhraní mezi vesnickým a městským způsobem života. To se také odráží na typech rodin i na struktuře společnosti.

Mimo rodinu byl člověk součástí mnoha rozdílných kulturních a sociálních společenství. Bez rozdílu na kulturní, společenské či sociální postavení můžeme společnost rozdělit na dva základní subjekty, na muže a ženy. Dvěma základními demografickými charakteristikami, podle kterých můžeme obyvatelstvo stratifikovat, jsou pohlaví a věk. Struktura obyvatelstva je dána poměrem vyjadřujícím zastoupení mužů a žen v populaci. Tento poměr se měnil nejen v čase, ale také v závislosti na vývoji jednotlivých skupin obyvatelstva.

První část této kapitoly bude věnována popisu předchozího vývoje obce. Pro lepší orientaci bude text rozdělen do tří stěžejních podkapitol. Druhá podkapitola bude mapovat a popisovat situaci v jednotlivých částech města (MO a ŽPO Bzenec). Ve třetí podkapitole věnované především stavu obce v roce 1921 se nám v podstatě zhodnotí celkový vývoj Bzence.

Prostřednictvím údajů ze sčítacích listů nahlédneme do jednotlivých oblastí života jedinců i celé společnosti. Na prvním místě bude naši pozornost poutat počet a rozvrstvení křesťanské a židovské společnosti. Poodhalíme složení obou populací dle pohlaví, věku a rodinného stavu. Zajímat nás budou věkové rozdíly mezi manžely, velikosti a typy rodin. Pouze u křesťanské populace budou tyto údaje rozšířeny o věk, ve kterém vstupovali snoubenci do manželství, počet a pořadí sňatků.

VI/1. BZENEC A JEHO OBYVATELSTVO PŘED ROKEM 1869

Bzenec byl součástí panství, které se skládalo ještě z městečka Vracov a vsí Olšovec, Syrovín a Hostějov. V roce 1834 se celé bzenecké panství rozprostíralo na rozloze 607 čtverečních sáhů a žilo na něm 5 850 lidí. Jen samotné obyvatelstvo města Bzence tvořilo téměř polovinu všech poddaných panství. V městečku o 489 domech bydlelo 2 033 křesťanů a 772 Židů. Židé v té době tvořili necelých 28 % z 2 805 obyvatel městečka Bzence, což nebylo zanedbatelné číslo. V Bzenci Židům patřilo 88 ze 489 domů. V průměru na jeden křesťanský dům připadalo pět až šest osob. Na rozdíl od toho židovský dům obývalo osm až devět lidí, což ukazuje na nepříznivé bytové poměry židovské populace. Skladba populace podle pohlaví byla u obou skupin rozdílná. Dominantní složkou židovské populace byli muži, na rozdíl od populace křesťanské, kde převládaly pro změnu ženy.⁹⁸

Křesťané, na rozdíl od Židů, nebyli v tolika ohledech omezováni. Židé (i ti bzenečtí) byli do poloviny 19. století restringováni tzv. *familiantským zákonem*,

⁹⁸ Srovnat křesťanskou a židovskou populaci můžeme jen v roce 1830. K tomuto roku máme díky primárním a sekundárním pramenům data umožňující srovnání. HAAS, Theodor: *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts*, s. 63–65; ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 155; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 145, WOLNÝ, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*, sv. 4, Brno 1838, s. 82; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 425.

který platil v Čechách a na Moravě od r. 1726. Podle tohoto zákona měl pouze otec rodiny „patres familie“ právo pobytu v zemi a možnost získat tzv. *inkolát* (státní příslušnost, občanství). Po otcově smrti přecházel tento inkolát na nejstaršího syna, který se jako jediný ze synů mohl oženit a založit rodinu. Ostatní bratři buď museli opustit zemi, nebo se ženili tajně. Za tajné sňatky je však čekal tvrdý trest. Z pohledu státní správy byly jejich děti považovány za nemanželské a oni sami žili v konkubinátu. Těmito nerovnými svazky se narušovala náboženská, kulturní a společenská soudržnost židovských komunit. Familiantský zákon byl způsob, kterým chtěl stát regulovat přirozený přírůstek židovského obyvatelstva a tím i počet židovských rodin v monarchii. Vládní nařízení z roku 1726 určovalo počet židovských rodin, které mohly žít v jednotlivých částech soustátí, tzv. *numerus clausus*, který byl pevně stanoven a nesměl být překročen. Kvóta pro Moravu byla stanovena na 5 106 a pro Čechy 8 541 židovských rodin. Ve skutečnosti mezi reálným a evidovaným počtem Židů existoval jistý nesoulad.⁹⁹

Z celkového počtu 5 106 moravských židovských rodin byla pro Bzenec stanovena kvóta 130 židovských rodin. Podle údajů k roku 1830 žilo v Bzenci 657 osob židovského vyznání. Za necelé čtyři roky vzrostl jejich počet o více než 17 %. Jak je patrné, k růstu židovské populace docházelo i přes císařské restrikce. Dále nám literatura dovolí sledovat vývoj do roku 1869 jen u židovské populace. Zrovnoprávnění a získání náboženských a občanských svobod v roce 1848 se odrazilo i na demografickém složení obyvatelstva. Následující rok získali židovští spoluobčané možnost svobodně uzavírat sňatky. V tuto dobu se k židovskému vyznání hlásilo něco přes 900 obyvatel Bzence. Získané povolení a svobody společně s možností svobodného pohybu osob umožnilo Židům opustit židovská ghetta a svobodně se usadit v jakémkoliv městě a v jakékoliv části monarchie. Jak je patrné nejen na příkladu Bzence, ale i jiných měst, nezůstala tato možnost bez odezvy.¹⁰⁰

⁹⁹ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. vyd., s. 95–96., NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, Česká demografická společnost, Praha 2003, s. 102–103; VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*, Studie 3, Národopisný ústav Josefa Hlávky, Praha 2007, s. 37.

¹⁰⁰ HAAS, Theodor: *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts*, s. 63–65.

To vše mělo bezpochyby vliv na to, že v rozmezí let 1848–1857 vzrostl počet osob židovského vyznání v Bzenci ještě o 6 %.¹⁰¹ Bzenecká židovská komunita byla na svém početním maximu, neboť takového počtu příslušníků v dalších letech již nikdy nedosáhla. Je možná trochu s podivem, že právě v malém agrárním městě bez průmyslového potenciálu existovala tak početná židovská komunita.¹⁰²

VI/2. BZENEC V LETECH 1869–1910

Novou etapu v životě města odstartoval přelom 40. a 50. let 19. století. Získání osobní a politické svobody se stalo významným mezníkem demografického vývoje. Bzenec a jeho okolí nebylo nikdy místem se silným germánským živlem mimo ten židovský, který byl k německému obecně řazen. Místní křesťané, až na malé výjimky, patřili k českému etniku, a proto i samotný Bzenec můžeme označit za ryze české město. Početnost a ekonomická síla židovské komunity stála za zrodem židovské politické obce Bzenec v roce 1852. Toto rozdělení města nám umožní sledovat vývoj ve dvou liniích. Získáváme tak možnost posoudit, jaké bylo postavení majoritní společenské skupiny, tedy křesťanů v obci, v níž byli po několik desetiletí minoritou. A obráceně, jaký vliv měla křesťanská majoritní společnost na židovskou menšinu a jak se na ni toto působení projevilo.

Od roku 1834 do roku 1869 došlo k nárůstu počtu obyvatel. Vliv na tomto růstu populace neměla jen politická, ale i ekonomická a lékařsko – hygienická situace. Navíc oblast, ve které Bzenec ležel, se řadila mezi rozvíjející se zemědělské regiony. Tyto všechny faktory se odrazily na kladném migračním saldu, tvořeném přirozeným přírůstkem i přistěhovalectvím z okolí.

Bzenec byl spíše agrárním městem, takže období průmyslového rozmachu se ho nedotklo tolik jako období zemědělské konjunktury. Agrární krize z přelomu 80. a 90. let 19. století se lehce dotkla i místních rolníků. Hospodářská krize a vysoká porodnost uvedla některé skupiny obyvatelstva monarchie do existenčních problémů a pro mnoho lidí se únikovou cestou z této situace stala emigrace. Vystěhovalectví

¹⁰¹ Údaj o velikosti židovské populace v roce 1857 se týká obou obcí dohromady, protože samostatné výsledky cenzu se nepodařilo získat.

¹⁰² Číselné údaje o počtu židovských obyvatel v jednotlivých letech jsou převzaty z knih: HAAS, Theodor: *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhundert*, s. 63.

směřovalo zejména do velkých měst a průmyslových oblastí monarchie, ojediněle ale nebyly ani odchody lidí do zámoří.¹⁰³

VI/2a. Městská obec Bzenec v letech 1869–1910

Bzenec byl malé moravské město, které se od svého okolí příliš neodlišovalo, ale přesto tu bylo něco, čím bylo jiné. Stalo se domovem několika stovek Židů, kteří zde žili po několik staletí. Na konci 40. let 19. století došlo k osamostatnění Bzence jako samosprávné obce. Byla zrušená židovská ghetta, která se v několika případech proměnila na samostatné politické obce, a Židé získali možnost se volně stěhovat. Jak ukáží následující řádky, nemalá část místních Židů této možnosti využila a přestěhovala se do většího města. Židé, kteří tu zůstali, už nežili pouze v hranicích vymezených bzeneckou židovskou obcí, ale postupně si začali kupovat nemovitý majetek v křesťanské části Bzence. Toto zakupování domů Židy bylo zpočátku provázeno nelibostí ze strany křesťanského obyvatelstva, hraničícího až s odporem.¹⁰⁴ Po jisté době se Židé nicméně stali plnohodnotnými členy městského společenství a zůstali jeho součástí až do roku 1942, kdy byli násilně odsunuti.

Demografická situace MO Bzenec v letech 1869–1910¹⁰⁵

V roce 1869 měla městská část Bzence přes tři tisíce obyvatel, které z 90 % tvořili křesťané a z 10 % Židé. V MO Bzence bylo 455 domů. Na jeden ze 446 obydlených domů pak v průměru připadalo sedm lidí, ostatní domy patřily do skupiny nebytových prostor jako radnice, nádraží či kostel.

Agrární krize, která započala na konci 70. let 19. století, se odrazila i na demografické situaci města. Oproti předešlému cenzu došlo v průběhu deseti let k poklesu počtu obyvatel městské části Bzence o 6 %. Tento pokles se nedotkl počtu osob s bzeneckým domovským právem, ale především lidí přicházejících do Bzence za pracovními příležitostmi. Do této skupiny přichozích řadíme zvláště učně,

¹⁰³ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, ČSAV, Praha 1965, s. 123–128, 133–135, 160–164, 191–196, 254.

¹⁰⁴ Podrobněji HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 148.

¹⁰⁵ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, karton 2436, 2437, 2438, 2439.

tovaryše či chlapce a dívky ve službě u místních hospodářů. Jejich pobyt zde byl většinou ohraničen jen několika lety, během nichž se vyučili řemeslu, získali nové zkušenosti a poté se navraceli do rodných obcí. Podobně to bylo i s mladými bzenčany odcházejícími do učení či služby mimo rodné město, ne všichni se však po čase vraceli zpět.

Z výsledků sčítacích listů pro rok 1880 vyplývá, že přestože došlo k poklesu obyvatel, město se rozrostlo o dvacet nových domů, avšak bytová situace křesťanské obce se oproti předchozím letům o moc nezlepšila. Průměrně na jeden obyvatelný dům připadalo stále šest až sedm lidí. Poměr mezi křesťany a Židy zůstal zachován na stejných hodnotách jako v předešlém sčítání.

Dopad a následky agrární krize začaly od konce 80. let 19. století pomalu odeznívat a počet obyvatel města v roce 1890 opět překročil třítisícovou hranici. Mimo to se městská část Bzenec začala rozrůstat také po stránce urbanistické. Ve městě přibýlo dalších padesát sedm budov a město překročilo hranici pěti set čísel popisných. Samozřejmě mezi novými stavbami přibývalo i budov k nebytovému využití. Nárůst obyvatel a stavební činnost nasvědčovaly zlepšující se situaci v zemědělství, ale také do jisté míry vypovídaly o mentalitě Moravského Slovácka. Místní lidé dávali přednost vlastnímu bydlení, pokud to bylo aspoň trochu finančně možné, před podnájemem.¹⁰⁶ Růst populace bzenecké městské obce byl závislý nejen na přirozeném přírůstku, ale především na přílivu křesťanského obyvatelstva z okolí. Ačkoliv obyvatel ve městě přibývalo, místní židovská komunita se potýkala s odlivem souvěrců. Během deseti let přišla židovská komunita o čtvrtinu svých členů, a to se v roce 1890 projevilo na nižším podílem připadajícím na židovské občany (7 %) v populaci obce. Miska vah se tedy začala pomalu naklánět na stranu křesťanských spoluobčanů, jež tvořili již 93 % obyvatel bzenecké křesťanské obce.

V průběhu 80. let 19. století došlo ještě k jedné demografické změně. MO Bzenec se rozrostla o novou společenskou skupinu, kterou byli vojáci ubytovaní v nově vystavěných kasárnách na okraji města směrem k Olšovci. O přítomnosti a počtu vojáků v Bzenci se dozvídáme teprve ze sčítání z roku 1890. Státní statistika uvádí, že v kasárnách bylo ubytováno 342 mužů.¹⁰⁷ Mezi sčítacími listy pro Bzenec ovšem ty vojenské až do roku 1921 nenajdeme, protože informace o armádě,

¹⁰⁶ BOHÁČ, Antonín: *Statistika a demografie Moravského Slovácka*. In: NIEDERLE a kol.: *Moravské Slovácko*, díl I., sv. II, Praha 1922, s. 803.

¹⁰⁷ K. K. Statistischen Central -commission: *Spezial Orts-repertoire von Mähren*, Wien 1893, s. 197.

vojácích, ale i strážnících byly přísně tajné a neměly být zveřejňovány. Samotná zmínka o chlapcích vykonávajících povinnou vojenskou službu ve sčítacích listech je proto překvapující. Nejčastěji se ve sčítacích listech setkáme s chlapci v aktivní vojenské službě, které tam uvedli rodiče. V porovnání s nimi byl počet bzeneckých strážníků a vojáků z povolání zanedbatelný. U jména žádného z těchto mužů ovšem nenajdeme bližší osobní údaje, a pokud ano, byly přeškrtnuty. V rozmezí padesáti let vykonávalo aktivní vojenskou službu vždy jedna až dvě desítky bzeneckých chlapců, přesný počet a věk nelze ovšem pro nedostatek potřebných dat určit.

Do nového století vstupoval Bzenec s více než 3 700 obyvateli. Nárůst obyvatel od předešlého sčítání byl téměř 22 %. Samotná čísla jsou dostatečně výmluvnými důkazy o tom, že bzenecká městská obec překonala období hospodářské stagnace z konce 19. století. Vzrůstající počet obyvatel si také žádal řešení bytové otázky, a proto není překvapivé, že během jednoho desetiletí přibýlo více než devadesát domů. Struktura obyvatel křesťanské obce zůstala zachována, měnilo se pouze procentuální zastoupení jednotlivých složek obyvatelstva. Během deseti let opět stoupl podíl křesťanů v městské obci na 95 % a zbylých 5 % obyvatel města připadal na židovské spoluobčany. Samotné bzenecké kasárny v roce 1900 zaznamenaly nejnižší stav vojáků za celou dobu své existence v době Rakousko-Uherska, pouhých 286 mužů.¹⁰⁸

V letech před první světovou válkou populace bzenecké městské části nerostla tak dramaticky jako v předešlých letech. Z více než 3 800 obyvatel městské obce Bzenec připadala na místní Židy pouze 4 %, kdežto na křesťany již 96 %. Samotná čísla už jen smutně komentují dramatický úbytek Židů, a naopak poukazují na vzrůstající význam města Bzenec, které lákalo nové obyvatelstvo z okolních obcí. V porovnání s předchozími lety byl nárůst bytového fondu k počtu obyvatel mnohem mohutnější a počet domů v křesťanské obci přesáhl číslo šest set osmdesát. Průměrně tak na jeden obytný dům v městské části Bzenec připadalo pět až šest lidí.

Zda se za opětným nárůstem branců dala odtužit nadcházející změna politického klimatu, anebo se jednalo jen o přirozený vývoj, nevíme. Nicméně stav místní vojenské posádky se začal pomalu zvětšovat; v roce 1910 bylo v bzeneckých kasárnách ubytováno 304 mužů.¹⁰⁹

¹⁰⁸ C. K. Statistická ústřední komise: *Lexikon obcí pro Moravu*, Vídeň 1906, s. 76.

¹⁰⁹ K. K. Statistischen Central -commission: *Spezial Orts-repatorium von Mähren*, Wien 1918, s. 123.

Struktura obyvatel MO Bzenec v letech 1869–1910¹¹⁰

Městská obec Bzenec se svým charakterem příliš neodlišovala od svého okolí. Dominantní skupinou obce byli křesťané, hovořící česky. Ne sice početnou, ale do jisté míry nezanedbatelnou skupinou v obci byli Židé. Struktura obyvatel nebyla odvislá jen od přirozené, ale jak již bylo předesláno, především mechanické měny obyvatelstva.

Struktura MO Bzenec podle pohlaví¹¹¹

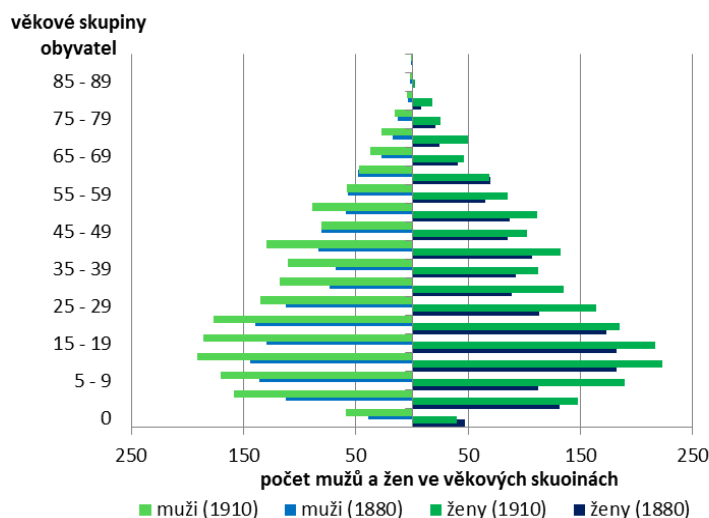
Po celé sledované období byly dominantní složkou obyvatel bzenecké městské obce ženy, které tvořily více než polovinu obyvatel obce (55 %). Křesťanská populace plně kopírovala model obyvatelstva celé obce, nebo spíše naopak populace obce kopírovala model křesťanské populace. Podíl připadající na křesťanské ženy (55 %) byl totožný s tím, jež vyjadřoval celou ženskou složku křesťanské obce. Stejná situace nastala i v případě křesťanské mužské složky, kdy muži tvořili zbylých 45 % populace. Přestože populace města rostla, poměr mužů a žen zůstal zachován po celé sledované období. Zaznamenat se daly pouze malé výkyvy, které během čtyřiceti let nikdy nepřesáhly více než 1 %.

Naopak postavení židovských mužů a žen bylo jiné než u křesťanů. V židovské komunitě bylo na konci 60. let 19. století zastoupení mužů a žen téměř rovnoměrné. Na mužskou složku v židovské populaci připadalo 49 % a na jejich ženské protějšky 51 %. V průběhu let se nicméně tento poměr začal měnit. Už v roce 1900 byl podíl židovských žen (57 %) vyšší než poměr křesťanských žen vůči jejich mužům. Nicméně změna poměru v židovské populaci nezměnila nic na poměru mužů a žen v celé křesťanské části Bzence. (Viz graf VI/1.)

¹¹⁰ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kart. 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

¹¹¹ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kart. 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

Graf VI/1. *Vývoj demografické struktury MO Bzenec v letech 1880 a 1910*

Složení obyvatel MO Bzenec podle biologických generací¹¹²

Pro hlubší poznání struktur obyvatel křesťanské obce se zaměříme na věkové skupiny obyvatel a jejich následné rozdělení do biologických generací. Na základě tohoto rozboru, v němž si obyvatelstvo městské obce rozdělíme do biologických generací, budeme schopni určit populační typ obce.

Velikost *předreproduktivní* neboli dětská složka obyvatelstva (0 až 14 let) byla odvislá od přirozeného přírůstku obyvatel. Do konce 19. století podíl dětské složky v populaci bzenecké křesťanské obce kolísal mezi 30 % až 33 %, ale na začátku 20. století se podíl dětí do 15 let stabilizoval na 31 %.

Vývoj nejpočetnější skupiny obyvatel, kterou byli lidé v *reprodukčním věku* (15 až 49 let), byl trochu odlišný. Od konce 70. let 19. století až do konce století klesal podíl osob ve věku 15 až 49 let z 53 % na 49 %. Na začátku 20. století jejich podíl opět vzrostl a ustálil se na 52 %. Tuto skupinu obyvatel nejvíce ovlivňovalo přistěhovalectví a vystěhovalectví závislé na pracovních příležitostech a také od délky pobytu námezdně pracujících osob. Věkové vymezení této skupiny obyvatelstva je takto stanoveno záměrně, protože zároveň kopíruje plodné období žen (15 až 49 let), tzn. kolik žen v populaci se mohlo stát matkami. V průměru byla

¹¹² SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

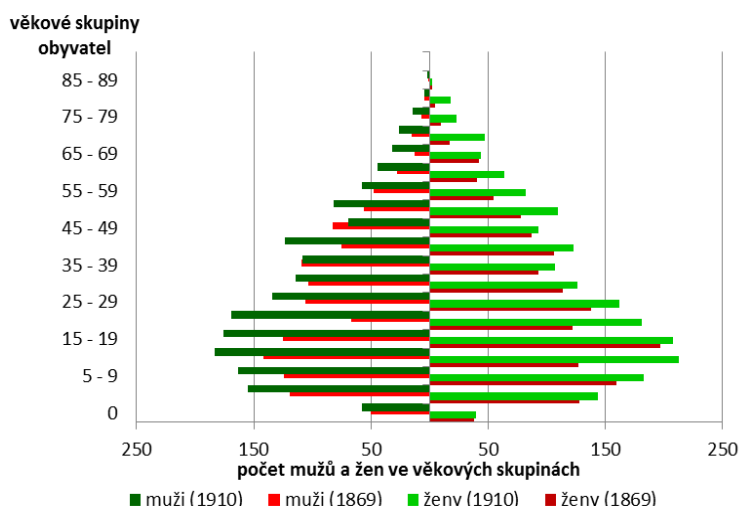
v plodném věku polovina (52 %) bzenecké ženské populace a tyto hodnoty se nikterak dramaticky neměnily. Odchyly od průměru se pohybovaly v řádu 2 %.

Poslední složku obyvatelstva tvoří osoby v **postreproduktivním věku**, tzn. mající 50 a více let. Na skupinu jedinců starších 50 let připadal ze všech jmenovaných nejmenší podíl, například v roce 1869 to bylo jen 15 %, ale za deset let tito lidé reprezentovali už 18 % křesťanské populace. V následujících desetiletích se již podíl lidí v postreproduktivním věku na populaci nezvětšoval a zůstal zachován na stejných hodnotách (18 %) jako v roce 1880, přestože osob ve vyšším věku stále přibývalo. Za stabilní podíl postreproduktivní složky populace vděčilo město dostatečně velké skupině mladých lidí v předreproduktivním věku a početné reprodukční složce obyvatelstva. Dostatečně velký přirozený přírůstek a příliv osob v reprodukčním věku může za to, že podíly na jednotlivých biologických generacích se příliš neměnily. Podle výše řečeného můžeme populaci bzenecké křesťanské obce zařadit mezi **progresivní typ populace**, tzn. děti početně převládaly nad prarodiči.

V následujících řádcích se budeme věnovat jednotlivým skupinám obyvatel městské obce. Struktura křesťanského obyvatelstva se vyvíjela po více než čtyři desetiletí podobně, ne-li úplně stejně, jako populace celého města. Dokládají to i samotné výsledky sčítání, v nichž křesťanská část obyvatelstva vykazuje shodná čísla jako populace celého města. Křesťané byli dominantní skupinou obyvatel a také díky tomu do jisté míry určovali samotný demografický charakter a populační strukturu celé obce.

Podíl dětské složky v křesťanské populaci se pohyboval mezi 30 % až 33 %. Shody lze pozorovat i v podílech připadajících na osoby v reprodukčním věku, oscilujících mezi 49 % a 54 %. Samotný podíl křesťanských žen v plodném věku kolísá od 50 % do 55 %. Na postreproduktivní složku křesťanského obyvatelstva zpravidla připadalo průměrně zbývajících 18 %. Demografický vývoj křesťanské populace vykazoval po celou dobu progresivní vývoj, neboť dětská složka převyšovala téměř dvojnásobně složku postreproduktivní. (Viz graf VI/2.)

Graf VI/2. *Proměna struktury křesťanských obyvatel MO Bzenec v letech 1869 a 1900*

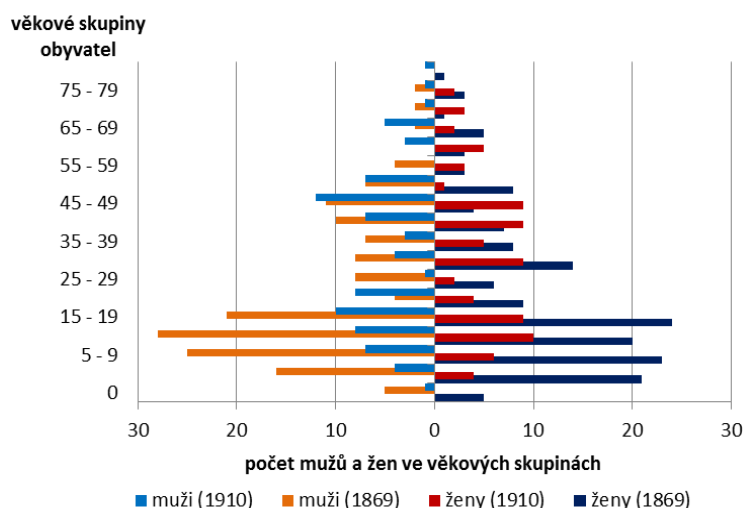
Odlišný vývoj probíhal u židovské komunity. Na konci 60. let 19. století tvořili mladí Židé do 15 let více než 44 % židovské populace žijící v městské obci Bzenec. Lidé v produktivním věku čítali 43 % židovské populace a na osoby v postreproduktivním věku připadalo jen 13 %. To poukazuje na to, že zpočátku byla židovská populace bydlící v křesťanské obci populací mladou, progresivní. Svůj díl na tom měla bezpochyby vysoká plodnost židovských žen a z ní plynoucí vysoký počet dětí v rodinách. V následujících desetiletích už lze pozorovat, jak židovská populace začala kopírovat model většinové společnosti. Následující tři desetiletí tvořily děti do 15 let průměrně 32 % až 34 % židovské populace. Skupina lidí ve věku 15 až 49 let se na židovské komunitě podílela 45 % až 51 %. Naopak lze pozorovat několikaprocentní růst postreprodukční skupiny židovského obyvatelstva, a to z 13 % v roce 1869 na 23 % v roce 1900.

Na židovské populaci lze vidět vývoj od typu progresivního ke **stacionárnímu**, ve kterém můžeme pozorovat již jisté tendence směřující ke **stagnačnímu typu** populace. Podle výsledků sčítání došlo k razantnímu poklesu židovské dětské složky, jež v židovské populaci reprezentovala necelou čtvrtinu osob (pouze 24 %). Naopak vzrostl podíl reprodukční a postreprodukční složky obyvatelstva. Židé ve věku 15 až 49 let představovali 55 % židovského obyvatelstva a na muže a ženy ve věku nad 50 let připadal podíl 21 %.

Vraťme se ještě k reprodukční složce židovského obyvatelstva, respektive k ženám v plodném věku. Je zajímavé sledovat, jak se měnil podíl plodných žen a to, jaký byl jejich vliv na židovskou populaci. Na začátku sledovaného období byl podíl

žen v plodném věku pouze 43 %, což svědčilo o poměrně vysokém počtu židovských dívek v předproduktivním věku. Od 80. let 19. století klesl počet žen v plodném věku, ale jejich podíl vzrostl (56 %), a to díky tomu, že ubývalo dívek v dětské složce populace. (Viz graf VI/3.)

Graf VI/3. *Přeměna struktury židovských obyvatel MO Bzenec v letech 1869 a 1910*

Složení obyvatel MO Bzenec podle věkových skupin a rodinného stavu¹¹³

V této části se budeme věnovat věkové struktuře obyvatelstva trochu jinak než v předešlé části, a to především v souvislosti s rodinným stavem.

Vývoj v křesťanské populaci byl poněkud stabilnější než v populaci židovské, což také dokládají samotné výsledky sčítání. Největší část populace připadala na svobodné osoby, které po celé čtyřicetileté období reprezentovaly okolo 57 % až 58 % obyvatel obce. Na svobodné křesťanské muže v obci z tohoto podílu připadalo přibližně 26 % až 27 %. O něco vyšší byl díl, který ve skupině svobodných měly křesťanské dívky a ženy; pohyboval se okolo 30 % až 32 %.

Nejpočetnější skupinu svobodného obyvatelstva tvořili mladí lidé do 20 let, kteří po celou dobu tvořili téměř dvě třetiny křesťanského obyvatelstva města. V městské části Bzenec také docházelo k jisté fluktuaci mladých lidí. Nejčastěji se jednalo o chlapce a dívky ve věku od 15 do 25 let, jejichž počet se měnil v závislosti na čase stráveném v učení či ve službě. Výraznější schodek ve věkové struktuře

¹¹³ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kart. 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

se většinou objevil u mladých mužů po dosažení zhruba 20 let, ale v některých letech i u chlapců, kteří dovršili mnohdy teprve 15. rok života. U dívek byla situace poněkud odlišná; skupiny dívek ve věku 15 až 24 let patřily k těm nejpočetnějším. Ke snížení jejich počtu a stabilizaci věkových skupin došlo povětšinou až u žen starších 25 let.

Před dosažením 20 let vstoupilo do manželství jen pár jedinců, a to především dívky. Nejčastěji uzavírali sňatek křesťanští chlapci a dívky mezi 20. až 29. rokem života. Ve spodní věkové hranici, tj. mezi 20 až 24 lety, vstupovaly do manželství více dívky než chlapci. Chlapci se ženili častěji až po dosažení 25 let. Do konce 19. století tvořili křesťanští novomanželé ve věku 20 až 29 let polovinu sňatků a ve zbylých případech měl jeden z novomanželů více než 29. let, většinou se jednalo o muže. Během let nicméně vzrůstal počet svobodných osob po 30. roce života a tím pádem i počet starších snoubeneckých párů. Jak dokládají samotné matriky sňatků, do začátku 20. století se počet svobodných nevěst nad 29 let pohyboval okolo tří ročně; už v roce 1900 bychom našli dvojnásobný (6 os.) a v roce 1910 dokonce pětinasobný počet těchto nevěst (14 os.).¹¹⁴ Pravděpodobnost, že ženám starším 29 let se podaří uzavřít sňatek, se prudce snižovala na rozdíl od mužů, jejichž šance spíše stoupaly. Dokladem toho, pomineme-li rok 1869, byl počet svobodných křesťanských dívek nad 29 let, který byl téměř dvakrát až třikrát vyšší než počet svobodných křesťanských mužů. Z místní křesťanské populace žilo po celé sledované období v manželství zhruba 36 %.

Poslední skupinu obyvatelstva v městské části Bzenec tvořily ovdovělé osoby. Po celou dobu se tato složka obyvatel podílela na křesťanské populaci městské obce přibližně 7%. Na ovdovělé křesťanské ženy z toho připadalo 6 %. Poměrně vysoký podíl mezi nimi měly vdovy ve středním věku¹¹⁵, zhruba jedna pětina. Ovdovělí křesťanští muži reprezentovali pouhé 1 % ze všech ovdovělých křesťanských osob.

Židovská populace žijící v městské části Bzenec se vyvíjela trochu jinak. Do konce 19. století reprezentovali svobodní Židé 60 % až 65 % židovské populace. Z toho podíl svobodných židovských chlapců byl vyšší (34 % až 31 %) než svobodných židovských dívek (31 % až 28 %). Od začátku 20. století ovšem

¹¹⁴ MZK Brno; Bzenec (Bizenc) – Matrika sezdáných 1837–1882. Sig. 5160, s. 143–150, 223–231.; MZK Brno; Bzenec (Bizenc) – Oddavní kniha pro město Bzenec. Sig. 5161, s. 52–59, 132–144, 242–256.; MZK Brno Bzenec; (Bizenc) – Knihy sezdáných pro město Bzenec. Sig. 5162, s. 77–94.

¹¹⁵ Chápáno jako ženy v plodném věku, tzn. do 50 let.

připadalo na svobodnou židovskou populaci jen 50 %. Začal se měnit také podíl mužů a žen v této skupině; například v roce 1900 byl vyšší podíl svobodných židovských žen (28 %) a o desetiletí později zase svobodných židovských mužů (27 %).

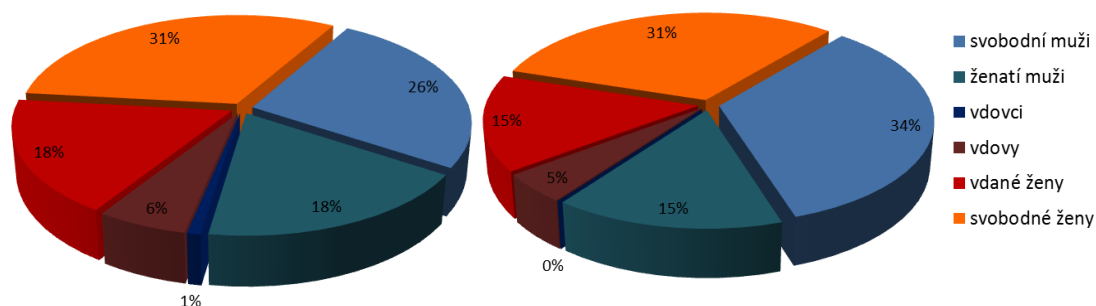
Měnicí se struktura židovské komunity se projevila ve všech oblastech jejího života. Ještě ke konci 60. let 19. století bychom našli židovské dívky vstupující do manželství před 20. rokem života, ale již během 70. let 19. století se začala věková hranice vstupu do manželství posunovat. Dokládá to i sčítání v roce 1880, v němž nenajdeme vdanou židovskou dívku mladší 20 let. Na rozdíl od dívek se židovští chlapci ženili po dlouhou dobu až po dosažení alespoň 25. roku života a od začátku 20. století se věková hranice pro vstup do manželství posunula až po 30. rok života. Počet svobodných Židů starších 30 let se pohyboval do jedné desítky, což bylo dáno malou početností židovské městské populace. Svobodných židovských mužů starších 30 let bylo však víc než svobodných židovských žen; samotný rozdíl byl ovšem minimální. Podíl židovských mužů a žen žijících v manželství od roku 1869, kdy na ně připadalo pouze 30 %, do roku 1910 neustále rostl, v posledním rakousko-uherském sčítání lidu na tyto osoby připadal podíl 42 %, což bylo o 12 % více než v roce 1869.

O proměnlivosti poslední skupiny židovského obyvatelstva nás přesvědčí srovnání sčítání z roku 1869, 1900 a 1910. Na konci 60. let 19. století byl podíl ovdovělých Židů v židovské populaci pouze 5 %. Během třiceti let vzrostl jejich podíl téměř dvojnásobně (12 %) a v roce 1910 opět mírně poklesl (8 %). Poměr ovdovělých mužů a žen se sice měnil, ale přesto z více jak 80 % tuto skupinu tvořily židovské ženy. (Viz grafy VI/4.)

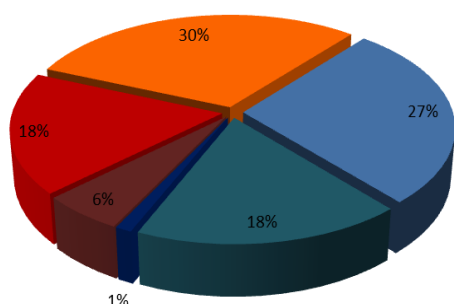
Grafy VI/4. *Skladba obyvatelstva Bzence podle rodinné skladby v roce 1869 a 1910*

Křesťanské obyvatelstvo v r. 1869

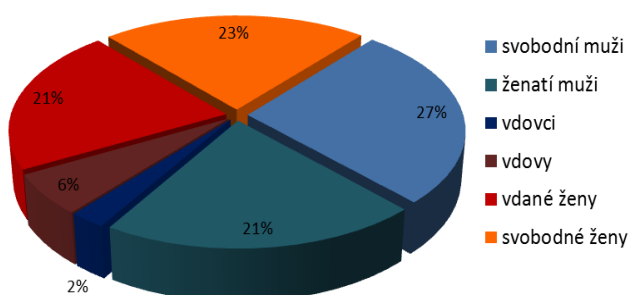
Židovské obyvatelstvo v r. 1869

Křesťanské obyvatelstvo v r. 1910

Židovské obyvatelstvo v r. 1910

Populační vývoj MO Bzenec v letech 1869–1910

Růst a pokračování každého rodu, etnika či národa závisí na počtu a velikosti jeho rodin. Posláním a přirozenou funkcí rodiny je na svět přivádět děti, neboť ty jsou garancí pokračování rodu, pracovní silou a nakonec i zárukou toho, že se někdo postará o staré a nemohoucí rodiče. Bezdětná manželství byla anomálií a neplodnost byla vnímána jako neštěstí nebo boží trest. Adoptovat dítě v 19. století nebylo běžnou věcí, protože pokrevní příbuzenství mělo stále mimořádnou důležitost.¹¹⁶ Přímo o adoptovaných dětech sčítací listy městské obce nemluví, ale přesto se s jistou formou opatrovnictví setkáváme v podobě pěstounské výchovy dětí. Jednalo se o péči poskytovanou dětem, s nimiž byla rodina v jistém příbuzenském vztahu, ale neplatilo to zřejmě vždy.

Křesťanské rodiny nepostihly tak razantní změny, co se týče sňatečnosti a porodnosti, jako u židovské populace, přestože od 70. let 19. století pozvolna klesala porodnost i u většinové populace. Stále se ovšem běžně setkáváme s velkým množstvím křesťanských rodin majících velký počet dětí. Snižování porodnosti zpočátku nevzbuzovalo žádné znepokojení, protože se zlepšujícími se hygienickými podmínkami a zdravotnickou péčí se snižovala i kojenecká úmrtnost. Ve druhé polovině 19. století se již mezi obyvatelstvem rozšiřovala ve větší míře i vědomá regulace porodnosti postupující z vyšších do nižších společenských tříd a z měst na venkov. V 90. letech 19. století se mluví již o jisté stagnaci porodnosti trvající s jistými výkyvy až do konce první světové války.¹¹⁷

¹¹⁶ LENDEROVÁ, Milena – JIRANEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, s. 157–159.

¹¹⁷ VÁVRA, Zdeněk: *Tendence v dlouhodobém vývoji reprodukce obyvatelstva českých zemí (léta 1870–1944)*, ČSAV, Praha 1962, s. 6–24.

Manželství a lidé do něho vstupující¹¹⁸

Lidé na Moravě a zvláště pak na venkově vstupovali do manželství častěji a v mladším věku než v Čechách. Podle občanského zákoníku z roku 1811 musely osoby mladší 24 let, chtějící uzavřít manželství, žádat souhlas zákonných zástupců. Po roce 1858 se zase nemohl oženit žádný muž mladší 22 let, pokud nezískal mimořádné povolení od místodržitelství. Rok 1868 přinesl dvě změny mající vliv na sňatečnost. Jednou z nich bylo zavedení všeobecné branné povinnosti. Ta trvala většinou tři roky a pouze osoby úřední nebo vlastníci usedlostí měli tuto dobu zkrácenou na osm neděl. Druhá úprava se týkala zrušení tzv. *politického konsensu*, který byl potřebný k uzavření sňatku. Pod vlivem těchto reforem se sňatečnost mírně zvýšila.¹¹⁹

V roce 1869 bychom v křesťanské části Bzenec našli necelých 490 manželských párů. Během čtyřiceti let však vzrostl počet manželských dvojic o 42 %, o čemž nás přesvědčily výsledky sčítání z roku 1910, kdy v obci žilo více než 690 manželských párů. S růstem počtu manželských párů ovšem přímo úměrně nerostl počet samotných sňatků uzavřených v bzenecké farnosti; svědkem toho jsou i samotné matriky sňatků. V jednotlivých letech vstupoval do manželství různý počet snoubenců; pohyboval se v intervalu od necelých dvou do čtyř desítek dvojic. Pouze v letech, kdy probíhala první světová válka, byl počet snoubenců vstupujících do manželství zanedbatelný; okolo jedné desítky snoubenců ročně.

Drtivou většinu manželských dvojic tvořili jedinci stejného vyznání, a to římskokatolického. Smíšené sňatky, kdy jeden ze snoubenců byl jiného vyznání, moc časté nebyly, ale přesto k nim docházelo i v Bzenci.

V průběhu let opustila bzeneckou městskou obec polovina členů židovské komunity, a to se samozřejmě projevilo na poklesu manželských dvojic. Od roku 1869 do roku 1910 se snížil počet židovských manželských párů o 25 %, a to z čtyřiceti osmi na třicet šest párů.¹²⁰

¹¹⁸ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kart. 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

¹¹⁹ MAUR, Eduard: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Mladá fronta, Praha 1998, s. 158–162.

¹²⁰ MZK Brno; Bzenec (Bizenc) – Matrika sezdáných 1837–1882. Sig. 5160; MZK Brno; Bzenec (Bizenc) – Oddavní kniha pro město Bzenec. Sig. 5161; MZK Brno Bzenec; (Bizenc) – Knihy sezdáných pro město Bzenec. Sig. 5162.

Množství manželských párů ale přesně neodpovídal počtu sezdaných osob. Mezi muži narazíme na skupinu ženatých mužů bez manželky a podobně tak u žen byla část vdaných žen bez manžela. Ženatí muži bez manželky reprezentovali skupinu řemeslných pomocníků či námezdných pracovních dělníků přicházejících do Bzence za prací. Tito muži zde trvale nebydleli, ale v určitých časových intervalech se vraceli ke svým rodinám. V případě osamocených žen se spíše jednalo o opačné případy, kdy manžel byl zaměstnán mimo domov, a žena se starala o domácnost a vychovávala děti. Počet těchto případů stoupal či klesal podle pracovních příležitostí. U židovské populace se s tímto jevem v takové míře nesetkáme.

S ohledem na to, že se dochovaly křesťanské matriky sňatků, jsme schopni zhruba určit průměrný věk bzeneckých křesťanských ženichů a nevěst v době jejich sňatku. Pro tuto sondu jsme z oddacích matrik záměrně vybrali stejné roky jako ty, ve kterých se konalo sčítání lidu¹²¹. Do konce 19. století vstupovali bzenečtí křesťanští muži do manželství nejčastěji okolo 28. roku života, ale už před první světovou válkou se průměrný věk ženicha pohyboval kolem 30 let. Ve druhé polovině 19. století byl věkový průměr křesťanských nevěst něco přes 24 let, ale na začátku 20. století lze pozorovat, že průměrná hranice věku nevěst již přesáhla hranici 26 let. Lze tedy vidět, jak se postupně posouvala hranice věku, v němž vstupovali lidé do manželství. Ne vždy však uzavíral sňatek svobodný muž se svobodnou dívkou (tzv. *protogamní sňatky*). Průměrný věk snoubenců uzavírajících první sňatek byl o rok až dva nižší než celkový věkový průměr všech snoubenců. Sňateční věk se zvyšoval především díky osobám uzavírajícím sňatek vyššího pořadí, tzv. *paligamní sňatky*. K těmto sňatkům patřila nově uzavřená manželství mezi již ovdovělými osobami, ovdovělým mužem a svobodnou ženou anebo ovdovělou ženou a svobodným mužem. Tak jak se měnil v různých letech počet sňatků, tak se měnil poměr protogamních a paligamních sňatků. Například v roce 1869 byl podíl protogamních sňatků na nově uzavřených manželstvích 94 % a o deset let později jen 78 %, přesto můžeme směle říct, že sňatky mezi svobodnými snoubenci převládaly nad těmi vyššího pořadí. Podíl paligamních sňatků kolísal v rozmezí 6 % až 23 %. Podíváme-li se na danou problematiku pozorněji, zjistíme, že nejčastěji uzavírali nový sňatek ovdovělí muži se svobodnými ženami a až poté

¹²¹ Jedné se o matriční zápisy z roku 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910.

ovdovělí muži s ovdovělými ženami. Případy, kdy se s ovdovělou ženou oženil svobodný muž, byly ojedinělé; ale přesto k nim docházelo, zvláště když se jednalo o mladou vdovu.¹²²

V poslední části této podkapitoly se zaměříme na typy manželských dvojic a věkové rozdíly mezi křesťanskými a židovskými manžely.

Křesťanské manželské páry, v nichž byl manžel starší než jeho manželka, po dlouhou dobu reprezentovaly okolo 66 % všech křesťanských manželských dvojic v obci. Na přelomu století došlo k jistému poklesu podílu těchto manželských párů na 61 %, ale v roce 1910 se situace opět stabilizovala na podobných hodnotách jako v předešlých letech (65 %). Sňatek uzavřený mezi starším mužem a mladší ženou tedy patřil k nejčastějšímu typu. Nejhojněji vyskytující se věkový rozdíl mezi těmito křesťanskými manžely byly dva roky. Výjimečná nebyla ani manželství, v nichž byl muž o 10 a více let starší než jeho žena, dokládá to i poměrně vysoký podíl těchto manželství, pohybující se v rozmezí 10 % až 14 %. Určit, jak velká část z těchto manželství připadala na sňatky protogamní či paligamní, je ze sčítacích listů nemožné a pro vyvozování závěrů z oddacích matrik máme zpracováno málo výchozích dat. Četná byla také manželství, v nichž byli oba partneři stejně staří; tvořila okolo 9 % všech křesťanských manželských dvojic.

Sňatky uzavřené mezi starší ženou a mladším mužem nebyly u křesťanů ničím neobvyklým, a dokonce zaujímaly nemalý díl. Do konce 19. století se jejich podíl mezi manželskými dvojicemi pohyboval v rozmezí 23 % až 25 %. V letech 1900 až 1910 počet těchto párů ještě vzrostl z 26 % na 30 %. Nejčastější věkový rozdíl mezi starší ženou a mladším mužem byl jeden až dva roky. K věkovým rozdílům o 10 a více let sice také docházelo, ale případů, kterých se to týkalo, bylo jen okolo jedné desítky.

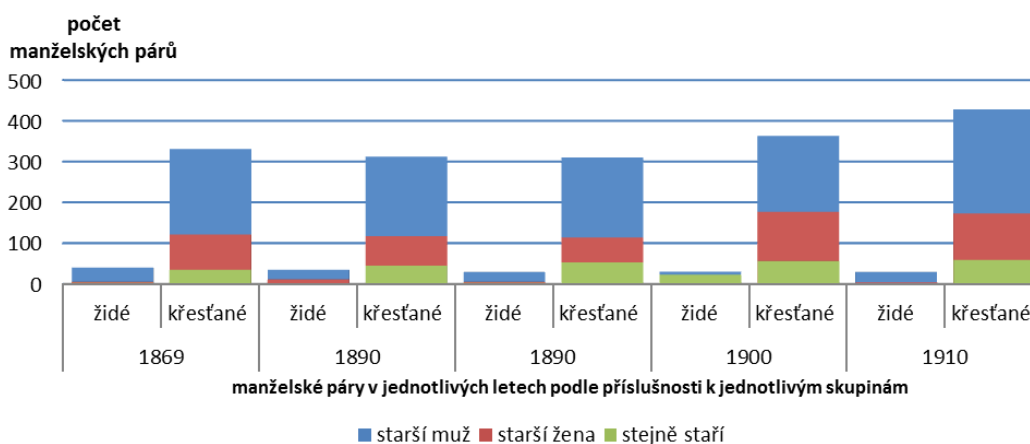
V židovské populaci bzenecké městské části tvořily manželské páry, v nichž byl manžel starší než manželka, od 74 % do 85%. Nejčastější věkový rozdíl mezi židovskými manžely byly čtyři a šest let, což bylo podobné jako u židovských souvěrců žijících v bzenecké židovské obci. Na rozdíl od nich se počet manželství, v nichž byl muž starší o 10 a více let, během let zmenšoval; například v roce 1890

¹²² MZK Brno; Bzenec (Bizenc) – Matrika sezdáných 1837–1882. Sig. 5160, s. 143–150, 223–231; MZK Brno; Bzenec (Bizenc) – Oddavní kniha pro město Bzenec 1883 - 1914. Sig. 5161, s. 52–59, 132–144, 242–256.

tvořily tyto páry jednu čtvrtinu (11 párů) a v roce 1910 již jen jednu šestinu (6 párů). Stejně starých snoubenců bychom mezi židovskými páry mnoho nenašli.

Sňatky mezi mladším mužem a starší ženou u osob židovského vyznání nebyly tak časté jako u většinové společnosti. Vypovídá o tom i samotná četnost těchto manželství, která se u židovského obyvatelstva pohybovala okolo 9 % až 14 %. Nejčastější věkový rozdíl u těchto manželů byl jeden až dva roky, což bylo podobné jako u křesťanské populace. S věkovým rozdílem o 10 a více let jsme se u těchto židovských manželů nesetkali. (Viz graf VI/5.)

Graf VI/5. *Vývoj počtu manželských dvojic s ohledem na typ v letech 1880 až 1910*

Typy a struktura rodin v MO Bzenec¹²³

Předpokladem ke vzniku rodiny byl uzavřený svazek mezi mužem a ženou. Do většiny církevně uzavřených sňatků pak manželé přiváděli své děti; ne vždy však byla situace tak idylická. Vedle těchto úplných rodin stály i rodiny neúplné, a to z jakéhokoliv důvodu. Nejčastější příčinou toho, proč nebyly rodiny úplné, bylo úmrtí. Počet ovdovělých mužů v porovnání s ovdovělými ženami byl zanedbatelný. Žen matek samoživitelek bylo o něco více než mužů, protože tuto skupinu vedle vdov tvořily i svobodné matky. V Bzenci se s těmito ženami setkáme jak ve většinové, tak v židovské populaci. Případy, kdy děti žily jen s otcem,

¹²³ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, karton 2436, 2437, 2438, 2439.

se vyskytovaly zřídka. Muži mnohem častěji než ženy vstupovali do nového manželství.

Určit typ rodiny u křesťanského obyvatelstva bylo obtížné, protože rodina většinové společnosti se neomezovala pouze na **základní typ**, reprezentovaný rodiči a jejich dětmi, ale velmi často se u ní vytvářel typ **široké rodiny**. Mezi rozvětvenými rodinami se nejčastěji vyskytovaly ty, kde v jedné domácnosti spolu s vlastní **nukleární rodinou** bydleli ještě oba prarodiče anebo alespoň jeden z nich. K častým se řadily ty, ve kterých byla základní rodina rozšířena o doposud neprovdaného či ovdovělého sourozence jednoho z manželů. Objevují se i rodiny, kde v jedné domácnosti vedle sebe žili rodiče jak se svobodnými, tak již se ženatými dětmi. S takto spletenými případy se setkáme zvláště u početnějších rodin, kde bylo věkové rozpětí mezi nejstarším a nejmladším sourozencem poměrně veliké. Na jedné straně stáli dospělí mladí lidé a na druhé děti v mnohém ještě plně závislé na rodičích. K zajímavým případům patřily domácnosti, v nichž spolu s prarodiči žila až jejich vnoučata.

Neměli bychom opomenout ještě jeden typ vazby spojující členy jedné domácnosti - tou byla již výše zmíněná forma **opatrovnictví**, kdy členové rodiny přijali do svého středu osiřelé děti, většinou potomka svých příbuzných. Častěji se s tímto druhem soužití setkáme u křesťanské než u židovské pospolitosti Bzence.

Výčet typů rodin by byl neúplný, pokud bychom opomenuli kusé rodiny. Nejtypičtějšími představiteli těchto rodin byly ovdovělé ženy; méně často se vyskytovaly případy svobodných matek a ovdovělých mužů. Postavení svobodných matek bylo různé; některé se vrátily do otcovského domu, druhé zdědily určitý majetek a jiné si na živobytí musely vydělat službou či nádenickou prací. Kolika z nich se podařilo vdát, ovšem ze sčítacích listů nezjistíme. Některé, podobně jako velká část vdov, ale už zůstaly až do konce života samy. Vedle nich avšak stála skupina mužů a žen, kterým se podařilo znovu se oženit, respektive vdát. O tom, že muži vstupovali do dalšího manželství častěji, nám podávají svědectví oddací matriky, ale kolik měli z prvního a kolik z druhého manželství dětí, zjistíme již obtížně. Ze samotných sčítacích listů totiž nepoznáme, zda byly děti z prvního nebo druhého manželství. U opětně vdaných žen je tato identifikace jednodušší, žena přijala jméno svého nového manžela, ale děti z prvního manželství si nechávaly příjmení svého biologického otce. Tak dokonce poznáme i kolik dětí si do nového manželství ženy přivedly. Výjimečné tedy nebyly ani případy žen i s několika dětmi,

které založily novou rodinu. Jak je tedy vidět, typů a vazeb mezi jednotlivými členy křesťanských rodin bylo mnoho.

Úplné křesťanské rodiny reprezentovaly po celé období od 84 % do 89 % všech křesťanských rodin. Zbylých 11 % až 16 % připadalo na rodiny neúplné, v nichž největší díl připadal na ovdovělé ženy; podíl připadající na svobodné matky a vdovce s dětmi byl v porovnání s nimi téměř zanedbatelný.

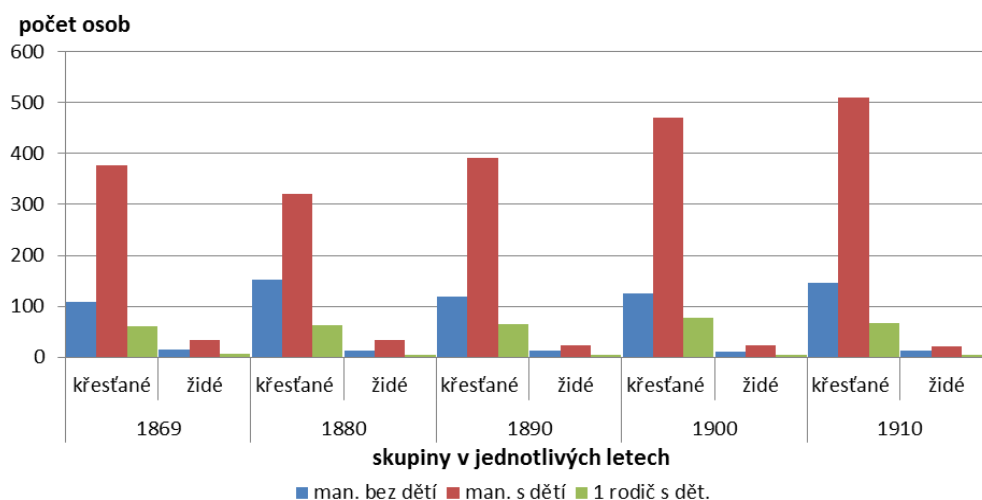
Nejčastější podoba bzenecké křesťanské rodiny, s níž jsme se mohli do přelomu 19. a 20. století setkat, byla rodina složená z rodičů vychovávající dvě až tři děti. Tomuto modelu zhruba odpovídal i průměrný počet potomků v bzeneckých křesťanských rodinách, který se po celé sledované období pohyboval okolo tří dětí. Situaci nezvrátily ani vícečetné rodiny, které do začátku 20. století měly v křesťanské pospolitosti své nezastupitelné místo. Počet jedinců ve vícečetných rodinách se pohyboval od šesti až do dvanácti, ve výjimečných případech měly i čtrnáct členů. Samotný průměrný počet dětí v křesťanských rodinách je spíše orientační, protože nejsme schopni odhadnout, kolik dětí se narodí v mladých rodinách s prvním dítětem nebo v doposud bezdětných manželstvích.

Na začátku 20. století nicméně začínají převládat právě rodiny s jedním či dvěma potomky, reprezentující až polovinu rodin většinové populace. Přesto stále nevymizely početné rodiny s více než dvěma dětmi. Těm křesťanská populace vděčila za to, že na začátku 20. století se udržoval průměrný počet potomků v bzeneckých křesťanských rodinách stále na třech dětech.

U židovských rodin žijících v křesťanské obci lze pozorovat mnohem rychlejší proměnu jejich struktury než v případě křesťanských rodin. Na vině tomu byla klesající porodnost, projevující se poklesem dětí v rodinách. Podíl připadající na úplné židovské rodiny se pohyboval mezi 85 % až 89 %. Zbylých 11 % až 15 % připadalo na neúplné rodiny, v nichž byly zastoupeny jak ovdovělé osoby, tak svobodné židovské matky, s nimiž se v bzenecké židovské obci nesetkáme. V roce 1869 vycházely na jednu bzeneckou židovskou rodinu průměrně čtyři děti. Od 80. let 19. století až do konce století poklesl průměrný počet potomků v rodinách na tři. Po celé období patřily k nejčastějšímu typu rodiny se čtyřmi členy. Příčinou toho, že průměrný počet dětí v rodinách se stále pohyboval okolo tří dětí, bylo to, že rodiny se čtyřmi a více potomky měly v židovské komunitě stále své místo. První desetiletí 20. století zasáhlo do struktury židovských rodin nejcitlivěji;

v židovské populaci začaly převládat tří- a čtyřčlenné rodiny a rapidně začalo ubývat rodin se čtyřmi a více dětmi. (Viz graf VI/6.)

Graf VI/6. *Rozdělení manželských párů v MO Bzenec podle potomků v letech 1869 až 1910*

VI/2b. Židovská politická obec Bzenec v letech 1869–1910

V polovině 19. století umožnily zákony Židům vytvořit vlastní obec a mnohé z židovských komunit na Moravě se rozhodly této možnosti využít. Tento podnět ke vzniku samostatné židovské obce nezůstal bez odezvy ani u početné židovské menšiny žijící v Bzenci. Vždyť v roce 1834 tvořili Židé více než 27 % obyvatel Bzence a jejich počet ještě do konce 60. let 19. století vzrostl. Zda byla od počátku židovská obec obývána pouze Židy, nelze s jistotou říct. Samotné sčítací listy z pozdějších let ovšem dokládají, že skladba obce nebyla jednotvárná a neměnná. V průběhu posledních let existence ŽPO Bzenec nahradila majoritní skupinu Židů početně silící komunita křesťanů, která nakonec úplně pozměnila strukturu i charakter židovské obce.

Demografická situace ŽPO Bzenec v letech 1869–1910¹²⁴

Rekonstrukce demografické situace v roce 1869 bude složitější z toho důvodu, že sčítací listy z daného roku se nám nedochovaly. Rekonstrukce stavu ŽPO Bzenec

¹²⁴ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

bude proto pouze schématická a plně závislá na informacích ze sekundárních pramenů a literatury. V této době tvořilo židovskou obec Bzenec 71 domů a celá obec čítala přibližně 400 duší. Kolik jedinců se z tohoto počtu hlásilo k židovskému vyznání, lze pouze odhadovat.¹²⁵

Vlna emigrace nezasáhla židovskou obec v Bzenci záhy po roce 1848, jak by se dalo předpokládat, ale až o několik let později. Mezi lety 1848 až 1857 se bzenecká židovská obec stala dokonce cílem imigračních vln, neboť počet Židů rostl. První emigrační vlna zasáhla ŽPO Bzenec teprve na konci 70. let 19. století. Židé začali nakupovat domy v sousední křesťanské obci a nemalá část příslušníků bzenecké židovské komunity se odstěhovala do Vídně, která byla po celé toto období nejčastějším cílem odcházejících bzeneckých Židů.¹²⁶

I přes odliv členů židovské komunity došlo mezi lety 1869 až 1880 k nárůstu obyvatel v židovské obci. Dokladem toho jsou výsledky sčítání, podle kterých v rozmezí jedenácti let vzrostl počet evidovaných osob o více než 27 %. Pravděpodobně však vzrostl především počet křesťanů, kteří se po prolomení segregačních bariér začali do obce stěhovat. Agrární krize na přelomu 70. a 80. let 19. století se podle všeho bzenecké židovské obce nedotkla. Jedním z možných vysvětlení je to, že Židé nebyli na zemědělství tak existenčně závislí jako jejich sousedé z křesťanské městské obce. Židé totiž na rozdíl od křesťanů neměli takový vztah k půdě, neboť vlastnictví půdy jim bylo ze zákona až do poloviny 19. století zapovězeno; ani poté se ovšem počet vlastníků a uživatelů půdy z řad Židů dramaticky nezvýšil. Se zemědělstvím pojil bzenecké Židy spíše obchod zaměřený na zemědělské produkty.

Teprve v roce 1880 můžeme poprvé od vzniku ŽPO Bzenec nahlédnout do struktury obce, kterou z 68 % tvořili Židé a ze zbylých 32 % křesťané. Téměř po tři desetiletí reprezentovali Židé většinu (65 %) obyvatel obce, ale své majoritní postavení si udrželi jen do začátku 20. století. Do 90. let 19. století se bzenecké židovské obci podařilo udržet vyváženou populační bilanci; počet obyvatel neklesl pod hranici 500 osob.

Na přelomu 19. a 20. století zasáhla židovskou obec Bzenec nová vystěhovalecká vlna. Oproti předešlému sčítání se ve sčítacích listech z roku 1900

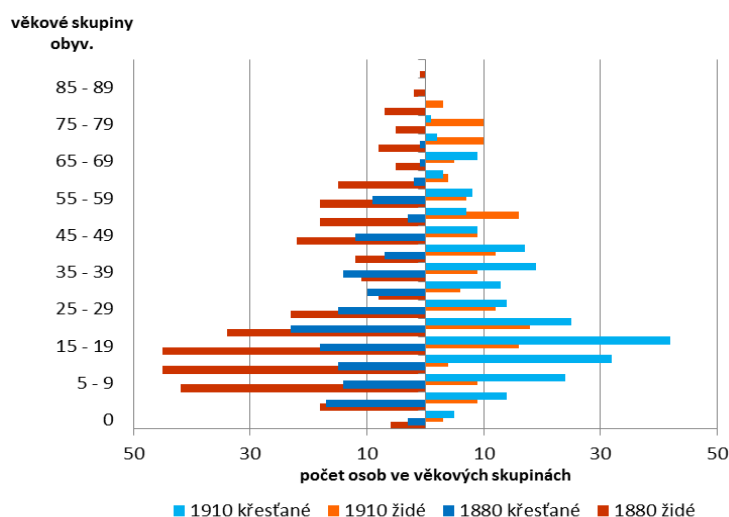
¹²⁵ HAAS, Theodor: *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts*, s. 63, 65.; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 151.

¹²⁶ HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 151.

projevil pokles populace o 25 % a do nového století vstupovala bzenecká židovská obec s necelými 400 obyvateli. Židovskou obec opouštěli především mladí lidé, které k odchodu vedla touha po vzdělání nebo spíše vidině lepšího života ve velkém městě. Na druhé straně rostl počet křesťanů, stěhujících se do obce natrvalo. Ze zdrojů vyplývá, že důvodem přílivu křesťanského obyvatelstva do ŽPO Bzenec byla snadnější finanční dostupnost nemovitosti než v sousední MO Bzenec. V židovské obci tak narůstal počet převážně sociálně slabších křesťanských rodin. Už v postupném skupování nemovitostí lze pozorovat první náznaky toho, co se plně potvrdilo ve výsledcích sčítání o deset let později. Narůstající počet křesťanských přistěhovalců a neklesající počet židovských vystěhovalců úplně pozměnil strukturu obyvatel ŽPO Bzenec. Odchodu dalších židovských občanů nezabránila ani samostatně fungující židovská obec, po desetiletí vedená a řízená samotnými Židy.

Výsledky posledního rakousko-uherského sčítání se staly jen smutným konstatováním toho, k čemu šel vývoj bzenecké židovské obce od začátku 20. století. Z tohoto posledního samostatného sčítání obyvatel židovské obce vyšli vítězně křesťané, kteří tvořili už 60 % všech obyvatel ŽPO Bzenec, a židovská pospolitost se tak stala minoritou ve své vlastní obci. (Viz graf VI/7.)

Graf VI/7. Srovnání jednotlivých skupin obyvatelstva ŽPO Bzenec v l. 1880 a 1910

Struktura obyvatel ŽPO Bzenec v letech 1880–1910

Židovská obec Bzenec byla obcí odlišující se od svého okolí nejen úředním jazykem, ale hlavně složením obyvatelstva. Majoritní skupinou v obci byli Židé, etnikum v českých zemích spíše minoritní, kteří ovlivňovali život a řídili chod celé obce. Jako všude záviselo složení obyvatelstva na počtu narozených dětí toho či onoho pohlaví, na rozdílné úmrtnosti mužů a žen a také na migraci.

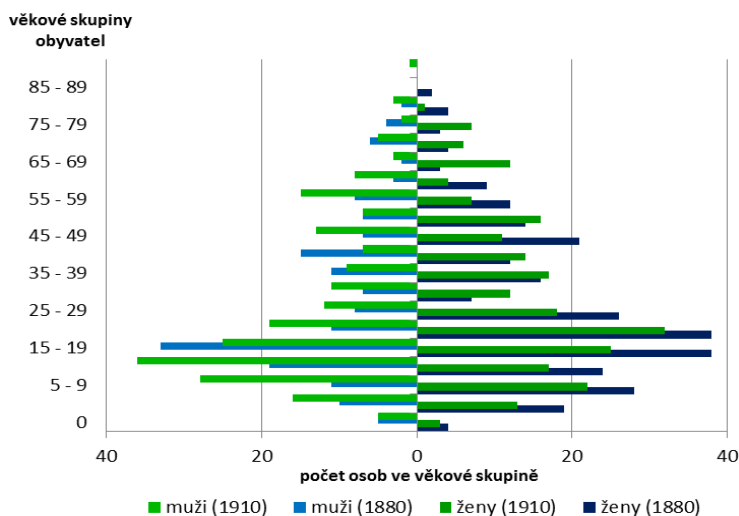
Struktura ŽPO Bzenec podle pohlaví¹²⁷

Dominantní složkou křesťanské i židovské populace byly do konce 19. století ženy, ale přesto bylo postavení mužů a žen v jednotlivých skupinách odlišné. V roce 1880 bylo zastoupení židovských mužů (48 %) a žen (52 %) téměř vyrovnané, ale v průběhu let se podíl žen v židovské populaci začal zvyšovat. Na přelomu století tvořily bzeneckou židovskou komunitu z 55 % ženy a v roce 1910 jejich podíl ještě o 2 % vzrostl. Za převahou židovských žen v populaci můžeme hledat hned dvě příčiny. První z nich bylo, že ženy se v průměru dožívaly častěji vyššího věku než muži, a tou druhou bylo to, že chlapci mnohem častěji než dívky opouštěli rodnou obec. To se na přelomu století projevilo tím, že v židovské populaci začalo přibývat svobodných žen (viz níže struktura podle rodinného stavu).

Diametrálně odlišná situace byla v křesťanské populaci, kterou v roce 1880 prezentovaly téměř z 65 % ženy. Vysoký podíl křesťanských žen v populaci židovské obce byl zapříčiněn tím, že převážně svobodné křesťanské dívky byly nedílnou součástí místních židovských domácností, ve kterých pracovaly jako služebné či kuchařky. O desetiletí později poklesl podíl křesťanských žen o 8 % a v roce 1910 se skupina těchto žen ustálila na 59 %. Za klesající četností žen v křesťanské populaci židovské obce stál narůstající počet křesťanských mužů, přicházejících do obce spolu se svými rodinami. Mužský prvek zastoupen v těchto rodinách napomohl ke snížení rozdílu mezi mužskou a ženskou složkou křesťanského obyvatelstva. (Viz graf VI/8.)

¹²⁷ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, karton 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

Graf VI/8. *Vývoj demografické struktury ŽPO Bzenec od r. 1880 do r. 1910*

Složení obyvatel podle biologických generací¹²⁸

Rozdělení obyvatel bzenecké židovské obce na jednotlivé věkové skupiny nám nejen pomůže lépe poznat její strukturu, ale i určit její populační typ.

Největší a nejpočetnější populační složkou byla skupina osob v **reproduktivním věku**, kdy podíl připadající na osoby v této věkové skupině kolísal mezi 50 % až 55 %. V plodném věku byla více než polovina (53 % až 56 %) všech žen. **Předreprodukční** složka (0 až 4 let) tvořila v roce 1880 necelou třetinu (31 %), ale na začátku 90. let 19. století reprezentovala už jen čtvrtinu (25 %) obyvatel obce. Na zmenšující se skupině dětí se projevila zejména nízká porodnost a především stárnutí populace v důsledku rostoucího počtu osob v postreproduktivním věku. Prarodičovská složka obyvatelstva, zastupující osoby starší 50 let, od konce 19. století rostla. Například v roce 1880 se prarodiče podíleli na celkové populaci židovské obce necelými 19 %, ale o deset let později přesáhl jejich podíl 22% hranici. V následujících letech již nedošlo k rozrůstání této skupiny a po zbylých dvě desetiletí reprezentovala tato skupina pětinu (20 %) obyvatel obce. Na základě těchto biologických generací můžeme určit typ populace. Podle předreproduktivní a postreproduktivní skupiny obyvatelstva se populace bzenecké židovské obce řadila po řadu let spíše ke **stacionárnímu typu**, ve kterém je v přibližně stejných hodnotách zastoupena dětská a prarodičovská složka.

¹²⁸ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH inv. č. 1060, kart. č. 2187.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH inv. č. 1137, kart. č. 2262.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH inv. č. 1220, karton 2349.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH inv. č. 1300, karton 2439.

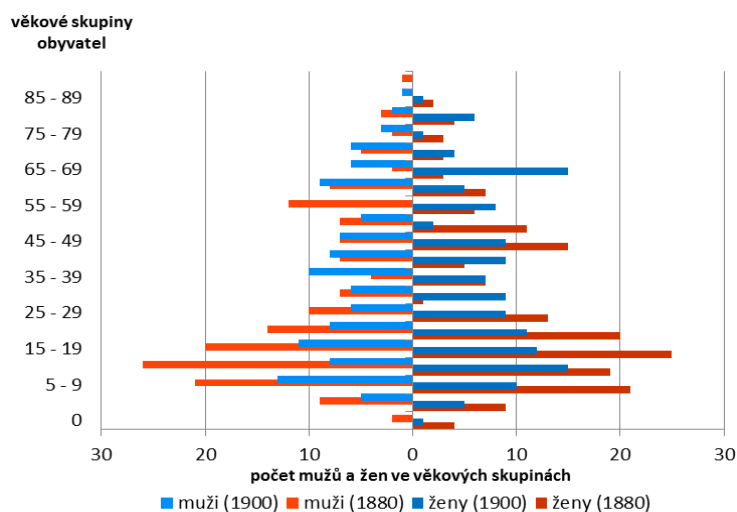
Neměnný typ populace po řadu let však neznamenal, že struktura jednotlivých složek obyvatelstva židovské obce Bzenec se nelišila, ale právě naopak. Během let se proměňovaly a vyvíjely jednotlivé skupiny populace bzenecké židovské obce.

V případě židovské populace lze pozorovat zevrubnou proměnu společnosti, a patrné je to na všech složkách její populace. V roce 1880 představovaly děti do 15 let okolo 32 % židovské populace. Na začátku devadesátých let 19. století to bylo jen 24 % a v roce 1910 tvořila tato předreprodukční složka obyvatelstva už jen necelých 16 % židovské populace. Nepochybně svůj podíl na zmenšující se dětské složce v židovské populaci měl malý počet mladých rodin a s tím spojená prudce klesající porodnost v židovských rodinách.

U skupiny osob v reprodukčním věku můžeme pozorovat, že během tří desetiletí vzrostl podíl těchto osob v židovské populaci ze 45 % na 51 %. Do konce 19. století prezentovaly židovské ženy v plodném věku polovinu (55 %) ženské populace, ale na začátku 20. století jejich podíl prudce vzrostl (63 %). Příčinu tohoto výkyvu spatřujeme ve výrazném úbytku dívek v předreprodukčním věku a ve stále dost vysokém počtu židovských žen v reprodukčním věku.

Změny můžeme pozorovat i u osob v postreprodukčním věku, kdy se na židovské populaci v roce 1880 podílely 23 %, ale o dvě desetiletí později byl jejich podíl o 6 % vyšší (29 %). Jejich zastoupení v židovské populaci ovšem nabylo nejvyšších hodnot v roce 1910, kdy tvořily více než třetinu (33 %) židovské komunity. Bezpochyby svůj díl na růstu této skupiny obyvatel nesl zvětšující se počet osob dožívajících se vysokého věku a záporná bilance předreprodukční skupiny. Na podkladě těchto dat byla židovská populace v roce 1880 **populací progresivní**, to znamená, že děti převládaly nad prarodiči. Od roku 1900 se u židovské populace začaly projevovat všechny rysy typické pro **regresivní typ** populace, která se plně projevila v roce 1910, kdy skupina prarodičů byla dvakrát větší než skupina dětí. (Viz graf VI/9.)

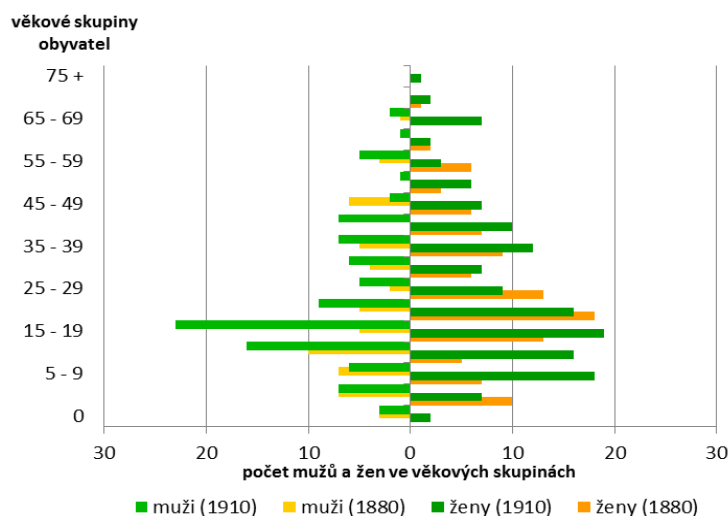
Graf VI/9. *Přeměna struktury židovských obyvatel ŽPO Bzenec v l. 1880 a 1900*

Struktura křesťanské populace žijící v židovské obci byla naopak po celou dobu populací **progresivní**, ve které převládala dětská složka nad prarodičovskou. Děti do 15 let se na křesťanské populaci podílely 30 %, a to téměř po celé sledované období. Nejpočetnější složkou populace byla skupina osob v **reproduktivním** věku, která po tři desetiletí tvořila okolo 60 % křesťanského obyvatelstva bzenecké židovské obce. Tak vysoký podíl dospělého obyvatelstva na populaci je neobvyklý. Vysoká četnost osob ve věku 15 až 49 let byla zapříčiněna především početnou skupinou žen sloužících v místních židovských domácnostech. S tím také korespondoval vysoký počet žen v plodném věku. Do začátku 20. století bylo v plodném věku okolo 68 % křesťanských žen, ale v prvním desetiletí 20. století začal jejich počet poklesat (56 %). Příčinou tohoto poklesu byl příchod celých křesťanských rodin a tím pádem se zvýšil počet mužů a dětí do 15 let. To přispělo k tomu, že v roce 1910 klesl podíl reprodukční složky obyvatelstva na 57 %.

Postreproduktivní složka křesťanské populace nerostla tak prudce jak u židovského obyvatelstva; její členové se na populaci podíleli 10 % až 13 %. Díl na tomto nehybném stavu mělo především přistěhovalectví a také vzrůstající počet dětí v křesťanské populaci židovské obce. Téměř po celé toto období měla křesťanská populace ŽPO Bzenec kladné migrační saldo, nasvědčující **progresivnímu** vývoji v křesťanské společnosti. Tedy úplně opačnou vývojovou tendenci než jsme měli možnost pozorovat u židovské populace. (Viz graf VI/10.)

Graf VI/10. *Přeměna struktury křesťanských obyvatel ŽPO Bzenec
v letech 1880 a 1910*

Struktura populace ŽPO Bzenec podle věku a rodinného stavu¹²⁹

V poslední části této analýzy, v níž se věnujeme struktuře bzenecké židovské obce, budeme sledovat věkové skupiny obyvatelstva a jejich rozdělení podle rodinného stavu. O měnící se struktuře obce nás přesvědčily již předchozí řádky; souhrnné výsledky za celou obec ovšem nejsou plně aplikovatelné na obě eticko – náboženské skupiny obyvatel obce.

Po bližším prostudování věkových struktur populace židovské obce zjistíme, že nejpočetnější skupiny tvořili mladí lidé ve věku 5 až 24 let. Nejrazantnější pokles jedinců ve věkových skupinách se u jednotlivých pohlaví lišil. Věkové skupiny chlapců se začaly zmenšovat nejčastěji po dosažení 20 let, v případě dívek to bylo v průměru až okolo 25 let. Odliv mladých lidí z ŽPO Bzenec měl několik příčin. Mladí muži po dosažení 20 let odcházeli na studia, do učení nebo již za prací do větších měst. K razantnímu úbytku žen po 25. roku života dochází z několika důvodů. Mnohé dívky před dosažením této věkové hranice odcházely ze služby, vracely se do svých rodných vesnic a vstupovaly do manželství.

Skupina svobodné židovské populace tvořila po celou dobu více než polovinu židovské komunity. Měnil se v ní ale podíl připadající na jednotlivé věkové skupiny.

¹²⁹ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH inv. č. 1060, kart. č. 2187.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH inv. č. 1137, kart. č. 2262.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH inv. č. 1220, karton 2349.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH inv. č. 1300, karton 2439.

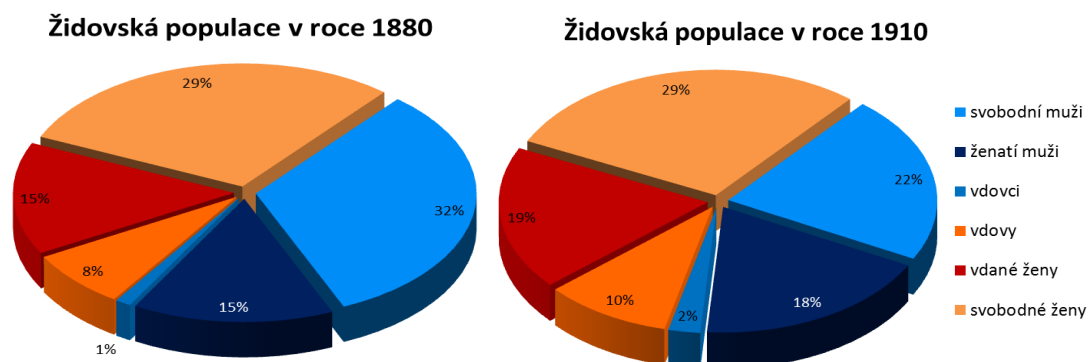
Skupina dětí do 15 let tvořila v roce 1880 polovinu svobodné židovské populace (52 %), ale na přelomu století začal jejich podíl na svobodné židovské populaci klesat a v roce 1910 se zastavil na hranici 30 %. Zastoupení svobodných židovských mužů a žen bylo od konce 90. let 19. století příznivější pro mužskou část populace (52 %), nicméně v následujících desetiletích již dominovaly ženy, jejichž podíl nepatrně vzrostl (z 54 % na 57%). Nárůst počtu mladých svobodných Židů starších 15 let se odrazil nejvíce na skupině židovských děvčat. Zatímco v roce 1880 tvořily svobodné židovské dívky od 14 do 29 let téměř polovinu všech těchto dívek (45 %); na skupinu starších svobodných dívek připadala jen necelá 3 %. O jedno desetiletí později tvořily svobodné židovské dívky starší 29 let již jednu pětinu (z 56 %), a na přelomu století dokonce už jednu třetinu (z 58 %) všech svobodných židovských dívek ve věku nad 14 let.¹³⁰ Podobně na tom byla i svobodná populace židovských mužů; v 80. letech 19. století v ní zaujímali muži starší 29 let jednu čtvrtinu (48 %) ze všech svobodných židovských mužů starších 14 let. Na začátku 20. století tvořili svobodní židovští muži starší 29 let více než jednu čtvrtinu všech židovských svobodných mužů v obci.

Z celé židovské populace připadal v roce 1880 na osoby žijící v manželství podíl 29 %, a v posledních letech Rakousko-Uherska prezentovali tito lidé dokonce už 37 % populace.

Opomenuta nemůže být ani poslední skupina obyvatel, kterou tvořili ovdovělí muži a ovdovělé ženy. Jejich podíl na židovské populaci se pohyboval od 9 % až po 12 %. Velikost a složení skupiny ovdovělých jedinců byl také odvislý od toho, v jakém věku dotyčný jedinec ovdověl. O co nižší byl věk, v němž ženy ovdověly, tím větší byla šance, že se podruhé vdají. Do konce 19. století jsme se mohli ještě setkat s židovskými ženami, které ovdověly v poměrně nízkém věku, pod 35 let. Od začátku 20. století už neklesl věk židovských vdov pod 40 let. Poněkud jiná byla situace mezi židovskými vdovci, mezi nimiž nenajdeme vdovce mladšího 55 let. (Viz grafy VI/11.)

¹³⁰ V roce 1900 tato skupina čítala 17 dívek a v roce 1910 ji tvořilo 11 žen.

Grafy VI/11. *Skladba židovského obyvatelstva ŽPO Bzenec podle rodinného stavu v roce 1880 a 1910*

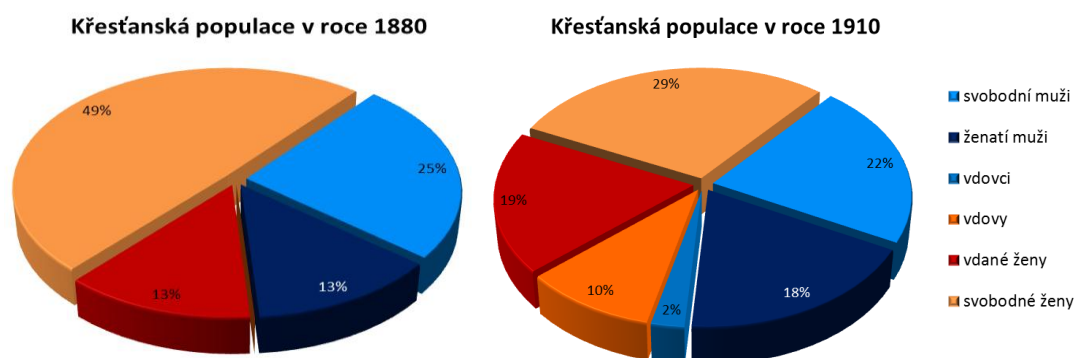

V křesťanské komunitě reprezentovali svobodní lidé po celá desetiletí 65 % až 70 % populace, z čehož osoby starší 15 let tvořily průměrně více než polovinu jedinců této skupiny. Ještě na začátku 20. století byla nejpočetnější skupina svobodných křesťanských dívek mezi 15. až 24. rokem života. Jednalo se především o děvčata pracující jako služebné v židovských domácnostech. Jinak tomu bylo se svobodnými křesťanskými chlapci staršími 15 let, kterých v židovské obci mnoho nebylo. Většina svobodných křesťanských mladíků byli totiž chlapci do 15 let.

Zpočátku žila v manželství necelá čtvrtina (24 %) křesťanské populace, během let ovšem její podíl vzrostl na 28 %. S prvními vdanými křesťanskými ženami se ve sčítacích listech židovské obce setkáme nejčastěji až ve věkové skupině ohraničené 25. až 29. rokem života. Ve stejné věkové skupině najdeme i nejmladší ženaté křesťanské muže. S mladší nevěstou či ženichem se setkáme ojediněle, neboť křesťané vstupovali do manželství v průměru o něco později než Židé. Tento stav se ovšem dá vysvětlit i tak, že do židovské obce se křesťanské dvojice stěhovaly již jako manželé ve vyšším věku.

Skupina ovdovělých křesťanských mužů a žen byla odvislá od samotné struktury křesťanské populace. Průměrně se jejich podíl pohyboval okolo 6 % a téměř výhradně tuto skupinu tvořily ženy. Samotný poměr mezi počtem křesťanských a židovských vdov se začal stírat až v prvních letech 20. století. Případů vdov z řad křesťanské populace mladších 40 let mnoho nebylo. Křesťanských vdovců v židovské obci mnoho nežilo, jednalo se o jednotlivce, a proto nemá ani cenu mluvit o věku, v němž se první křesťanští vdovci objevují. (Viz grafy VI/12.)

Grafy VI/12. *Skladba křesťanského obyvatelstva ŽPO Bzenec podle rodinného stavu v roce 1880 a 1910*

Populační vývoj ŽPO Bzenec v letech 1880–1910

Rodina byla vždy základem a téměř podmínkou přežití každé židovské komunity, která po staletí stála na okraji společnosti. Soudržnost a pevnost rodinných a příbuzenských vazeb se mezi členy židovských společenství udržela po dlouhá staletí. Židé chápali rodinu jako základní rituální jednotku a sňatek jako bránu k této základní židovské instituci. Svatba byla významným momentem v osobním i společenském životě každého židovského muže a ženy. Sňatkem se novomanželé plnoprávně zapojili do židovského společenství, a tak do jisté míry přijali spoluzodpovědnost za blaho celé komunity.¹³¹

Ve druhé polovině 19. století se začalo toto tradiční schéma židovského způsobu života velmi rychle měnit. Oproti předchozím dobám vstupovali Židé do manželství v mnohem vyšším věku a mnozí do manželství nikdy ani nevstoupili. Tento nárůst trvale svobodných židovských žen i mužů byl patrný již na začátku 20. století.¹³² Počet židovských rodin postupně klesl a židovské rodiny se začaly zmenšovat. Trojgenerační typ rodiny, který tvořil otec, matka, děti a prarodiče, se v židovské populaci neudržel v takové míře jako u většinové populace. Mladí Židé často opouštěli rodný dům a odcházeli do větších měst. Role pokrevního příbuzenství byla u Židů podobně důležitá jako u křesťanů, ale mimo to byl důležitý i samotný židovský původ. V jednom sčítání jsme se totiž mohli setkat i s adopcí dvou dětí jedním židovským manželským párem, což byla na tu dobu velmi neobvyklá věc. Mezi neúplnými židovskými rodinami najdeme především ty bez otce. Ovdovělé

¹³¹ FISHBANE, Michael A.: *Judaismus*, Prostor, Praha 1999, s. 129, 136.

¹³² VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*, s. 51–52.

židovské ženy se podruhé vdávaly méně často než jejich mužské protějšky, přestože sňatky vyššího pořadí byly u Židů velmi běžné.¹³³

Z dostupných pramenů si můžeme udělat představu o tom, kolik bylo v židovské obci rodin a kolik manželských párů, jaká byla jejich struktura, jaký byl věkový rozdíl mezi manželi a kolik měli zhruba dětí.

Stav manželský a lidé v něm¹³⁴

Pomocí sčítacích operátů se pokusíme určit průměrný, respektive přibližný věk (věkovou skupinu), ve kterém se nám objevují první ženatí muži a vdané ženy. Židé vstupovali do manželství v nižším věku než většinová společnost, což bylo patrné i u bzenecké židovské komunity.¹³⁵ Především to pak byly dívky, které vstupovaly do manželství dříve než chlapci. Nepřekvapí nás proto ani to, že první vdané židovské ženy se nám objevovaly ve věkové skupině dívek ve věku 15 až 19 let. Poměrně rychle však vzrostl sňateční věk židovské populace; od 80. let 19. století nejde ve sčítacích listech vdanou ženu mladší 20 let. Nemůžeme ovšem s jistotou tvrdit, že k těmto sňatkům nedocházelo. Židovští chlapci do manželství vstupovali vždy o něco později, muži žijící v manželství měli málokdy méně než 25 let. Od začátku 20. století ovšem stoupl věk, v němž bzenečtí židovští muži vstupovali do manželství nad 30 let. Nenašli jsme totiž manžela, který by byl mladší. Dá se tedy říct, že u bzeneckých Židů také docházelo k celoplošně pozorovanému jevu - vzrůstajícímu věku židovských nevěst a ženichů.

Muži a ženy žijící v manželství tvořili po čtyřicet let zhruba jednu třetinu celé populace židovské obce. Počet manželských párů v židovské obci nebyl ve srovnání se sousední městskou obcí příliš vysoký, kolísal v rozmezí šesti až necelých osmi desítek dvojic. Dokladem toho jsou výsledky z censů, z nichž vyplývá, že v roce 1880 představovaly osoby žijící v manželství 28 % populace a o dvě desetiletí později již jednu třetinu (33 %) všech obyvatel židovské obce. Do konce 19. století

¹³³ Srovnání NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, s. 101; VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*, s. 51–52.

¹³⁴ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, karton 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

¹³⁵ VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*, s. 51.

tvořili Židé většinu (70 %) manželských párů v ŽPO Bzenec; po tuto dobu jich bylo více než pět desítek. Na začátku 20. století se ovšem úbytek Židů obrazil i na poklesu židovských manželských párů, kterých byly již jen pouhé tři desítky. Naopak zastoupení křesťanských manželských párů bylo do začátku 20. století konstantní, nepřekročily hranici dvou desítek dvojic. V prvním desetiletí 20. století se počet křesťanských manželských dvojic téměř zdvojnásobil a překonal hranici tří desítek dvojic. V roce 1910 byla více než polovina manželských dvojic křesťanská. Mohli jsme tedy vidět, jak se poměr mezi židovskými a křesťanskými manželskými dvojicemi během čtyř desetiletí změnil, a to z poměru tři ku jedné na jedna ku jedné.

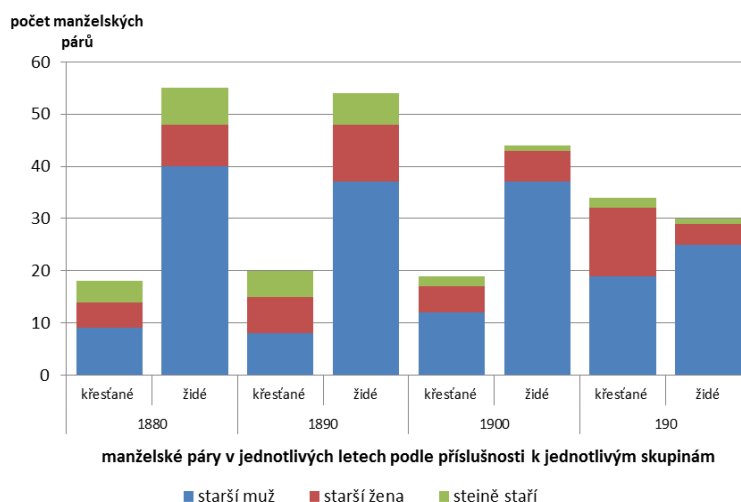
Pohled na typy a věkové rozdíly mezi židovskými manželskými páry nám otevrou nový pohled na židovskou komunitu. Ve většině případů byl muž vstupující do manželství starší než jeho snoubenka; tento typ židovských manželských dvojic dominoval (kolem 80 %).¹³⁶ Židovské dívky si často braly i muže výrazně starší než byly samy – statisticky nejčastější věkový rozdíl mezi manžely byl čtyři až sedm let. Na rozdíl od většinové společnosti nebyl zanedbatelný počet židovských manželských dvojic, v nichž byl muž starší o 10 a více let než jeho žena; například v roce 1880 tyto páry reprezentovaly jednu čtvrtinu (13 párů) a v roce 1910 dokonce celou polovinu (15 párů) všech židovských manželských dvojic.

Samozřejmě mezi židovskými páry nechyběli ani stejně staří snoubenci, jejichž podíl se od začátku 20. století pohyboval okolo 10 %, ale od začátku nového století bylo jejich zastoupení jen 3%.

Sňatky uzavírané mezi starší ženou a mladším mužem nebyly ani u Židů něčím neobvyklým, ale nebyly rozšířeny v takové míře jako u křesťanské populace. Zpočátku na tyto manželské dvojice připadal 15% až 20% podíl. Později ovšem zaujímaly necelých 14 %, což se plně shodovalo s klesajícím počtem těchto manželských dvojic. U sňatků uzavřených mezi starší ženou a mladším mužem byl nejčastější věkový rozdíl pět let. K extrémním věkovým rozdílům, o 10 a více let u těchto židovských manželů moc často nedocházelo. Maximálně se věkový rozdíl mezi starší ženou a mladším mužem v bzenecké židovské obci pohyboval okolo sedmi let. (Viz graf VI/12.)

¹³⁶ Jen v roce 1890 tvořily tyto manželské páry pouze 68 % všech židovských manželských svazků.

Graf V/12. *Vývoj počtu manželských dvojic s ohledem na typ v letech 1880 až 1910*

Přes všechny změny, které zasáhly do života židovských rodin, zůstala zachována jedna typická židovská tradice, kterou byly zprostředkované neboli **dohodnuté sňatky**. Ne všichni našli svého nastávajícího partnera v rodné obci, a zvláště židovské dívky odcházely do mnohdy i několik desítek kilometrů vzdálených židovských obcí, aby se provdávaly za muže stejné víry. V případě židovských mužů tomu bylo právě naopak, což dokládají místa narození manželek ve sčítacích listech. Například v roce 1880 se z pěti desítek vdaných žen v Bzenci (popřípadě MO i ŽPO Bzenec) narodila více jak jedna třetina. V následujících letech počet žen s rodištěm v Bzenci mírně vzrostl, ale v roce 1910 klesl na nejnižší hranici, kdy ze tří desítek vdaných žen měla rodiště v Bzenci pouze čtvrtina. Ženy se do ŽPO Bzence přivádávaly z blízkého i širokého okolí. Kontakty a kosmopolitní vazby mezi židovskými komunitami se projevíly zvláště v případech, kdy nevěsty pocházely ze vzdálenějších koutů Moravy, Čech, ale také z Haliče či Uher. Za všechna moravská města a vesnice bychom mohli zmínit Strážnici, Veselí nad Moravou, Uherský Brod, Kyjov a Polešovice. Od přelomu 19. a 20. století se začaly množit případy nevěst pocházejících z českých obcí (Praha, Třebíč, Cheb) a Slezska (Těšín, Ostrava). Původ nevěst z Dolního Rakouska, zvláště pak Vídně, se projevil až v posledním desetiletí, a to díky silné židovské migraci do tohoto města, která začala v druhé polovině 19. století.

Struktura a podíl připadající na jednotlivé typy křesťanských manželských dvojic byla poněkud jiná než u Židů. Manželský pár tvořený starším mužem a mladší

ženou byl sice nejčastější, ale do konce 19. století netvořily tyto páry více než polovinu dvojic a ani na začátku 20. století nepřekročily hranici 65 %. Naopak vyšší než u židovské populace byl do konce 19. století počet svazků osob stejného stáří (25%), nicméně i jich na začátku 20. století značně ubylo (pod 11 %). Méně časté než u obyvatelstva židovského byly u křesťanů v židovské obci sňatky osob s věkovým rozdílem 10 a více let; jednalo se o jednotlivé případy.

Ovšem počet sňatků uzavřených mezi starší ženou a mladším mužem během desetiletí narůstal. Podíl připadající na tyto manželské dvojice kolísal mezi 26 % až 38 %, byl tedy téměř dvakrát vyšší než u židovské populace. Podobně jako u párů, kde byl starší muž, tak i u těch, kde byla starší žena, nelze díky malému vzorku populace určit nejčastější věkový rozdíl mezi těmito manželi. Viz graf II/12.

Typy a struktura rodin v ŽPO Bzenec¹³⁷

Základní jednotkou obce je rodina, malá sociální skupina spojující muže a ženy manželským svazkem a pokrevním příbuzenstvím. Poměrně obtížné a pracné bylo zjišťování, zda se jedná o rodinu, jejíž primární funkcí je péče a výchova dětí, nebo se již jedná o rodiče žijící s dospělými svobodnými dětmi, kterých zvláště v židovské populaci přibývalo.

Poměr mezi úplnými a neúplnými rodinami se během sledovaného období měnil, a lze ho tedy rozdělit na dvě různá období. Konec 19. století se vyznačoval rostoucím počtem úplných židovských rodin (z 57 % na 70%) a klesající četností těch neúplných (z 43% na 30%). Nicméně na začátku 20. století začíná narůstat počet neúplných židovských rodin (41 %) na úkor těch úplných (59 %). Vyšší podíl mezi neúplnými židovskými rodinami měly domácnosti tvořené ovdovělou matkou s dětmi; jen v ojedinělých případech se setkáme, že by děti vyrůstaly s ovdovělým otcem.

Nejčastější podoba bzeneckých židovských rodin už na konci 80. let 19. století držela model, v němž rodiče přiváděli na svět nejčastěji jednoho až dva potomky. Nicméně počet velkých židovských rodin majících čtyři a více dětí byl stále nezanedbatelný; nejpočetnější bzenecké židovské rodiny měly v této době ještě

¹³⁷ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, karton 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

devět dětí. Díky vysokému počtu vícečlenných židovských rodin byl do začátku 20. století průměrný počet dětí v bzeneckých židovských rodinách mezi třemi až čtyřmi. Změna demografické křivky bzeneckých Židů na přelomu 19. a 20. století poukazovala především na snižující se porodnost. V židovských rodinách ubývalo dětí a tím pádem z židovské obce mizely i vícečlenné židovské rodiny. V prvním desetiletí 20. století se mezi židovskými rodinami již plně prosadil fenomén rodin s maximálně dvěma dětmi. Odrazem toho byl i průměrný počet dětí v židovských rodinách, který klesl jen na dva potomky.

Doposud jsme věnovali pozornost jen rodinám s dětmi, přesto se krátce chci zmínit o bezdětných manželstvích. Do této skupiny jsme zařadili jak páry, které své děti již vychovaly, tak ty, které se na roli rodičů teprve připravovaly. Nelze ovšem říct, do jaké míry v nich byly zastoupeny dvojice, které děti mít třeba ani nemohly. Nicméně počet židovských párů bez dětí v posledních letech samostatné existence ŽPO Bzenec rostl.

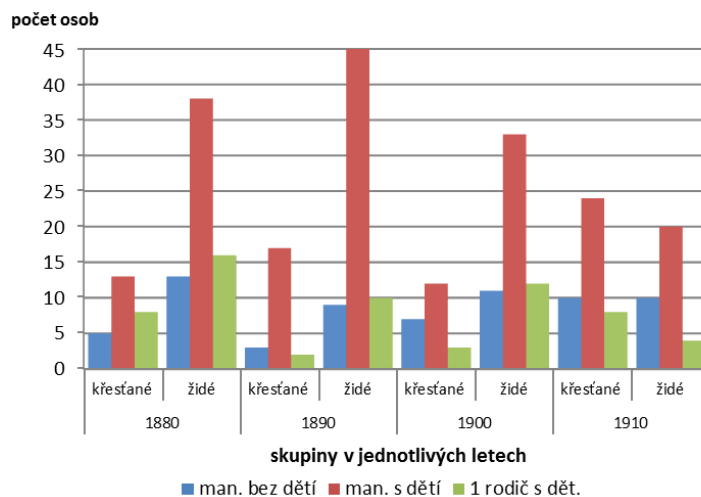
U křesťanské populace můžeme zprvu pozorovat podobný vývoj jako u Židů, kdy v 80. a 90. letech 19. století podíl úplných rodin rostl (z 50 % na 77 %) a těch neúplných se naopak zmenšoval (z 50 % na 23 %). Stejně jako pro židovskou populaci znamenal přelom století nárůst počtu neúplných rodin (45 %) a pokles úplných rodin (55 %), ovšem v následujících letech k dalšímu propadu u křesťanské populace nedocházelo a situace se stabilizovala na týchž hodnotách.

Mezi křesťanskými rodinami v židovské obci bychom chtěli upozornit především na neúplné rodiny, v nichž vyrůstaly děti jen s jedním rodičem. Podobně jako u židovské populace mnohem častěji vychovávaly děti ovdovělé ženy. Nicméně mezi neúplnými křesťanskými rodinami se objevují svobodné matky, s nimiž jsme se u židovské populace žijící v ŽPO Bzenec nesetkali.

Na začátku 90. let 19. století se průměrný počet dětí na jednu křesťanskou rodinu žijící v ŽPO Bzenec pohyboval jen okolo dvou. Tento průměrný počet potomků v křesťanských rodinách zde zůstal zachován i v následujících dvaceti letech. To také odpovídá tomu, že křesťanské rodiny bydlící v židovské obci čítaly nejčastěji tři nebo čtyři členy. Vícečetných křesťanských rodin přibýlo až na začátku 20. století, kdy přímo úměrně s růstem počtu křesťanských rodin rostl i počet jejich členů. Plně se to projevilo ve sčítání z roku 1910, kdy průměrný počet dětí

v křesťanských rodinách vzrostl na tři potomky a nejčastěji v křesťanských rodinách vyrůstaly dvě až tři děti. (Viz graf VI/13.)

Graf VI/13. *Rozdělení manželských párů podle potomků v letech 1880 až 1910*

VI/3. BZENEC V LETECH 1869–1921

Sčítací listy z druhé poloviny 19. století poukazují na Bzenec jako na město s rostoucí populací. V roce 1869 mělo celé město Bzenec přes tři a půl tisíce obyvatel, z čehož 85 % tvořili křesťané a zbylých 15 % Židé. Místní židovská komunita se po celé padesátileté období (1869–1921) potýkala s populačním úbytkem, přestože populace celého města rostla.

80. léta 19. století zasažená hospodářskou krizí se na celkovém počtu obyvatel města neprojevila, úbytek obyvatelstva se pohyboval totiž jen okolo 2 %; hospodářskými problémy byla zasažena především křesťanská část Bzence. Zajímavé je, že oproti předešlému období vzrostl počet židovské populace, což se ještě na úkor úbytku křesťanské části obyvatel projevilo nárůstem podílu židovských spoluobčanů na 18 %. Na začátku 90. let 19. století se Bzenec počtem obyvatel dostal na stejné hodnoty jako v roce 1869, kdy tři a půl tisíce obyvatel bylo rozděleno v tomtéž poměru jako před dvaceti lety; 15 % připadalo na Židy a 85 % na křesťany. Na přelomu 19. a 20. století přesáhl Bzenec hranici čtyř tisíc obyvatel. Do města se stěhovali především křesťané, kteří tvořili již 90 % všech obyvatel města. Za deset let tak vzrostla křesťanská populace Bzence o 22 %. Pro bzeneckou

židovskou populaci ovšem začalo období regrese, projevující se citelným úbytkem členů židovské komunity.¹³⁸

Nad čtyřtisícovou hranicí se Bzenec udržel i v následujícím desetiletí. Kladnou migrační bilanci vykazovalo při posledním rakousko-uherském sčítání opět pouze křesťanské obyvatelstvo, tvořící již 93 % obyvatel města. Migrační bilance bzenecké židovské populace byla nadále záporná, čemuž nasvědčuje i 7 % podíl připadající na židovské obyvatelstvo.¹³⁹ Celková bilance města za období 1869 až 1910 by se dala vyjádřit 30% nárůstem křesťanské populace a více než 50% úbytkem populace židovské.

Demografická situace v Bzenci v roce 1921¹⁴⁰

První československé sčítání do jisté míry ještě odráží následky I. světové války a změny, které s sebou přinesl zánik rakouské monarchie a vznik Československa. Bzenec zasáhla transformace správy, sloučení židovské obce s městskou obcí, a tím i jistý zásah do struktury obcí. Ve výsledcích sčítání v roce 1921, přestože od konce I. světové války uplynuly už více než dva roky, se ještě odrážely útrapy války i migrace s ní spojená. Oproti předválečnému stavu klesl počet obyvatel o necelých 7 %, z čehož jednu třetinu tvořili Židé. V roce 1921 žilo v Bzenci téměř čtyři tisíce lidí a křesťanská populace v něm tvořila 94 % všeho obyvatelstva.¹⁴¹ Město mělo přes 820 čísel popisných, ale k obytným účelům sloužilo necelých 800 z nich. Na jeden bzenecký dům tak připadalo pět osob.

Poprvé se také mezi sčítacími listy objevil soupis místní vojenské posádky, která čítala 332 mužů ubytovaných v kasárnách a 15 mužů ve vojenském zdravotním skladě. Samotná skladba vojáků byla pestrá. Mezi vojáky byly zastoupeny snad všechny národnosti tehdejšího Československa.

¹³⁸ Od roku 1880 do roku 1890 opustilo bzeneckou židovskou komunitu 24 % jejích členů, což představovalo zhruba 140 osob.

¹³⁹ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty město Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. č. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

¹⁴⁰ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty město Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. č. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

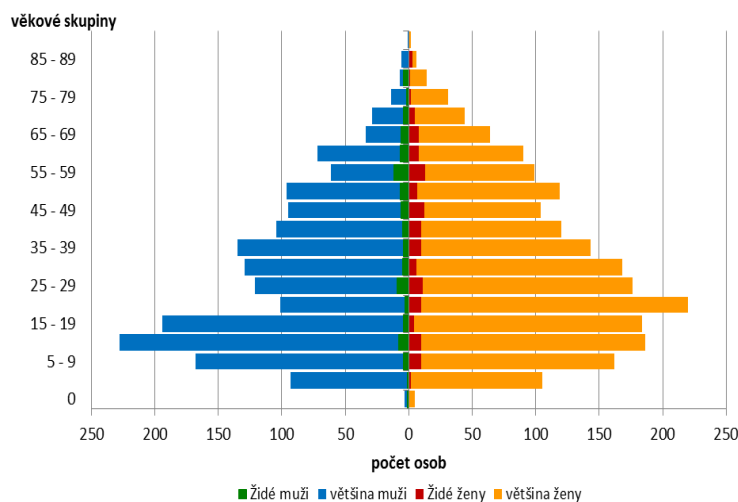
¹⁴¹ Po vzniku ČSR se obyvatelstvo mohlo hlásit k jednotlivým národnostem, ale pro zachování tematické linie jsem se rozhodla zachovat dělení na křesťany a Židy.

Struktura populace Bzence v roce 1921

Po sloučení všech částí Bzence v jednu obec převládala i nadále ženská složka populace (55%). V židovské pospolitosti měly ženy ještě o něco větší podíl (59 %) než ve většinové společnosti.

Struktura obyvatelstva města Bzence, rozdělená podle věkových kategorií do tří generací, se řadila mezi **stacionární typ**. Odpovídal tomu totiž poměr mezi dětskou a postreproduktivní složkou obyvatelstva. Na děti do 15 let připadal 25 % podíl a na osoby starší 50 let jen o 3 % méně (22 %). To poukazovalo na klesající počet dětí ve všech rodinách a především na prodlužující se věk osob starších 50 let. Podíl osob v reprodukčním věku odpovídal zhruba celospolečenskému průměru, okolo 50 %. Židovské obyvatelstvo Bzence ovšem nekopírovalo vývoj většinové společnosti, ale již plně vykazovalo znaky **regresivního typu** populace. Na reprodukční část židovské populace připadalo jen 44 %. O něco málo nižší byl podíl připadající na postreproduktivní složku populace (40 %) a úplně nejmenší část židovského obyvatelstva reprezentovaly děti do 15 let (16 %). (Viz graf VI/14.)

Graf VI/14. *Podoba demografické struktury Bzenec v r. 1921*

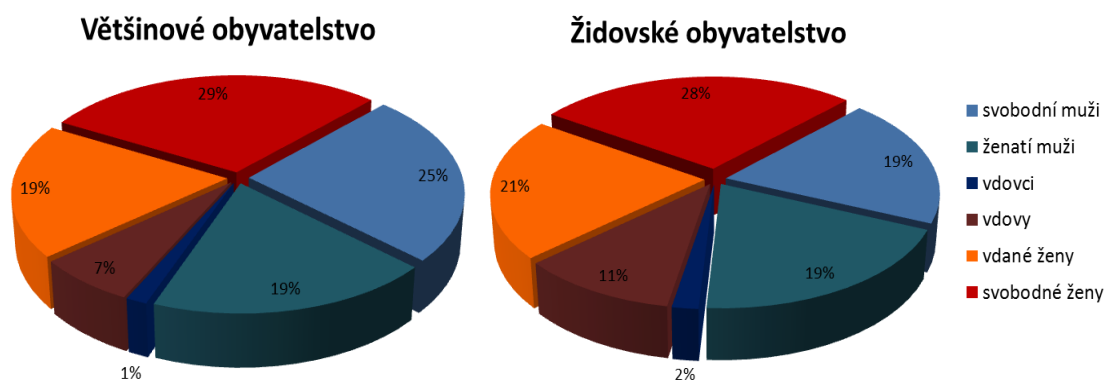
Svobodné osoby ve většinové populaci zaujímaly dominantní postavení (54 %). Největší podíl připadal na děti do 15 let, které se na této svobodné části obyvatelstva podílely 25 %. Ve skupině dětí bychom chtěli upozornit na populační útlum v rozmezí let 1914 až 1918, v nichž probíhala první světová válka. Nízká porodnost měla za následek prudký pokles dětí ve dvou věkových skupinách, kdy počet dětí

mezi 1. až 9. rokem života se od předchozích výrazně lišil.¹⁴² O něco nižší podíl ve skupině svobodných měli jedinci mezi 15. a 29. rokem života (22 %). Velká část mladých lidí ještě před dovršením 29 let vstoupila do manželství, nicméně skupina svobodných osob nad 29 let měla v roce 1921 mezi svobodnými obyvateli 7 % zastoupení. I část těchto lidí ještě měla možnost uzavřít manželství, neboť sňateční věk se v průběhu 20. a 30. let 20. století posouval. (viz níže)

Poněkud jiné bylo rozložení u židovské populace, v níž na svobodné osoby připadalo jen 47 %. Rozdíl byl ovšem především v samotné skladbě svobodné židovské populace. Chlapci a děvčata ve věku do 15 let se na svobodném obyvatelstvu podíleli 16 %. Stejně velký podíl (16 %) měly na svobodném židovském obyvatelstvu i dívky a mladí muži mezi 15. a 29. rokem života a jen o něco nižší (15 %) byl podíl svobodných mužů a žen nad 29 let. To poukazuje na to, že věk vstupu do manželství se u židovské populace nejen posunul nad 30 let, ale také velká část židovských mužů a žen zůstávala trvale svobodná. To by nám ovšem poodhalilo až následující sčítání v roce 1930.

Podíl sezdaných osob byl u židovské populace (41 %) o něco vyšší než u populace většinové (38 %). Na ovdovělé osoby ve většinové společnosti připadalo 8 % a v židovské dokonce 13 %. V obou případech však tyto skupiny tvořily z více než čtyř pětín ovdovělé ženy a jen z jedné pětiny muži. Mezi ovdovělými ženami stoupl oproti předešlým letům počet vdov mladších 40 let, což byl ještě neblahý odkaz první světové války. (Viz grafy VI/15.)

Grafy VI/15. *Skladba obyvatelstva Bzence podle rodinné skladby v roce 1921*

¹⁴² Na skupině dětí od 5 do 9 let nebyl populační útlum ještě tolik znát. Rozdíl mezi touto věkovou skupinou a dětmi ve věku 10 až 14 let byl 80 dětí (průměrně se rozdíl pohyboval okolo 30 až 50 os.). Ovšem markantní byl mezi věkovou skupinou dětí mezi 1. až 4. rokem života a těmi ve věku 5 až 9 let, kdy rozdíl byl více jak 130 dětí.

Populační vývoj města Bzence na začátku 20. let 20. století

Rodina a dobré manželství si zachovaly i na začátku 20. let 20. století významné ideové a sociální postavení na společenském žebříčku. První republika nicméně vnesla do rodinného života a manželství řadu změn. Dvě z nich se bezprostředně dotýkaly manželského soužití. První z nich bylo snížení věkové hranice umožňující mladým lidem vstup do manželství na 21 let. Uzavřít tak sňatek bylo snadnější a do manželství vstupovalo větší množství lidí. Převratnou změnou bylo zavedení možnosti soudně ukončit manželství, což rakousko-uherské právo neumožňovalo. V meziválečném období se zlepšovalo právní a sociální postavení všech, ale především patrné to bylo na postavení žen a dětí. Uvnitř rodin zůstalo zpravidla postavení žen stejné – stále byly manželky, matky a hospodyně. Postoj české společnosti byl konzervativní a k prosazování žen mimo rodinu docházelo pozvolna.¹⁴³

Lidé vstupující a žijící v manželství¹⁴⁴

Dokladem vzrůstající sňatečnosti jsou zápisy z oddací matriky města Bzence. Od roku 1919 až do roku 1923 uzavíraly v Bzenci ročně sňatek více než čtyři desítky párů. V samotném roce 1921 uzavřelo sňatek dokonce pět desítek párů, což bylo o čtvrtinu více než v roce 1910. Převládajícím typem sňatků byly ty uzavřené mezi dvěma svobodnými snoubenci 85 % (44 dvojic). Průměrný věk svobodných snoubenců vstupujících do manželství se pohyboval v případě mužů okolo 28 let a u žen něco málo přes 25 let. Přestože je z dostupných dat patrné, že mladí lidé začali uzavírat manželství v pozdějším věku, nebyla situace tak jednoznačná. V roce 1921 se vdávala více než polovina dívek (51 %, 23 os.) ještě před dosažením 25. roku života. Ve věku mezi 25 a 29 lety se jich provdala zhruba třetina (38%, 18 os.) a po 29. roku jen 9 % (4 os.). Ve stejném roce byla mezi ženícími se muži čtvrtina (26 %, 12 os.) chlapců mladších 24 let a jen o něco vyšší (28 %) byl počet mužů starších 29 let (13 os.). Nejčastěji se ženili svobodní muži ve věku 25 až 29 let, v roce 1921 jich bylo 46 % (21 os.).

Na paligamní sňatky připadalo 15 % (8 párů). Ve třech z nich uzavřely mezi sebou manželství osoby ovdovělé a v totožném počtu případů ovdovělý muž se

¹⁴³ MAUR, Eduard (ed.): *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 292-293.

¹⁴⁴ SOkA Uherské Hradiště; Sčítací operáty město Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. č. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535; MZK Brno Bzenec; (Bizenc) – Knihy sezdáných pro město Bzenec 1914 - 1923. Sig. 5162, s. 77-94.

svobodnou dívkou. Zbylá dvě manželství uzavřela ovdovělá žena se svobodným mužem. Mužům vstupujícím do dalšího sňatku bylo v průměru něco přes 50 let a ženám okolo 40 let.

Mezi typy sňatků u většinové populace převládaly ty, v nichž byl starší muž než žena (68 %). Nejčastější věkový rozdíl mezi těmito manžely se pohyboval v rozmezí jednoho až dvou let. Páry, kde byla starší žena než manžel, měly ve většinové společnosti 24% zastoupení a i v tomto případě se nejčastěji věkový rozdíl pohyboval mezi jedním až dvěma lety. Na stejně staré osoby žijící v manželství připadalo 8 %.

Pro bzenecké Židy matriční záznamy sice chybí, ale ve sčítacích listech jsou zachyceny nejmladší osoby žijící v manželství ve věku mezi 25. až 29. rokem života. Dá se tedy předpokládat, že v tomto rozmezí se pohyboval i průměrný sňateční věk bzenecké židovské populace. U židovské komunity také dominovaly svazky mezi starším mužem a mladší ženou (84 %). Židovské manželky byly nejčastěji o čtyři až šest let mladší než manžel. Na manželství starších žen a mladších mužů připadalo 11 %, nicméně věkové rozdíly se pohybovaly v rozpětí jednoho až šesti let. Počet párů složených ze stejně starých partnerů byl o něco nižší než u většinové populace (5 %).

V prvním československém sčítání můžeme zaregistrovat novou sociální skupinu osob, kterou byli rozvedení. V Bzenci jsme se mohli setkat se sedmi rozvedenými osobami a ve všech případech šlo o římské katolíky. Takže podle toho usuzujeme, že se zřejmě jednalo o *rozvod od stolu a lože*, a nikoliv o *rozluku*. To znamenalo, že osoby, jejichž manželství bylo rozvedeno, nemohly vstoupit do dalšího manželství jako v případech, kdy došlo k *rozluce*.

Struktura bzeneckých rodin v roce 1921¹⁴⁵

Na samotné struktuře rodin se toho mnoho nezměnilo. Najdeme stále jak nukleární, tak rozvětvené rodiny, v nichž v jedné domácnosti žilo více generací či širší příbuzenstvo. Vedle úplných rodin stály ty kusé, kam jsme doposud řadili jen vdovce, vdovy anebo svobodné matky s dětmi. S možností rozvodů se objevily i nové případy neúplných rodin, které většinou tvořily rozvedené matky s dětmi.

¹⁴⁵ SOkA Uherské Hradiště; Sčítací operáty město Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. č. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

V roce 1921 měly bzenecké rodiny průměrně tři děti, přestože nejčastěji jsme se mohly setkat s páry vychovávajícími jen dva potomky. Vysoký byl také počet tříčlenných rodin, což by se dalo vysvětlit několika způsoby. Jedním z nich je, že po válce se společnost rozrostla o mnoho mladých rodin majících teprve první dítě. Důvodem, proč bylo rodin s více než třemi dětmi méně než v předchozích letech, byla přes čtyři roky trvající válka. Po celou tu dobu byla porodnost na velmi nízkých hodnotách. Za vyšší průměr dětí v rodinách vděčila většinová společnost početnějším rodinám založeným ještě před válkou; a jak jde vidět, ještě ve 20. letech 20. století se s nimi setkáme.

U bzenecké židovské populace však už nenajdeme rodinu skládající se z více než sedmi členů. Nejčastěji měly bzenecké židovské rodiny čtyři členy a od toho se také odvíjel průměrný počet dětí, nepřekračující počet dvou potomků. Tento vývoj nicméně můžeme u bzenecké židovské populace sledovat již od začátku 20. století.

V. ŽIVOT JEDNOHO MĚSTA

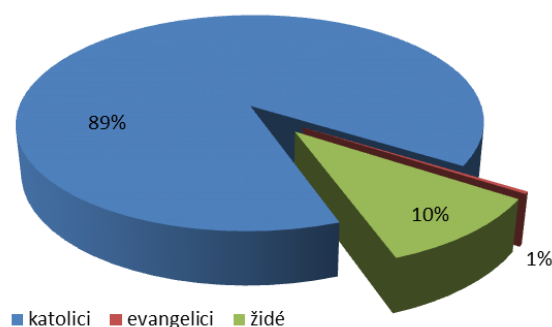
Život každého jedince výrazně ovlivňovaly tradice a prostředí, v němž vyrůstal. Člověk získával a přijímal určité kulturní a společenské zvyklosti, které jej formovaly. Neopominutelný vliv měly bezpochyby i etické a morální kodexy, které se po staletí předávaly spolu s vírou v Boha. Od kolébky na člověka působil vliv rodiny a jazykové prostředí, neboť se v něm nenaučil pouze komunikovat, ale i myslet. Řeč sama také dělila společnost na tu vládnoucí (německou) a tu podrobenou (českou) a někde uprostřed tohoto jazykového boje stála židovská komunita.

V/1. VÍRA NÁBOŽENSTVÍ V ŽIVOTĚ OBYVATEL BZENEC

Náboženské vyznání obyvatel Bzence se po staletí odvíjelo od náboženského přesvědčení vrchnosti. Víra měla v životě lidí nezastupitelné místo, náboženství dávalo člověku určitý punc sounáležitosti s jistým kulturním okruhem. Jednotlivé oblasti pak v průběhu historického vývoje vtiskly projevům víry specifickou podobu. Jak už bylo mnohokrát v této práci řečeno, Bzenec byl místem, kde se stýkaly křesťanské a židovské vlivy. Nemělo by proto význam popisovat rozdělení populace na židovskou a křesťanskou, neboť na tomto vzájemném vztahu a protikladu je postavena celá tato práce. Popisovat velikost a vývoj obyvatel židovského vyznání by bylo tedy jen kopírování předešlých kapitol.

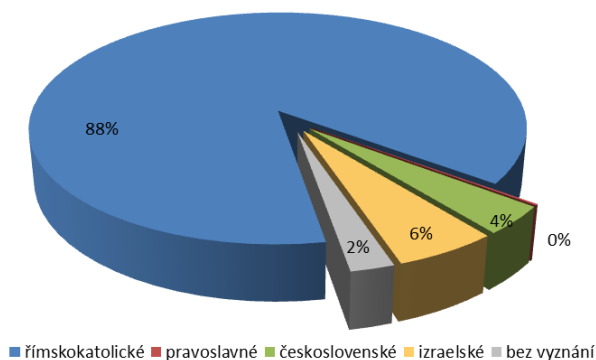
Pár slov bych chtěla na tomto místě přece jen věnovat křesťanské populaci a jejím jednotlivým složkám – římskokatolické a evangelické. Převážná většina křesťanského obyvatelstva města byla římskokatolického vyznání. Ke katolickému vyznání se po celých čtyřicet let hlásilo okolo 99 % všech křesťanů žijících v Bzenci. Velikost skupiny lidí evangelického vyznání se pohybovala mezi dvěma až čtyřmi desítkami osob; jejich podíl na křesťanské populaci byl minimální a nikdy nepřekročil 1 %. Většina osob evangelického vyznání žila v křesťanské části Bzence. V bzenecké židovské obci se k evangelickému vyznání hlásilo jen několik málo jednotlivců. (Viz graf V/1.)

Graf V/1. *Obyvatelstvo Bzence podle náboženského vyznání v roce 1900*

Obzvláště zajímavý byl náboženský vývoj po roce 1918, kdy se nám objevují nové církve a také roste počet lidí nehlásících se k žádnému náboženskému vyznání. Za dob Rakousko – Uherska nebylo představitelné, že by se člověk nehlásil k žádné víře, přestože to bylo pro někoho jen formální gesto. Za první republiky se situace změnila a mezi obyvateli Bzence se objevila skupina lidí nehlásících se k žádné konfesi ani církvi. Tato skupina osob zaujímala na začátku 20. let 20. století něco přes 2 % obyvatel města. Dominantní postavení si v oblasti náboženské víry zachovala i nadále římskokatolická církev, k níž se v Bzenci přihlásilo téměř 88 % lidí. Druhé nejsilnější zastoupení z křesťanských konfesí měla nově vzniklá československá církev, k níž se v roce 1921 přihlásily necelé 4 % obyvatel Bzence. Mezi sčítacími listy narazíme i na osoby hlásící se k pravoslaví; byly to především manželky a děti, které si přivezli bzenečtí vojáci bojující v první světové válce na východní frontě. Jejich zastoupení bylo ovšem nepatrné. Ke své víře se v roce 1921 přihlásili i bzenečtí Židé. Z celkové populace města se k židovské víře hlásilo přibližně 6 % osob.¹⁴⁶ (Viz graf V/2.)

Graf V/2. *Obyvatelstvo Bzence podle náboženského vyznání v roce 1921*

¹⁴⁶ SOkA Uherské Hradiště; Sčítací operáty město Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. č. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

Přítomnost vojenských jednotek v Bzenci ještě více obohatila náboženský život místních obyvatel. Mezi vojáky byly zastoupeny snad všechny náboženské denominace a církve tehdejšího Československa. Své zástupce tu měli vedle římskokatolíků, evangelíků, československých a osob bez vyznání i řeckokatolíci reprezentovaní muži rusínské národnosti z Podkarpatské Rusi.

V/2. OBCOVACÍ ŘEČ A NÁRODNOST OBYVATEL BZENEC

Zjišťování etnické skladby obyvatel bylo věcí poměrně důležitou, ale politicky velmi citlivou. Důvodem, proč se od přímého zjišťování národnosti či etnické příslušnosti odstoupilo, byla vlna nacionalismu, vzedmutá po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867. Obavy z případné eskalace nacionálních nálad přetrvávaly i v následujících desetiletích, a proto se národnost ani etnická příslušnost v době Rakousko-Uherska nikdy přímo nezjišťovala. Mezinárodní statistický kongres (1872) však přiměl rakousko-uherskou monarchii k tomu, aby nějakou formou národnostní skladbu svého obyvatelstva určovala. Rakousko-Uhersko tak přistoupilo k nepřímému sledování národnostního složení, a to pomocí tzv. *obcovací řeči*, která však nebyla nikdy přesně definována. *Obcovací jazyk*¹⁴⁷ tak po dlouhá desetiletí zastupoval v oficiálních statistikách národností složení obyvatel. Většinou se pod tímto termínem rozuměl jazyk běžného denního styku, který se mohl lišit od rodného jazyka¹⁴⁸. Toto určování pak nahrávalo především němčině. Týkalo se to především státních úředníků, kteří přestože mnohdy nebyli etnickými Němci, byli mezi ně řazeni. A to díky tomu, že při výkonu svého povolání byli nuceni používat němčinu, přestože jejich mateřským jazykem byla čeština.¹⁴⁹

Zvláštní skupinou pak byli bezpochyby Židé, kteří zůstali na Moravě spjatí s německým elementem mnohem déle a silněji než jejich souvěrci v Čechách (pomineme-li pohraničí). Zapříčiněno to bylo především blízkostí Vídně, ale hlavně existencí židovských politických obcí. Jednou z podmínek jejich existence bylo používání němčiny jakožto úředního jazyka obce. Tím se u moravských Židů upevňovaly germanizační tendence, a proto byl podíl moravských Židů hlásících se

¹⁴⁷ *Obcovací* neboli *hovorová řeč* je jazyk, v němž lidé komunikovali na veřejnosti a v práci.

¹⁴⁸ Rodný jazyk je řeč v níž na nás mluvila matka a kterou používáme ke komunikaci v rodinném prostředí.

¹⁴⁹ MYŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš a kol.: *Prameny k hospodářskému a sociálnímu dějinám novověku 1.* Ostrava 2008, s.49–50.

k němčině větší než v Čechách, kde takový typ samosprávy nevznikl. Vznik a existence židovských obcí s sebou přinesl několik kladných, ale i záporných efektů. Pozitivní přínos měly židovské obce v oblasti kulturní a náboženské sféry, díky čemuž si Židé na Moravě déle udrželi svou kulturní a etnickou identitu. V protikladu k těmto přínosům bylo jisté vzdalování se až izolace židovských spoluobčanů od okolní většinové společnosti.¹⁵⁰

Národní obrození se na Moravě odehrálo o něco později než v Čechách a projevilo se především bojem o politickou moc v městských samosprávách. V mnoha moravských městech totiž po dlouhou dobu byla úředním jazykem němčina, přestože většina obyvatel žijících ve městě mluvila česky. Nicméně více volebních hlasů vlastnili Němci a německy mluvící Židé, které výsledky voleb velmi často vynesly do čela obcí; díky tomu si němčina zachovávala vedoucí pozici. Synonymem pro boj o politickou moc v samosprávách se tak stala úřední řeč obce a tím pádem převaha česky mluvících občanů ve vedení obce.

Na samotném příkladu Bzenec se můžeme podívat na to, jak se vyvíjela etnická a jazyková skladba obyvatelstva jednoho jihomoravského města. Zaměříme se na vztah mezi česky a německy hovořícími občany města a na to, jak se tento poměr v průběhu let měnil. Především pak na počet německy mluvících křesťanů a Židů, u kterých můžeme předpokládat bilingvismus, a to díky českojazyčnému prostředí, v němž po generace žili.

Bzenec a jeho jazyková skladba v letech 1880–1910¹⁵¹

Hlouběji nahlédnout do etnické skladby obyvatel Bzenec prostřednictvím obcovací řeči nám umožní až sčítání lidu v roce 1880. Vezmeme-li Bzenec jako celek, k české obcovací řeči se hlásila většina místních obyvatel. Během let se ovšem měnil počet i podíl připadající na česky mluvící populaci. Do konce 19. století byl tento nárůst pozvolný, ale od začátku 20. století lze vidět poměrně pronikavé změny.

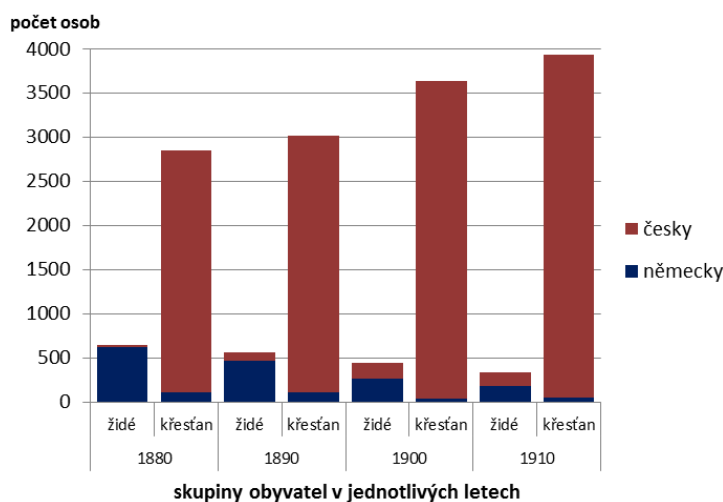
¹⁵⁰ VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*, s. 89–90.

¹⁵¹ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, kar. 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

Většina křesťanů, převážně římskokatolického vyznání, mluvila česky. Mezi německy hovořícím obyvatelstvem dominovali pro změnu Židé, k nimž se řadila i malá část německy mluvících křesťanů.

Na první pohled se jazyková skladba obyvatel Bzence nezměnila. Během čtyřiceti let klesl počet německy mluvících obyvatel celého města o více než dvě třetiny. Ze sčítání vyplývá, že v roce 1880 se k české obcovací řeči hlásilo 79 % a k němčině 21 % obyvatel Bzence. Od 90. let 19. století začal růst počet Židů hlásících se k české obcovací řeči. Vliv na počestřování bzenecké židovské komunity nemělo jen prostředí, ale i odchod především německy mluvící části židovské populace. Na přelomu století se k češtině hlásilo 93 % bzenecké populace a k němčině už jen 7 % lidí. Jak lze vidět na měnícím se podílu, v roce 1900 a 1910 se k češtině hlásila již i nemalá část židovského obyvatelstva. V posledních letech před vypuknutím první světové války byl Bzenec takřka čistě českým městem. Češtinu zde v běžné komunikaci používalo 95 % občanů, zbylých 5 % německy mluvících obyvatel žilo z velké části v židovské obci. (Viz graf V/3.)

Graf V/3. Obcovací řeč v MO Bzenec podle skupin v letech 1880 až 1910

Vývoj v jednotlivých městských částech Bzence byl odlišný, a proto se každé obci budeme věnovat zvlášť.

MO Bzenec a jeho jazyková skladba¹⁵²

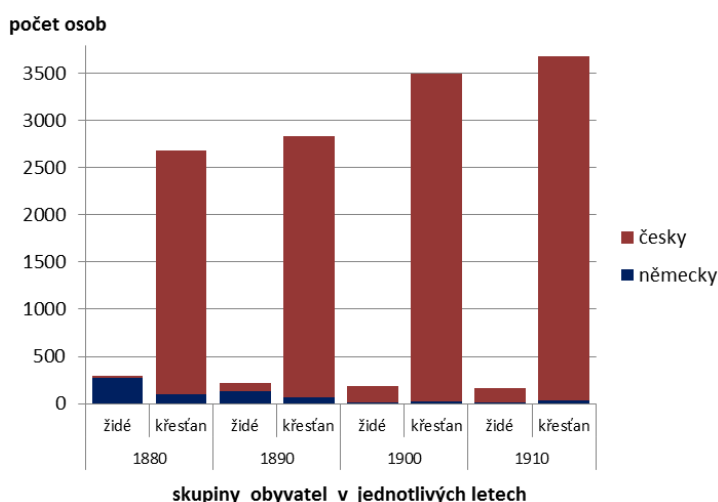
Dominantní složkou křesťanské obce Bzenec bylo česky mluvící obyvatelstvo; jeho vysoké procentuální zastoupení v populaci poukazovalo na český charakter města i jeho správy. Přestože doma i při běžném denním styku hovořila většina obyvatel česky, byla tu i malá část lidí hovořících německy. Do skupiny německy mluvících občanů nepatřili jen Židé, ale i část křesťanů. Počet obyvatel MO Bzenec mluvících česky se však během let zvyšoval. Příčin můžeme nalézt hned několik. Prvním z nich byl příliv česky mluvícího obyvatelstva z okolí a odliv německy mluvících Židů. Druhým pak početní nárůst místních Židů hlásících se k české obcovací řeči. Tento fakt poukazuje na to, že i moravští Židé se přizpůsobovali českojazyčnému prostředí, a to tím, že přejímali řeč většinové společnosti.

V 80. letech 19. století bylo procento Židů hlásících se k češtině nepatrné, jen v počtu dvou desítek lidí. V 90. letech 19. století jejich počet několikanásobně vzrostl, ale přesto stále větší skupina místních Židů dávala přednost němčině. Němčina nebyla doménou pouze židovských spoluobčanů. Mezi křesťany se našla část lidí hlásící se k německé obcovací řeči, ale v přepočtu na česky mluvící křesťany byl jejich podíl nepatrný. Velikost skupiny německy mluvících křesťanů se postupem let ještě zmenšovala, nicméně v porovnání s německy mluvícími Židy klesal jejich počet mnohem pomaleji. Od přelomu století totiž volilo stále více Židů žijících v bzenecké městské obci češtinu jako svůj obcovací jazyk.¹⁵³ Před první světovou válkou se dala MO Bzenec pokládat za ryze českou obec, protože většina populace bzenecké městské obce dávala v běžném životě již přednost češtině před němčinou, a to nejen ze strany místních křesťanů (98 % os.), ale i Židů (94 % os.). Německy mluvící skupina zaujímal v populaci zanedbatelné 1 %. Zajímavostí na této skupině občanů města bylo to, že majoritu v této skupině tvořili německy mluvící křesťané a nikoliv Židé, kteří v ní tvořili jen jednu třetinu. (Viz graf V/4.)

¹⁵² SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, kart. 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

¹⁵³ Jana Vobecká ve své studii uvádí, že na Moravě se v těchto letech hlásilo k německé obcovací řeči 77 % Židů a pouze 15 % k češtině. viz.: VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*, Praha 2007, s. 89.

Graf V/4. *Obcovací řeč v MO Bzenec podle skupin v letech 1880 až 1910*

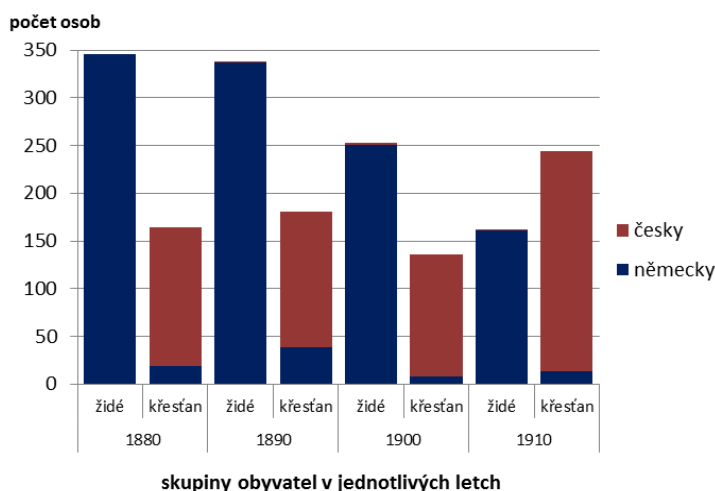
ŽPO Bzenec a jeho jazyková skladba¹⁵⁴

Převládající skupinou občanů v židovské obci byli Židé, což se také odráželo na úředním jazyku obce, ale i na řeči používané při běžné komunikaci. V obou případech to byla němčina. K německé obcovací řeči se přes třicet let hlásilo okolo 67 % až 73 % obyvatel židovské obce, převážně Židů. Samotná židovská populace žijící v bzenecké židovské obci se hlásila výhradně k německy mluvícímu obyvatelstvu, a to se až na malé výjimky nezměnilo po celou dobu její samostatné existence. V roce 1910 poklesl počet židovských spoluobčanů v židovské obci, a v důsledku toho se snížil i podíl německy mluvícího obyvatelstva obce na 43 %. K české obcovací řeči se z řad místních Židů hlásili pouze jednotlivci. Naopak křesťané žijící v židovské obci se z velké části hlásili k češtině, i když i mezi nimi se našlo pár osob hlásících se k německé obcovací řeči. Německy mluvící skupina křesťanů byla hodně nestabilní a její velikost se během let hodně proměňovala.

Do začátku 20. století můžeme považovat židovskou obec za německou, zatímco v prvním desetiletí 20. století Židé ztratili své majoritní postavení v obci a současně s nimi ji ztratila i němčina. Příčinou této změny byl rostoucí počet lidí křesťanského vyznání; spolu s nimi rostl podíl osob mluvících česky. I přes tuto změnu zůstali Židé žijící v židovské obci věrní němčině. (Viz graf V/5.)

¹⁵⁴ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kar.n 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

Graf V/5. *Obcovací řeč v ŽPO Bzenec podle skupin v letech 1880 až 1910*

Národnost místo obcovací řeči¹⁵⁵

Po vzniku Československa se změnila především forma dotazování, kdy obcovací řeč byla nahrazena přímo národností, jejichž základním ukazatelem zůstal jazyk neboli mateřská řeč. Jednu z výjimek při určování národnosti získali Židé, kterým zákon povoloval přihlásit se k židovské národnosti i bez toho, že by ovládali hebrejštinu nebo jidiš. Zkontrolovat a přezkoumat, zda lidé uvádí národnost v souladu s objektivními znaky, bylo fakticky nemožné. Národnost se tak do jisté míry určovala v podstatě na základě svobodné vůle dotazovatele.¹⁵⁶

Ve srovnání s předválečným sčítáním nebyly změny příliš razantní, ale přesto k určité změně ve skladbě bzenecké společnosti došlo. K české národnosti se hlásilo stejně velké procento lidí, které se předtím hlásilo k české obcovací řeči (95 %), k německé národnosti se přihlásilo něco přes 1 % osob, z čehož Židé v této skupině tvořili bezmála jednu třetinu.

Důvody, proč se k němčině hlásilo tak málo lidí a především z řad Židů, byly dva. Prvním z nich byla možnost přihlásit se k židovské národnosti; této možnosti využily 4 % z necelých 6 % osob hlásících se k židovské víře. Zbývajících 2 % tvořili většinu osoby židovského vyznání hlásící se k české národnosti (1,6 %) anebo k národnosti německé (0,4 %). (Viz graf V/6.)

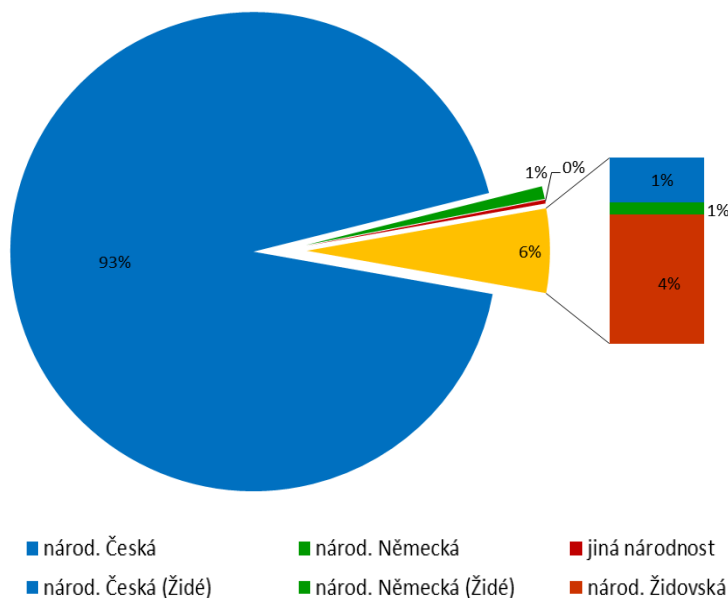
¹⁵⁵ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty město Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. č. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

¹⁵⁶ BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠTAN, Jiří: *Zjišťování národnosti a židovská otázka*. In: Postavení a osudy židovských obyvatel v Čechách a na Moravě v letech 1859–1945: sborník studií *Historia nova – Svazek 12*. KREJČOVÁ, Helena – SVOBODOVÁ, Jana, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, s. 11–29.

Podíváme-li se zvláště na jednotlivá společenství, zjistíme, že ve většinové společnosti Bzence bylo určování národnosti jednoznačné, k české národnosti se hlásilo necelých 99 % lidí a k německé něco přes 1 % osob.

V samotné bzenecké židovské komunitě docházelo k většímu rozměňování; možnost sebevyjádření v podobě volby židovské národnosti využila největší část bzeneckých Židů (69 %). Ze zbylých Židů se 24 % hlásilo k české národnosti a necelých 7 % k národnosti německé. Přednost, kterou dali bzenečtí Židé české národnosti před německou, měla své opodstatnění již v předválečných letech, kdy velká část židovských spoluobčanů, žijících především v křesťanské části Bzence, hovořila a hlásila se k české obcovací řeči.

Graf V/6. *Rozdělení obyvatel podle národnosti v roce 1921*

V/3. VZDĚLÁNÍ V ŽIVOTĚ MĚSTA BZENEC

Vzdělání a školní docházka se staly v druhé polovině 19. století nepostradatelnou výbavou mladého člověka. Velkou zásluhu na tom, že se základní vzdělání dostalo i těm nejnižším sociálním vrstvám rakouské monarchie již v 18. století, měl stát. Jeho elity si uvědomovaly, že ngramotnost obyvatelstva se stává brzdou ekonomického rozvoje. Vzdělání se tak stalo státním zájmem,

protože škola neměla jen vzdělávat, ale i vychovávat dobré a oddané poddané. Z podnětu Marie Terezie vešel v roce 1775 v platnost tzv. *Schulpatent*, který zaváděl všeobecnou vzdělávací povinnost pro děti od šesti do dvanácti let. Kromě toho dostalo vzdělání institucionalizovanou podobu a mělo být dostupné pro chlapce i děvčata bez rozdílu jejich sociálního postavení. Všechny děti se měly naučit základům čtení, psaní, počítání a katechismu.¹⁵⁷

Záměrem školní reformy Marie Terezie bylo vzdělání širších skupin obyvatelstva; němčina měla fungovat pouze jako jednotící prvek a společný komunikační prostředek pro celé rakouské soustátí. Autorem těchto reforem byl Felbiger, který zavedl tři druhy škol – triviální, hlavní a normální. Nejvíce vzniklo škol triviálních, které se zakládaly při farách. Triviální škola měla pouze dvě třídy, ve kterých děti dostaly základy čtení, psaní, počítání, náboženství a základy hospodaření. Výuka na venkovských triviálních školách probíhala v mateřském jazyce, protože většina českých učitelů německy ani neuměla. Školní reforma tak v podstatě připravovala podmínky pro vznik českého školství. Hlavní a normální školy vznikaly pouze ve větších městech.¹⁵⁸

Jedna ze zásadních novelizací školního zákona, která proběhla za Josefa II., umožnila otevřít školy příslušníkům židovské konfese. Židovské školy měly být zřízeny v obcích s početnou židovskou komunitou. Silná a ekonomicky prosperující židovská pospolitost byla zárukou toho, že židovské obce budou schopny obstarat dostatečně velký finanční obnos na chod školy i platy učitelů. Na vesnici, kde židovské společenství tvořilo pár jedinců, chodily židovské děti do školy s ostatními dětmi.¹⁵⁹

Direktivní prosazování školní docházky naráželo až do poloviny 19. století na řadu problémů. Teprve ve druhé polovině 19. století se základní, ale i vyšší vzdělání stalo nezpochybnitelnou a neoddělitelnou výbavou do života mladého člověka. Systematické prosazování vzdělání a školní docházky přineslo své plody v podobě nízkého analfabetismu v českých zemích již na konci 19. století.

¹⁵⁷ Více v knize LENDEROVÁ, Milena – JIRANEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, s. 197.; LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Paseka, Praha 2006, s. 170–172.

¹⁵⁸ VÁŇOVÁ, Růžena: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. SPN Praha 1986, s. 31–41.

¹⁵⁹ LENDEROVÁ, Milena – JIRANEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, s. 197.

Vývoj škol v Bzenci

Přesné datum založení školy v Bzenci neznáme. Podle nepřímých indicií můžeme o její existenci hovořit někdy v polovině 17. století. O samotném rektorovi bzenecké školy se prameny zmiňují až ze začátku století následujícího.¹⁶⁰ V tuto dobu se místní kantor potýkal s nepravidelnou školní docházkou dětí a kolísavou výší svého platu. Ten byl totiž závislý na počtu žáků přicházejících na vyučování. Pravidelnost docházky dětí na vyučování se odvíjela od polních prací a od finančních možností rodiny. Placení školného venkovské obyvatelstvo finančně vyčerpávalo, a proto rodiče raději své děti do školy ani neposílali.¹⁶¹

Ve druhé polovině 18. století bzenecká škola již kapacitně nevyhovovala, a proto bylo rozhodnuto postavit školu novou. Nově vystavěná škola měla jednu učebnu a tři pokoje pro rektora a jeho pomocníka. V roce 1785 byla zavedena podle vzoru větších městských škol jako vyučovací jazyk němčina. V tu dobu bylo v Bzenci a jeho okolí 264 školou povinných dětí, z toho 153 chlapců a 111 dívek.¹⁶² Po jak dlouhou dobu byla vyučovacím jazykem v bzenecké škole němčina, nevíme. Záviselo to především na přítomnosti kantora ovládajícího německý jazyk, a těch v českojazyčném prostředí mnoho nebylo.

V první polovině 19. století se již mluví o české škole, která byla v roce 1836 opravena a rozšířena o jednu třídu. Ještě v roce 1848 byla bzenecká triviální česká škola pouze dvoutřídní. O další třídu byla bzenecká škola zvětšena až v 60. letech 19. století a na pětitřídní byla bzenecká obecná škola rozšířena teprve v roce 1880.¹⁶³

Do dalšího vývoje ve školství zasáhla na konci 60. let 19. století Hasnerova reforma. Tento nový školský zákoník z roku 1869 měl zkvalitnit, sjednotit a do jisté míry i zmodernizovat stávající vzdělávací systém. Zákon zavedl obecné a měšťanské školy. V lavicích obecných škol od této chvíle měly společně zasedat jak děti zámožných, tak nemajetných rodičů, chlapci i děvčata. Bohatší a větší obce si mohly dovolit i oddělené třídy, které byly protěžovány zvláště ve vyšších ročnících měšťanských škol. Školy byly zbaveny dohledu církve a plně se podřídily státní moci. Pro všechny děti platily stejné školní osnovy a zkvalitnila se i příprava učitelů,

¹⁶⁰ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 142; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 137.

¹⁶¹ Bližší popis poměrů a života učitele na přelomu 18. a 19. století najdeme v knize VÁŇOVÁ, Růžena: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, 37–41 s.

¹⁶² HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 136–137.

¹⁶³ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 172; HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*, s. 150.

kteří procházeli odbornou přípravou. Prodloužila se školní docházka o dva roky, a to z původních šesti na osm let. Zavedly se sankce pro rodiče, kteří by odmítali posílat své dítě do školy. Reforma zavedla dva typy základních škol. Obecnou školu navštěvovaly děti po dobu pěti let. Získané poznatky pak mohly rozvíjet na měšťanských školách. Měšťanská škola poskytovala dětem vyšší vzdělání a stala se odrazovým můstkem pro studium na středních školách. Tento typ škol byl buď čtyřletý, kdy navazoval na obecnou školu, anebo přímo osmiletý. Měšťanské školy byly na rozdíl od obecných již od začátku rozděleny podle pohlaví na dívčí a chlapecké.¹⁶⁴

Ovšem samotná výše dosaženého vzdělání stále závisela na sociálním prostředí, ve kterém dítě vyrůstalo. Potřebu a užitečnost vzdělání pochopily rychleji vyšší a střední společenské třídy. Mnohem dříve a častěji posílali do školy své děti úředníci, řemeslníci či bohatí sedláci. Svou roli zde sehrálo také pohlaví; chlapci byli do škol posíláni mnohem dříve než dívky a také v průměru dosahovali mnohem vyššího vzdělání.¹⁶⁵

Školní docházka aneb učení se číst a psát z pohledu státní statistiky

Vzdělání obyvatelstva sice bylo státním zájmem už v 18. století, ale až do r. 1880 se státní statistiky, potažmo úřady, nezajímaly o to, jak se projevilo jeho úsilí o vzdělání obyvatelstva v praxi. V rakousko-uherském sčítání z roku 1869 údaje o gramotnosti obyvatel nenajdeme, a proto budeme moci jen stěží porovnávat změny, které se po zavedení Hasnerovy reformy udály. Údaje o tom, kolik lidí umělo číst a psát, můžeme vyčíst až ze soupisu obyvatel z roku 1880.

Gramotnost křesťanské populace v Bzenci 1880 - 1910¹⁶⁶

Výsledky sčítání z roku 1880 poukazují na to, že plné základní vzdělání mělo jen okolo 78 % křesťanských obyvatel z osob starších šesti let¹⁶⁷. Znalost čtení

¹⁶⁴ VÁŇOVÁ, Růžena: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, s. 60– 66.; LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 197–198.

¹⁶⁵ LENDEROVÁ, Milena – JIRANEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, s. 198.

¹⁶⁶ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

¹⁶⁷ Věková hranice je stanovena věkovým průměrem dětí s ohledem na to, že některé děti začaly školu navštěvovat již v pěti letech a některé až od sedmého roku života.

a psaní nebyla ovšem u všech skupin obyvatelstva stejná. To, že vzdělání bylo u chlapců podporováno již v předchozích dobách, se projevilo i na výsledcích sčítání z roku 1880. Plně gramotných bylo 88 % křesťanských mužů. V porovnání s nimi umělo číst a psát jen 70 % křesťanských žen. Poměrně velká byla skupina křesťanských osob, která měla jen částečné vzdělání (7 %) – znalost čtení. Většinou tuto skupinu tvořily křesťanské ženy (5 %).

Skupinu ngramotných bzeneckých obyvatel tvořili především lidé, kteří neměli možnost osvojit si základy čtení a psaní, a to z jakéhokoliv důvodu. První skupinu reprezentovaly osoby, které neměly možnost navštěvovat školu; jako děti do ní nebyly posílány nebo jen příliš krátce na to, aby si osvojily základy čtení a psaní. To poukazovalo na postoj dolních vrstev společnosti, které do poloviny 19. století nepovažovaly vzdělání za důležité. Děti představovaly pro chudé rodiny žijící na vesnici a na společenských perifériích měst nenahraditelnou pracovní sílu. Základní živobytí záviselo na výnosech zemědělské půdy a na práci celé rodiny a návštěva školy byla chápána jako ztráta času. Vše, co mladí lidé k životu potřebovali, se zpravidla naučili praktickou činností předávanou z generace na generaci.¹⁶⁸ V dalším případě se jednalo především o tělesně či duševně postižené jedince, kterým jejich omezení neumožňovalo vzdělání jako jejich vrstevníkům.

Situaci první skupiny se pokoušely změnit školní reformy, které ovšem nezmohly nic, pokud rodiče děti odmítali do školy posílat. Nicméně od konce 60. let 19. století se změnil pohled i přístup k výchově a školním zařízením. Do jaké míry za těmito změnami a postoji obyvatelstva ke vzdělání stálo vlastní poznání a uvědomění si jeho užitečnosti a do jaké míry sankce a postihy, které hrozily za neuposlechnutí zákona, je těžko odhadnout. Úlevu pro sociálně slabé rodiny přinesla novelizace, která proběhla v roce 1883. Novela říšského zákona povolila řadu nejrůznějších úlev pro žáky posledních dvou ročníků; stala se kompromisem mezi požadavky státu se sociálně slabými rodinami. Pozitivním dopadem novelizace z roku 1883 bylo zlepšení organizace a zpřesnění úkolů měšťanských škol, které měly své žáky připravovat pro studium na průmyslových, zemědělských odborných školách nebo na učitelských ústavech. Nicméně se uvádí, že novela měla negativní dopad na všeobecné vzdělání.¹⁶⁹

¹⁶⁸ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 178–181.

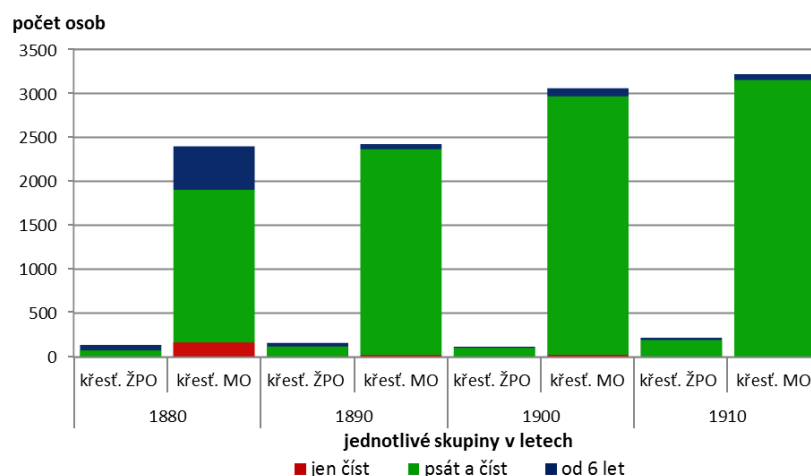
¹⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 200; VÁŇOVÁ, Růžena: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, s. 66–68.

Samotná reforma se na gramotnosti a vzdělání bzeneckého obyvatelstva nijak záporně nepodepsala, alespoň tomu nenasvědčují výsledky ze sčítacího cenzu z roku 1890. Spíše naopak, během jednoho desetiletí vzrostla gramotnost bzeneckého křesťanského obyvatelstva o 18 %. Už v roce 1890 umělo číst a psát více než 96 % bzenecké křesťanské komunity. Zvláště prudký nárůst gramotnosti pozorujeme u ženské složky populace, kde byl nárůst 25%, což znamenalo, že číst a psát umělo 95 % křesťanských žen. Podíl křesťanských mužů umějících číst a psát byl o něco vyšší (98 %). Na konci 19. století se rozdíl mezi křesťanskou a židovskou komunitou srovnaly. Následující dvě desetiletí počet lidí umějících číst a psát nerostl už tak rychle jako v předešlých letech, ani nedosahoval takových hodnot jako u židovské populace. Gramotnost bzenecké křesťanské populace v roce 1910 dosáhla 97 %, u mužské složky byla o něco vyšší (99 %) a u ženské zase o něco nižší (96 %).

V průběhu prvního desetiletí 20. století úplně vymizela skupina osob jen s částečným vzděláním. V roce 1900 se naposledy setkáme s lidmi, kteří ve sčítacích listech uvedli, že umějí pouze číst (1 %). Zbylé části obyvatel města se nedostalo z nějakého výše zmíněného důvodu ani základního vzdělání.

Za povšimnutí stojí gramotnost křesťanského obyvatelstva v jednotlivých obcích. Při prvním sčítání, kdy byla zjišťována gramotnost, umělo v židovské obci číst a psát jen 55 % křesťanské populace. O poznání lépe na tom byla populace křesťanská žijící v městské obci, kde gramotnost dosahovala 79 %. Na začátku 20. století vzrostla gramotnost křesťanů žijících v židovské obci na 89 % a v křesťanské obci na 97 % a na podobných číslech zůstala gramotnost v obcích zachována i po následující desetiletí. (Viz graf V/7.)

Graf V/7. Gramotnost křesťanského obyvatelstva v Bzenci v l. 1880 až 1910

Co bylo důvodem nízké gramotnosti křesťanské populace v židovské obci, nedokážeme s určitostí říct. Nabízí se pouze vysvětlení v podobě toho, že lidé přicházející sem do služby pocházeli z vesnických obcí, kde se základní vzdělání prosazovalo pomaleji než v městských obcích. Jedinci, kteří sem zpočátku přicházeli, neměli tedy možnost si osvojit základy čtení a psaní.

Bzenec a školské instituce

Od roku 1890 byla v Bzenci již šestitřídní obecná škola a městské zastupitelstvo se snažilo o její rozdělení na dívčí a chlapeckou. To se podařilo až ve školním roce 1894/1895, kdy byla obecná škola rozdělena na čtyřtřídní chlapeckou a čtyřtřídní dívčí. O tři roky později došlo ke zřízení měšťanské školy pro chlapce a ještě téhož roku započala výstavba nové školní budovy (obr. č. 30). Měšťanská škola pro dívky byla v Bzenci zřízena až v roce 1900. Zprvu byla sice školou soukromou, ale už v roce 1902 získala právo veřejné^{170 171}.

Na konci 19. století a na počátku 20. století se začalo rozvíjet kromě základního také střední a odborné školství. Různé typy a druhy škol připravovaly specialisty v různých průmyslových i zemědělských oborech. Zpočátku vznikaly jen v návaznosti na základní školství a chyběl jim systém. Škola od školy se lišila úrovní a délkou odborného vzdělávání.¹⁷²

Do této doby spadá i zřízení první střední odborné školy v Bzenci. V roce 1883 pojal Hospodářský spolek velehradský myšlenku zřídit v Bzenci hospodářskou školu. O rok později schválilo návrh i městské zastupitelstvo, ale k samotnému otevření hospodářské školy došlo až v prosinci 1885. Prvním ředitelem školy se stal Josef Poláček, dřívější profesor Zemské vyšší hospodářské školy v Přerově. Bzenecká hospodářská škola byla zpočátku jen jednoletou zimní školou, ale už v prvním roce svého fungování ji navštěvovalo 33 žáků, mezi nimiž byli v hojné míře zastoupení i bzenečtí chlapci. V roce 1887 byla pro školu vystavěna nová budova (obr. č. 26). V roce 1899 byla bzenecká hospodářská škola přeměněna na dvouletou Zemskou rolnickou školu. Na začátku 20. století se škola potýkala s nedostatkem žáků, ale za první republiky nabyla velkého věhlasu, neboť propagovala a zaváděla nové

¹⁷⁰ **Právo veřejného vyučování** znamenalo, že škola se dostala pod přímou správu státu, který byl skrze nižší školské orgány hlavním zřizovatelem školy.

¹⁷¹ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 172.

¹⁷² VÁŇOVÁ, Růžena: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, s. 60.

metody a postupy ve vinařství a vinohradnictví. Počtem studentů předčila mnohé vinařské školy na Moravě.¹⁷³

Výčet škol byl v roce 1892 rozšířen o další střední odbornou školu, kterou se stala pokračovací Živnostenská škola. Po jak dlouhou dobu tato škola v Bzenci fungovala, bohužel nevíme.

Gramotnost židovské populace v Bzenci v letech 1880 až 1910¹⁷⁴

Zpočátku v osvojování čtení a psaní na tom byla mnohem lépe židovská populace. Vztah ke vzdělání a učenosti měl u Židů staletou tradici; právě díky ní se podařilo Židům uchovat si svou kulturní identitu. Zjevné to bylo i z výsledku sčítacího cenzu z roku 1880, kdy z celé bzenecké židovské populace bylo plně gramotných 92 % Židů. Na tu dobu byl zvláště vysoký podíl gramotných židovských mužů, psát a číst umělo 95 %. Přehlednutelné nebylo ani číslo vyjadřující znalost čtení a psaní u židovských žen, které dosahovalo 88 %. Skupina osob umějící pouze číst tvořila v židovské populaci necelé 1 %. Jak je patrné, gramotnost židovského obyvatelstva už v 80. letech 19. století vysoce převyšovala bzenecký průměr, což se však během let změnilo. Do konce 19. století stoupl podíl gramotných osob v židovské populaci jen na 96 %. S rostoucí znalostí čtení a psaní v židovské populaci rostl také podíl gramotných mužů (100 %) a žen (93 %). V roce 1910 byla u bzenecké židovské komunity téměř stoprocentní gramotnost. To poukazuje na to, že během čtyřiceti let došlo k úplnému smazání rozdílů mezi židovskými muži a ženami.

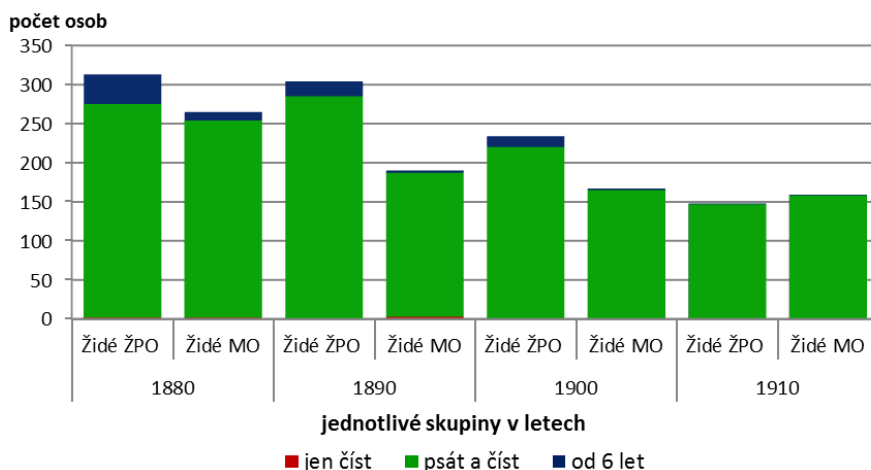
Přestože gramotnost židovské populace byla vždy vysoká, u jednotlivých bzeneckých komunit můžeme pozorovat jisté rozdíly. Se znalostí čtení a psaní na tom byli zpočátku lépe židovští souvěrci z křesťanské obce. V roce 1880 jich umělo číst a psát 96 % a v židovské obci pouze 88 % Židů. Rozdílnost v gramotnosti mezi židovskou populací v bzenecké židovské obci a bzenecké městské obci byla dána starší židovskou populací žijící v židovské obci, která nebyla také plně

¹⁷³ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 173; ŠTARHA, Ivan - KUCHAR, Lumír – SKUTIL, Jan - ZEMEK, Metoděj: *Bzenec od osvobození v roce 1918 do současnosti*, In: Jižní Morava, roč. 23, sv. 2, 1987., s. 131.; KONŮPKA, František: *Historie a současnost našich závodů a škol*, In: 950 let města Bzence, s. 31-33.

¹⁷⁴ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH inv. č. 1060, kart. č. 2187.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH inv. č. 1137, kart. č. 2262.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH inv. č. 1220, karton 2349.; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH inv. č. 1300, karton 2439.

gramotná. Během jednoho desetiletí stoupla gramotnost v židovské obci na 94 % a rozdíl mezi jednotlivými komunitami byl již jen 4 %. V roce 1910 dosáhla obě židovská společenství srovnatelné úrovně gramotnosti (100%). (Viz graf V/8.)

Graf V/8. *Gramotnost křesťanského obyvatelstva v Bzenci v l. 1880 až 1910*

Bzenecké německo-židovské školství

První doklad o existenci židovské školy v Bzenci máme z roku 1740. Od reforem Josefa II. se na židovských školách muselo vyučovat německým jazykem. V roce 1863 působili na bzenecké židovské škole čtyři učitelé a škola měla čtyři třídy. Ke konci 70. let 19. století převzala školu zemská správa, ale jednoho učitele stále platila židovská obec. V roce 1899 získala židovská obec pro židovskou školu novou budovu, kterou zřídila v rodném domě vídeňského bankéře Jakuba Ehrenzweiga.¹⁷⁵

Separátní židovské školství bylo udržováno až do posledních let rakousko-uherské monarchie, a to především z důvodů zachování židovské tradice a náboženství. Od konce 19. století však již doznávalo určitých změn. Nejen, že židovské děti musely chodit do školy i v sobotu (šabat), dodržovaly se katolické svátky, ale dokonce některé židovské školy přecházely na výuku v českém jazyce. Židé nicméně stále podporovali německojazyčné vzdělání svých dětí, neboť jim skýtalo lepší příležitost a možnost uplatnění v dospělosti. Otázka školství se stala také jednou z ožehavých témat česko – německého nacionálního boje na konci 19. století. Židovské školství se potýkalo se snižující se návštěvností, obzvláště

¹⁷⁵ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzenec od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 148, 172–173.; ŠTARHA, Ivan a kol.: *Bzenec od osvobození v roce 1918 do současnosti*, s. 131.

ze strany židovských dětí, kterých nejenže ubývalo (případ Bzence), ale některé z nich navštěvovaly již čistě české nebo německé školy. Avšak židovské školy byly stále místem, kde se mohly naučit druhému zemskému jazyku i české děti. To byl také důvod, proč v průběhu druhé poloviny 19. století stoupal na těchto školách počet nežidovských dětí.¹⁷⁶

Hmatatelným důkazem jsou dochované školní matriky židovské školy v Bzenci ze školních let 1889/1890 a 1909/1910.

Ve školním roce 1889/1890 bylo podle sumáře školou povinných sto šedesát čtyři dětí, z čehož bylo osmdesát dva chlapců a stejný počet dívek. Ve věku od 6 do 12 let bylo čtyřicet čtyři chlapců a čtyřicet devět dívek. Skupinu dětí od 12 do 14 let tvořilo třicet osm chlapců a třicet tři dívek. To ovšem plně neodpovídá jmennému soupisu, který uváděl o něco více dětí (175 os.). Tento nepoměr zřejmě způsobovala skupina dětí učících se doma nebo navštěvujících jinou školu.¹⁷⁷ Většina žáků v židovské škole byla na konci 90. let 19. století ještě z židovských rodin (57 %), ale narůstající počet dětí z křesťanských rodin byl již nepřehlédnutelný.¹⁷⁸

Ve školním roce 1909/1910 navštěvovalo bzeneckou židovskou školu pouze třicet devět dětí (25 chlapců a 13 děvčat). Ve věku od 6 do 12 let jich bylo dvacet šest a od 12 do 14 let jen třináct. Z toho ani ne polovina dětí (10 chlapců a 5 děvčat) pocházela z židovských rodin a zbylých dvacet čtyři dětí bylo vyznání katolického.¹⁷⁹

Význam malých židovských škol bez přestání klesal a nakonec vedl k tomu, že po vzniku Československa tento typ školy v malých obcích úplně zanikl. Mezi zaniklými židovskými školami byla i ta bzenecká. Po celá 20. a 30. léta 20. století navštěvovaly místní židovské děti již školu českou spolu s dětmi českými.

¹⁷⁶ FRANKL, Michal: „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*, Paseka, Praha – Litomyšl 2007, s. 46–53.

¹⁷⁷ Část z těchto dětí bylo zapsáno „an höheren Schulen befinde sich“. Typ vzdělávání ani školy nebyl ovšem blíže určen.

¹⁷⁸ SOkA Hodonín; Schulmatrik 1889/90. NŠN – Bz inv. č. 4.

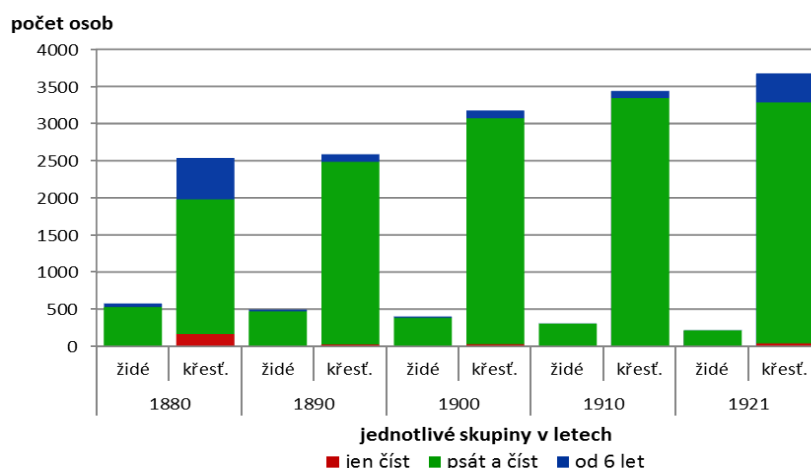
¹⁷⁹ SOkA Hodonín; Schulmatrik 1909/10. NŠN – Bz inv. č. 5.

Gramotnost v bzenecké populaci v prvních letech nového státu¹⁸⁰

Oproti poslednímu předválečnému statistickému šetření klesla gramotnost u bzeneckého obyvatelstva o 3 % a opět se zde objevila skupinka osob umějících pouze číst (1 %). V židovské pospolitosti dosahovala v roce 1921 gramotnost téměř 100 %, kdežto u většinové¹⁸¹ populace pouze 95 %.

Rozdíl nebyl patrný jen mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva, ale především mezi muži a ženami většinové společnosti. Židovské obyvatelstvo Bzence si udrželo vysokou míru gramotnosti, a to jak u mužské, tak ženské složky židovské populace (skoro 100%). Naopak u většinové společnosti došlo k nečekanému poklesu základních znalostí, tedy čtení a psaní. U mužů byl pokles o 7 %, (na 92 %) a u žen o 8 % (na 87 %), ze všech osob starších 6 let. Co bylo ovšem příčinou tak prudkého snížení počtu gramotných osob, lze jen odhadovat. Prvním z možných důvodů bylo, že některé děti nastupovaly školní docházku až po dosažení 7. roku života a v populaci se stále ještě objevovali lidé, kterým se nedostalo základního vzdělání. Oproti ostatním lidem je znevýhodňovalo buď jejich fyzické či duševní omezení, anebo prostředí a doba, v níž vyrůstali. (Viz graf V/9.)

Graf V/9. *Gramotnost jednotlivých skupin populace v Bzenci v l. 1880 - 1921*

¹⁸⁰ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty města Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

¹⁸¹ Pod pojmem většinová populace jsou zahrnuty všechny náboženské, etnické a jazykové skupiny žijící v Bzenci v roce 1921, mimo židovskou.

VI. SVĚT JEDNOHO MĚSTA

Přírodní podmínky určily charakter krajiny, kterou lidé využívali a přetvářeli, od čehož se dále také odvíjelo hospodářské zaměření a sociální postavení usdlého obyvatelstva. Oblast i město Bzenec proslulo pěstováním a produkcí vína, ale i zeleniny a ovoce. Na přelomu 19. a 20. století začalo na zemědělství pomalu navazovat průmyslové zpracování zemědělských plodin. Ze závodů potravinářského průmyslu si významnější místo vydobyl především nedaleký cukrovar a místní konzervářské závody, jejichž majiteli byli Češi i Židé.

VI/1. POVOLÁNÍ A ZAŘAZENÍ DO SOCIÁLNÍCH SKUPIN

Výběr povolání byl ovlivňován sociálním původem jedince a do jisté míry také odpovídal společenskému postavení rodičů. Směrodatná byla ekonomická situace a sociální postavení rodiny. Samozřejmě nemůžeme opomenout rodinnou tradici, kdy řemeslo, živnost či statek přecházel z otce na syna. Pokračovatelem rodinné tradice se většinou stával nejstarší syn. Zpočátku základní a později i vyšší vzdělání se po dlouhou dobu týkalo pouze chlapců. Význam a přínos školy pochopila dříve střední městská a vyšší venkovská třída, která ve vzdělání vycítila prostředek sociálního vzestupu. Řemeslníci a živnostníci proto posílali své děti na studia, aby jim tím zajistili možnost získat uplatnění v nově vznikajících a rozvíjejících se odvětvích, ale i v narůstající poptávce po absolventech svobodných povolání (právníci, lékaři), jejichž služby nevyužívala již jen státní správa, ale i fyzické osoby. Rolnickým synům se naskýtal možnost vymanit se ze své sociální skupiny tak, že se vyučili nějakému řemeslu. Nicméně i mezi samotnými řemeslnickými profesemi panovala jistá hierarchie a ne každý řemeslník pobíral stejnou vážnost a úctu ve svém okolí.¹⁸²

¹⁸² LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 241-243.

VI/2. OBYVATELSTVO MO BZENEC A JEHO HOSPODÁŘSKO – EKONOMICKÁ

AKTIVITA V LETECH 1869 - 1910

V následujících řádcích se zaměříme na oblast života Bzenec, jež bylo vyjádřeno hospodářskou a ekonomickou aktivitou jeho křesťanského a židovského obyvatelstva. Zaměříme se na strukturu jednotlivých společenství a na profese, kterým se tyto složky obyvatel věnovaly a které v daných skupinách dominovaly. Samotný způsob obživy nám do jisté míry vypoví i něco o sociálním postavení jedinců i celých rodin.

Struktura obyvatelstva podle ekonomické aktivity v letech 1869 - 1910¹⁸³

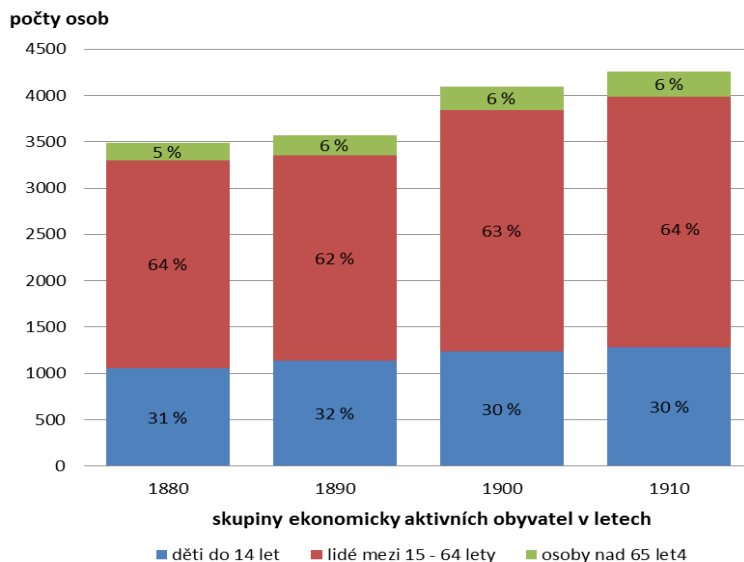
Vedle biologické populace (viz kapitola IV.) se také určuje populace ekonomicky aktivní, která dělila obyvatelstvo na předproduktivní, produktivní a postproduktivní. *Předproduktivní* skupina je shodná s předreproduktivní složkou populace, tj. děti do 15 let. Předproduktivní skupina bzenecských dětí do 15 let po celou dobu zaujímal okolo 31 %.

Samotné vymezení *produktivní* skupiny obyvatelstva je dost obtížné, neboť vymezení věkových hranic je dáno dobou, po kterou je jedinec aktivně zapojen do pracovního procesu. Věkové vymezení této skupiny není jednotné, ale obecně se uvádí věk mezi 15 až 64 lety. V 19. století a vlastně ani dnes toto vymezení úplně neplatí. Dříve lidé pracovali do té doby, dokud jim to zdraví umožňovalo a poté se stali existenčně závislími na svých příbuzných nebo na pomoci od obce. Osoby v produktivním věku reprezentovaly přibližně 63 % obyvatelstva Bzenec. Vezmeme-li v potaz jednotlivé skupiny obyvatelstva, četnost lidí v produktivní skupině židovského obyvatelstva se pohybovala mezi 61 % až 67 %. V křesťanské populaci zastupovala produktivní složka obyvatelstva 62 % až 65 %. V závislosti na vyšší věkové hranici a velikosti předchozích skupin obyvatelstva se odvíjel podíl připadající na postproduktivní část populace. Ten byl

¹⁸³ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, kart. 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

nicméně menší než u biologických generací. Skupina obyvatel nad 65 let se během let téměř neměnila, podíl na ni připadající nepřesáhl 6 %. (Viz graf VI/1.)

Graf VI/1. *Rozdělení obyvatel Bzenec podle ekonomické aktivity v l. 1880 - 1910*

Povolání a hospodářské postavení obyvatel v MO Bzenec¹⁸⁴

Charakter města se odrážel i na profesích, kterým se místní občané věnovali. Zemědělství a rostlinná výroba měly u bzeneckých obyvatel staletou tradici. Půda byla po staletí v držení křesťanského obyvatelstva a nemalá část byla součástí bzeneckého panství. Příležitost vlastnit půdu zde měli v jisté podobě i Židé, neboť horenské právo jim dovoľovalo vlastnit vinohrady již dávno. Samotnému zemědělství se mohli věnovat až od poloviny 19. století. Bzenečtí Židé se však ani poté nestali ve velkém majiteli a obdávatelí zemědělských pozemků. Polnímu hospodářství neboli rolnictví se i nadále věnovalo především křesťanské obyvatelstvo. Polní hospodářství bylo do konce 19. století základním zdrojem obživy a také jedním z hlavních zaměstnání obyvatel tohoto městečka. V roce 1890 obdávávalo a zároveň vlastnilo zemědělskou půdu asi 26 % mužů starších 15 let. Ve 20. století tento podíl klesl na 12 % mužů. Jak velké bylo hospodářství jednotlivých rolníků, nelze ze sčítacích listů odhadnout. Samotný podíl ovšem

¹⁸⁴ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. č. 2120, 2121; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. č. 2184, 2185, 2186; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městská obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. č. 2259, 2260, 2261; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, karton 2346, 2347, 2348, 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, karton 2436, 2437, 2438, 2439.

nepostihl všechny, kteří byli na výtěžku zemědělství životně závislí. Obděláváním polností se totiž živila téměř celá rolníková rodina. Mezi obyvateli městečka byli i tací, kteří pozemky nevlastnili a na polní práce se nechali najímat. Především bohatší řemeslníci a živnostníci (hostinští, řezníci, obchodníci) zaměstnávali nádenice a nádeníky. Část pracovních sil zaměstnával i bzenecký velkostatek, jehož součástí byly rozsáhlé pole, lesy a vinice.

Ne každý z mužských potomků těchto rolníků mohl zdědit zemědělskou půdu a pokračovat v jejím obdělávání. Pole se dědila z generace na generaci a mladší synové, na které nezůstal žádný díl půdy, se museli vyučit některému z řemesel. Stávalo se také, že řemeslu dal otec vyučit všechny své syny. Důvodem mohlo být příliš malé hospodářství, které by je neuživilo, či jen snaha rodičů zlepšit sociální postavení svých dětí. V této první generaci se chlapci vyučili nejčastěji některému z méně výnosných řemesel (ševcovství, krejčovství, pekařství). Někteří ze synů rolníků odcházeli také pracovat jako námezdní dělníci k jiným hospodářům, do továren či k železnici.

Dětem rolníků z malých rolnických měst, jakým byl Bzenec, se dostalo základního vzdělání, ale v dalším studiu jich už mnoho nepokračovalo.

Bzenec a jeho okolí bylo po několik století specificky zaměřené na pěstování vinné révy, zeleniny a ovoce, pro které zde byly příhodné klimatické podmínky. Agrární krize v 80. letech 19. století v důsledku dovozu levného obilí ze zahraničí se bzeneckých rolníků příliš nedotkla. Obilí a stále populárnější brambory se v Bzenci pěstovaly pouze pro vlastní potřebu a nikoliv na export. Místní obyvatelé se specializovali na rostlinnou výrobu, které dominovalo pěstování zeleniny, náročné na ruční práci. Trvanlivost vypěstované zeleniny byla v mnoha ohledech omezená a určená na okamžitou spotřebu. Právě snaha udržet trvanlivost zeleniny po co nejdelší dobu stála za prvními pokusy konzervace. Ovoce se povětšinou sušilo a zelenina se nakládala do slaných a později i do kyselých nálevů, do kterých se později začala přidávat i další zelenina ovlivňující tak chuť a trvanlivost.¹⁸⁵

Zrušení poddanství a vznik soukromého vlastnictví půdy stálo za úzkým propojením mezi polními pracemi a obchodem s plodinami. Ze zemědělce byl najednou i obchodník, respektive z jeho manželky, která na trhu nabízela vypěstovanou zeleninu. Postupem času se však i z těchto zemědělců vydělila skupina

¹⁸⁵ VAŠÍČEK, Otto: *Historie konzervářského průmyslu v Bzenci*. In: 950 let města Bzenec 1015 – 1965, s. 45–46.

osob věnujících se pouze obchodu. Od obchodníka s čerstvými plodinami byl jen krok k výrobcí a distributorovi konzervované zeleniny a k vlastníkovi malého potravinářského podniků.

Ke konci 19. století vyráběla víno většina místních obyvatel spíše jen pro svou vlastní potřebu než pro export. Největším pěstitelem a vývozcem byl bzenecký velkostatek, specializující se na výrobu šampaňského vína. Výrobě a prodeji vína se ve větším věnovalo jen pár jedinců. Jeden z největších soukromých vinařských podniků vlastnil Leopold Skála.

Neopomenutelnou součástí každého města byli řemeslníci. Většina řemesel, kterým se místní muži věnovali, měla v Bzenci svou tradici. V roce 1859 došlo ke zrušení po několik staletí fungujícího cechovního zřízení, což v mnoha ohledech uvolnilo řemeslníkům ruce. Mnohem většímu okruhu chlapců bylo umožněno se vyučit řemeslu, neboť se zjednodušily podmínky pro přijetí do učení. Změnil se i vztah mezi mistrem a učněm, který začala korigovat ustanovení příslušného živnostenského úřadu.

Mezi řemesly majícími v Bzenci svou tradici bychom zařadili krejčovství, ševcovství, řeznictví, zámečnictví a taktéž veškeré opracování dřeva (bednářství, stolařství, truhlářství). Obliba těchto řemesel vyplývá z hojného počtu pomocníků, učedníků a tovaryšů. Část těchto mladých mužů pobývala i mimo Bzenec, kde sbírali zkušenosti. Na „vander“ odcházeli nejen do blízkých, ale i do vzdálenějších měst, kterým ovšem ve všech ohledech vévodila Vídeň. Nemůžeme opomenout ani tradiční řemesla, bez kterých se neobešlo již žádné město, jako bylo pekařství a již zmíněné řeznictví. Při každé této živnosti bylo vždy několik pomocníků i učedníků. Postupem času se i od těchto řemesel začali vydělovat cukráři a perníkáři, kteří se specializovali na výrobu sladkého pečiva. K jisté diferenciaci došlo i u řeznických mistrů, kteří se rozdělili na řezníky a řezníky-uzenáře. Od konce 60. let 19. století v Bzenci působili i mistři specializovanějších a náročnějších řemesel, kterým bylo hodinářství, kloboučnictví či knihařství. Mezi řemeslníky najdeme také ty, kteří opracovávali kůži – kožešníky, sedláře a řemenáře. Už v 19. století nabízeli místním občanům své služby holiči, natěrači, malíři pokojů, pradelny a první dopravci – povozníci. Na začátku 20. století se mezi živnostníky objevil i fotograf.

V poslední třetině 19. století mělo město svého stavitele (Jan Rychman), na jehož činnost byli vázáni další řemeslníci – zedníci a tesaři. Mezi dalšími povoláními, která se mezi místními objevují, bychom našli sklenáře, klempíře, kameníky a další.

Místní zámek zaměstnával zahradníky na údržbu rozsáhlých zámeckých zahrad a při zámeckých sklepech pracovali sklepníci vyrábějící šumivé víno. Ke stálým zaměstnancům velkostatku patřilo několik lesníků a hajných obhospodařujících přilehlé lesy. Nad celým panstvím pak dohlíželo ještě několik úředníků.

Provozovateli řemeslných dílen byli z velké části křesťané. Marně bychom mezi nimi hledaly ženy, pokud ovšem nebyly švadlenami či pradlenami, neboť tyto ruční práce byly jedny z mála povolání, kterým se ženy mohly věnovat. Majitelkami řemeslnických živností se stávaly až v případě manželovy smrti; po jak dlouhou dobu však byly schopny živnost udržet, je otázkou. Záviselo to na druhu podnikání a na tom, zda bylo komu živnost přenechat. Ženy se mnohdy stávaly majitelkami jen na přechodnou dobu, než živnost převzal zletilý syn. Živnost a řemeslo se často dědilo i v místních řemeslnických rodinách. Neobvyklé nebyly ani případy, kde dal otec vyučit své syny výnosnějšímu řemeslu, než zastával on sám. Počet řemeslnických synů dosahujících vyšší vzdělání nebyl o nic vyšší než u synů místních rolníků. Mezi místními Židy bychom mnoho řemeslníků nenašli, a pokud se nějakému řemeslu věnovali, převládali mezi nimi řezníci (rodina Joklova) a pekaři.

Z řemeslníků a rolnických nádeníků se vydělila specifická skupina obyvatelstva - tovární dělníci a nádeníci, pracující především v nedalekém cukrovaru a později i cihelně. Kromě toho rostl i počet zaměstnanců u železnice. Nedaleko vedoucí důležitá trať spojující Břeclav s Přerovem skýtala mnoho pracovních příležitostí. Muži zde mohli najít uplatnění nejen jako dělníci, nádeníci, skladníci a hlídači, ale taktéž jako úředníci, pokladní či výpravčí.

Pokud mluvíme o řemesle jako o doméně křesťanské populace, tak oborem, v němž působilo nejvíce židovských spoluobčanů, byl obchod, který se zaměřoval především na ovoce a zeleninu. Se zemědělskými plodinami vedle Židů obchodovali i křesťané, nicméně neměli tolik kontaktů jako židovští obchodníci. Na přelomu 60. a 70. let 19. století vlastnili obchody se smíšeným a střízným zbožím pouze místní Židé, kteří mimo to obchodovali s vínem, kořalkou, kůžemi, dobyt看em a obilím. Kupeckému povolání a v podstatě jen jemu se bzenečtí Židé věnovali

po celou dobu. Živnost se v rodinách dědila podobně jako řemeslo. Obchod nebyl zdrojem obživy jen pro jeho majitele a rodinu, ale v některých prodejnách byli zaměstnání ještě obchodní učeďníci.

Křesťanští obchodníci se na konci 70. let 19. století omezovali pouze na obchod se zeleninou a ovocem, které prodávali na místních a okolních trzích. Teprve v 80. letech 19. století zde najdeme první křesťanské obchodníky, prosazující obchody se smíšeným zbožím a dobyt看em. Postupem času se obchodníci (křesťanští i židovští) začali specializovat na určitý sortiment zboží (dřevo, uhlí, tabák, kuchyňské nádoby, papír, knihy, tvaroh, železo, šatstvo ad.).

Z některých úspěšných obchodníků se stali majitelé malých podniků. Jedním takovým byl Ed. Fürst, který se z prodejce kořalky a vína proměnil na majitele lihovaru; z Ig. Frankla se stal producent koňaků. Z překupníků zeleniny se stali majitelé malých konzervářenských podniků (Markus Königstein a synové, P. Juhn, Leopold Sommer a bratři, bratři Jellínkové, Jan Markes, Pavel Neuwirt, J. Ajmut, Ant. Hank). Podobně i rodina Franklových, žijící se po několik generací zpracováním a prodejem kůží, přikročila na začátku 20. století k vybudování sušírny kůží. Ve stejnou dobu přistoupila k mechanizaci i Irma Manuelová, která v Bzenci vlastnila pletárnu punčoch, a Josef Dykasta, zaměřující se na výrobu měděkoveckých zařízení (kotle do palíren ad.).

Někteří jiní živnostníci začali rozšiřovat své obchody o nové služby, jako bylo pohostinství (Sträussler, Leop. Skála, Žďára). Na přelomu století obyvatelům města nabízelo své služby už několik hostinců či vináren a pro osoby na cestách bylo k dispozici i ubytování v podobě hotelů (Leop. Skála a Jana Goldman).¹⁸⁶

V roce 1915 bylo v Bzenci otevřeno první kino, které bylo po válce přesunuto do místní sokolovny, na kterou byl přeměněn bývalý pivovar. Samotní obyvatelé Bzence byli náruživými divadelními ochotníky a rádi se sdružovali v různých besedách a spolcích. Činnost těchto besed se nezaměřovala jen na kulturu a osvětu v podobě přednášek, ale i na zpěv a zábavu. Dvěma největšími spolky byly Dobrovolnický spolek hasičů (1882) a Tělovýchovná jednota Sokol (1878).¹⁸⁷

Osob s vysokoškolským vzděláním v Bzenci mnoho nebylo, zprvu ho dosahovali pouze lékaři a kněží, kteří do města přicházeli. Na místě duchovního správce

¹⁸⁶ CHYTIL, Alois: *Chytilův úplný adresář Moravy*, díl. I., Brno 1911, s. 345.

¹⁸⁷ ZEMEK, Metoděj a kol.: *Vývoj města Bzence od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*, s. 174.

po několik desetiletí působil Dr. Jan Polášek, kterého v jeho službě vystřídal až v prvních letech 20. století Antonín Sedláček. Svého lékaře mělo město už před koncem 60. let 19. století, kdy jím byl Dr. Karel Berg. V průběhu 80. let 19. století ho na postě městského lékaře vystřídal Dr. Moriz Theller. Na začátku 20. století se o zdraví obyvatelů Bzence starali již dva lékaři Dr. Gabriel Klein a Dr. Rudolf Polášek, kteří s Bzencem spojili celý svůj profesní život. Pomezí postavení mezi odborným lékařstvím a praxí měly porodní asistentky, starající se o těhotné a rodící ženy. Ve městě tuto službu vykonávalo hned několik žen, za všechny bych zmínila alespoň Josefu Dufalíkovou, která se této profesi věnovala více než třicet let.

Vyšší vzdělání se také dostalo učitelům, lékárníkům a úředníkům působícím ve státní i soukromé sféře. Lékárnu bychom v Bzenci našli už ve druhé polovině 19. století. Po několik desetiletí ji vedl Fran. Fluger a po něm Karel Fuhrich s Leo Ellerem, který již dosáhl titulu magistra farmacie.

Postupem let se stávala početnější i skupina učitelů působících na zdejších školách. Se vzrůstajícím počtem škol se rozšiřovaly i učitelské sbory. V roce 1890 na zdejší obecné škole vyučovalo osm učitelů, z toho byla pouze jedna žena. O desetiletí později se počet učitelů zdvojnásobil. Ve městě byla zřízena obecná a měšťanská dívčí škola, na které učily především ženy, ale ve vedení škol nadále stáli muži. Chlapecké školy řídil Petr Hyvnar, dívčí Josef Okoun a v čele rolnicko-vinařské školy stanul po Josefu Poláčkovi Ladislav Dedek.

Poslední skupinou osob, jež by se bez jistého vzdělání neobešla, byli úředníci. Vyškolený úřednický personál se podílel na chodu a správě cukrovaru, velkostatku, finančních institucí (c. k. finanční stráž, c. k. finanční kontroly, cechovního úřadu, spořitelny města, záložny), železnice, poštovního a telegrafického úřadu. Odborné vzdělání si vyžadovalo i povolání techniků a chemiků v cukrovaru či lihovaru.

S vojenskou posádkou se do města přistěhovali i důstojníci se svými rodinami. S ohledem na samotnou velikost a význam místních kasáren nebyl jejich počet nikdy příliš vysoký. Většina svobodných důstojníků bydlela v kasárnách, pouze vyšší důstojníci s rodinami bydleli v Bzenci.

Hlavním zaměstnáním bzeneckých křesťanských i židovských žen byla domácnost a péče o děti. Přesto velká část žen musela také pracovat, a to tak, že pomáhaly mužům na poli a poté vypěstované ovoce a zeleninou chodily prodávat na trh.

Podobně na tom byly i některé manželky drobných živnostníků a řemeslníků. Pokud to bylo alespoň trochu možné, pomáhaly v obchodě nebo obdělávaly menší pole. Rodin, které si mohly dovolit zaměstnat služku, kuchařku, chůvu či jinou pomocnou pracovní sílu, nebylo mnoho. Mezi těmito rodinami se nacházeli především bohatí živnostníci (řezníci, hospodští a obchodníci), několik židovských rodin a zástupci vyšší střední třídy (úředníci, učitelé, podnikatelé, lékaři, důstojníci). I zde se počet pomocníků v domácnosti odvíjel od ekonomické situace. Část bzeneckých dívek i chlapců stejně odcházela do služby či na zkušenou mimo město. Nejčastěji mířili do hlavního města monarchie (Vídne), které nebylo vzdálené a navíc jistě nabízelo i dobré finanční ohodnocení.

Povolání a hospodářské postavení obyvatel v ŽPO Bzenec¹⁸⁸

Židovská obec Bzenec se nemohla srovnávat velikostí ani počtem obyvatelstva se sousední městskou obcí. Podíváme-li se ovšem na to, jakými povoláními a řemesly se místní občané zabývali, zjistíme, že židovská obec byla v mnoha oblastech plně samostatná. Na fungování obce se podílelo několik obecních a náboženských činovníků. Ten, bez kterého by nemohla být židovská obec židovskou obcí, byl duchovní správce – rabín. Na postu bzeneckého rabína se jich během posledních čtyřiceti let existence Rakousko – Uherska vystříдалo pět (Dr. Josef Kohn, Dr. N. Taubeles, Dr. Jakob Spira, Dr. Moses Rosenmann a Dr. Josef Hoff).¹⁸⁹ Poslední jmenovaný působil v Bzenci až do roku 1921. Na chodu náboženské obce se mimo rabína podíleli různí náboženští sluhové a kantoři, například v roce 1910 byl vrchním bzeneckým kantorem Wilhelm Steiner. Mezi zaměstnance židovské politické obce vždy patřil jeden strážník, dohlízející na pořádek v obci.

Nejrozšířenějším povoláním mezi místními Židy bylo kupectví. Mezi těmito obchodníky dominovali muži, ale v menší míře mezi nimi najdeme i ženy. Židovské ženy vedoucí živnost či věnující se řemeslu byly většinou vdovy nebo svobodné dívky bez jiné možnosti se uživit. Postavení vdov bylo ještě o něco těžší než

¹⁸⁸ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. č. 2187; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. č. 2262; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, kart. 2349; SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

¹⁸⁹ HOFF, Josef: *Bisenz*, s. 121

svobodných žen, neboť na mnoha z nich byly ještě plně závislé jejich nezletilé děti. Nejedna vdova se chopila iniciativy; aby zajistila rodinu, začala podnikat. Nevymizely ani případy žen, které přebíraly živnosti po svých zemřelých manželech anebo po rodičích, ale jakmile dospěl (nejstarší) syn, přešla živnost na něho. Případy, kdy se dědičkou stala opět žena anebo někdo z příbuzenstva, se stávaly, ale byly spíše výjimečné. V roce 1880 se ve sčítacích listech setkáme s jedním fenoménem, spojovaným nejčastěji s židovskými spoluobčany, podomními obchodníky. Počet osob věnujících se tomuto druhu prodeje se pomalu snižoval. Do roku 1890 židovští kupci ve sčítacích listech neuváděli, na jaký druh zboží se specializovali, ale v následujících sčítáních se s některými z nich můžeme seznámit podrobněji. Sortiment nabízených produktů lze rozdělit na zboží, které bylo určeno k prodeji v židovské obci, a to, s nímž Židé obchodovali i mimo hranice obce.

Do první skupiny můžeme zařadit obchody se smíšeným zbožím, solí, střížnými látkami a oblečením, kávou, kořením a tabákem. Do druhé skupiny obchodníků můžeme zařadit obchodníky s dobytkem, koňmi, semeny rostlin, zeleninou, ovocem a vůbec veškerými zemědělskými plodinami, macesy¹⁹⁰, vínem a jiným alkoholem. Obchody byly zdrojem příjmů pro majitele i jeho rodinu, která se na chodu krámu podílela. Zdrojem finančních prostředků zřejmě byly i nájmy z pronajatých pokojů anebo bytů, neboť poměrně dlouho a často někteří Židé na dotaz o druhu povolání uváděli – majitel domu či soukromník. Ze sčítacích listů nicméně nevyčteme, co se za těmito dvěma označeními skrývalo. Jenom u části osob pokročilejšího věku můžeme předpokládat, že význam těchto slov nahrazovalo označení pro důchod či rentu.

Mezi řemeslníky pracujícími v židovské obci naopak dominovali křesťané; patrné to bude z následujícího výčtu jmen řemeslníků. V židovské obci působilo několik krejčích, obuvníků, pekařů, řezníků a sklenářů. Obec měla také svého kloboučníka (p. Sahš, později p. Orálek), bednáře/stolaře i zámečníka. Po dvě poslední desetiletí 19. století zde působil i vazač knih a zedník. Na začátku 20. století se nabídka služeb obyvatelstvu rozšířila o hodináře a klempíře. Typickým povoláním žen byly švadleny a pradleny. Z výčtu řemesel bylo čistě židovskou záležitostí pouze sklenářství (rodina Glasrů) a z velké části také řeznictví. Mezi místními krejčími

¹⁹⁰ Nekvašené chleby, které jsou úzce spjaty s jedním z nejvýznamnějšího židovského svátku - Pesach. Po osm dní, kdy se tento svátek slaví, jedí Židé právě tento nakvašený chleba (maces, hebr. macot).

zastupovali židovské muže pouze jednotlivci (p. Schmiedek), ovšem mezi švadlenkami dominovaly židovské ženy a dívky. Kromě samotných mistrů nemůžeme opomenout skupinu pomocníků a učedníků, kteří byli nepostradatelnou pracovní silou mnohých řemeslných dílen. K místním řemeslníkům přicházeli do učení chlapci z blízkého i širokého okolí a jejich počet se rok od roku měnil. Mezi těmito pomocníky a učedníky nechyběli ani synové mistrů, kteří později převzali živnost.

Mezi další služby, které nabízela židovská obec svým obyvatelům, bychom mohli zařadit vinárny a pohostinství. Po více než čtyřicet let zde fungovala vinárna Reginy Oberländerové, po jejíž smrti přešla do vlastnictví její dcery Kathy. Druhá vinárna byla ve vlastnictví Josefa Oberländera, obchodníka s vínem, a po něm jeho syna Maxe.¹⁹¹ Od 90. let 19. století se v židovské obci nacházelo kromě vináren i několik dalších pohostinství. Jedno z prvních si otevřel p. Erenzweig. Během jednoho desetiletí ho nahradila dvě nová pohostinství, která patřila p. Briefovi a p. Bujnochovi. V roce 1910 k nim přibylo ještě jedno hostinství Emilie Žitné. Mezi pohostinské služby patřil i hotel Adolfa Löwiho, který nabízel po několik let ubytování přímo v židovské obci.

Pro chod židovské obce a pro její obyvatele byli ze zástupců svobodných povolání nejdůležitější rabín, lékař a učitel. Rabín zajišťoval náboženský život obce, lékař se staral o tělesné zdraví svých spoluobčanů a učitel dbal na výchovu a vzdělání židovských dětí. Do konce 19. století si obec mohla dovolit držet vždy jednoho lékaře (Dr. Jellinek, Dr. Hezd). Na začátku 20. století byl v obci už jen ranhojič/lazebník Moritz Sommr. Rodícím ženám vždy přispěchala na pomoc porodní asistentka, kterou byla po více než dvě desetiletí Cecilie Winterschien.

Na vzdělání dětí v židovské škole dohlíželi čtyři učitelé. Mezi členy učitelského sboru bychom v 80. letech 19. století ještě marně hledali ženu (Herman Fuchs, Moritz Tauber, Franc Odstrčil a Josef Kuhner). Na konci tohoto období se situace změnila natolik, že učitelský sbor židovské školy tvořili dva muži (Krämer Josef a Stoppel Josef) a dvě ženy (Gabriela Tauber a Anna Šimečková).

Se vzděláním souvisí i poměrně vysoký počet mladých židovských chlapců, kteří odcházeli na studia nebo do učení. Mezi zvolenými profesemi převažovaly

¹⁹¹ Shodná příjmení obou majitelů jsou náhodná. Určité rodinné vazby jsou možné, ale v konkrétních případech se jedná o dva zcela samostatné subjekty.

obory obchodně zaměřené, neboť ty je měly připravit na převzetí živností po rodičích. Část židovských chlapců odcházela na další studia, kterým vévodila studia medicíny a práva. V roce 1880 bylo v židovské obci přibližně dvacet židovských studentů. Chlapci navštěvovali různé stupně středních a vysokých škol; polovina z nich studovala ve Vídni. Ve stejnou dobu bychom tu našli jenom jednu studentku, a to ještě křesťanského vyznání. Po dokončení studií se zpět do Bzence zpravidla už nevraceli, nebo jen na krátko, protože pro svou profesi nenašli ve městě uplatnění. To byl zřejmě i příklad Sandora Frankla, právníka, zachyceného ve sčítacích listech jen v roce 1890. Na konci 19. století se mezi židovskými studenty začaly objevovat první židovské dívky. Počet židovských studentů navštěvujících střední či vysokou školu se pohyboval okolo dvou desítek a dívky v této skupině tvořily přibližně jednu čtvrtinu. Z křesťanských rodin na studia odcházeli jen jednotlivci. S poklesem dětí v židovských rodinách klesl na začátku 20. století i počet studentů.

Pro mnohé bzenecké židovské dívky však vzdělání končilo absolvováním měšťanské školy a poté většina z nich začala vypomáhat v domácnosti, v obchodě nebo v řemesle (švadleny). Část dívek se provdala a staly se z nich ženy v domácnosti svého manžela. Ty neprovdané ovšem musely hledat způsob obživy v profesi, která by jim nejvíce vyhovovala, proto se nejčastěji stávaly švadlenkami.

Po celé období nevymizel trend vdaných židovských žen v domácnosti. Nepracovat a pouze dohlížet na chod domácnosti a starat se o děti, si mohly dovolit pouze ženy z dobře situovaných rodin. Mezi bzeneckými židovskými rodinami několik takových najdeme. Po čtyři desetiletí se v nich setkáme se svobodnými, případně ovdovělými ženami, pracujícími zde jako služky či kuchařky. Většina služek a kuchařek v židovských rodinách byla křesťanského vyznání, nicméně občas se mezi nimi objevila i židovská dívka. Bzenecká židovská obec byla lákavá především pro židovské dívky z malých chudých obcí. Počet pomocníků v domácnosti se odvíjel od ekonomické situace židovských rodin. Některé židovské rodiny si mohly dovolit jednu, jiné i dvě služky. Našli bychom ovšem i chudé židovské rodiny, v nichž musely pracovat i ženy. Právě z těchto židovských rodin odcházely dívky sloužit do větších měst (např. Vídeň).

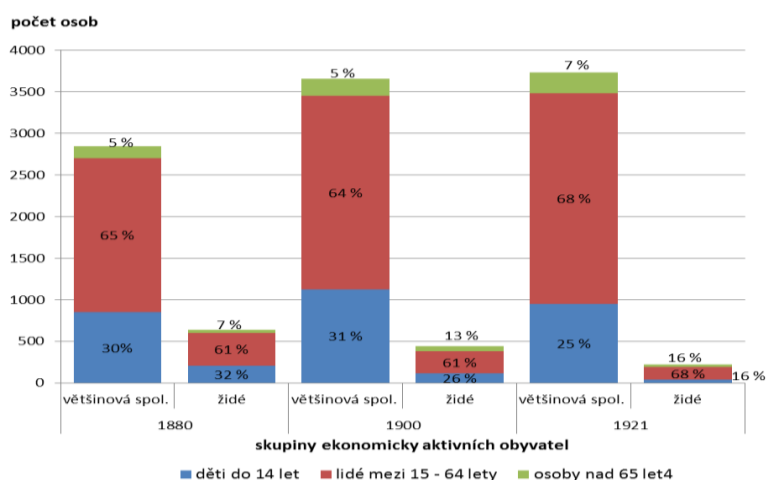
VI/3. HOSPODÁŘSKO – EKONOMICKÉ POSTAVENÍ OBYVATEL BZENEC PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE

Poslední stránky této studie se zaměří na poválečnou strukturu produktivního obyvatelstva města Bzenec. Blíže se podíváme na povolání a profese, které zastávali členové jednotlivých společenství v nově vzniklém státě.

Ekonomicky aktivní obyvatelstvo Bzenec v roce 1921¹⁹²

Změny, které se ve struktuře ekonomicky aktivních obyvatel Bzenec udály během první světové války, nemohou zůstat bez povšimnutí. Ve srovnání s předválečným stavem došlo k poklesu počtu jedinců v předproduktivní skupině obyvatel, což se projevilo nižším podílem připadajícím na tuto složku obyvatel (25 %). Naopak nejvíce vzrostl počet osob reprezentujících část populace v produktivním věku (68 %). Mírný nárůst (o 7 %) zaznamenala i postproduktivní skupina obyvatel. Hodnoty pro většinovou společnost se plně shodovaly s údaji za celou obec. K dramatické změně struktury ekonomicky aktivního obyvatelstva došlo u bzenecské židovské populace. Předproduktivní složka židovské pospolitosti dosahovala totožných hodnot jako skupina osob v postproduktivním věku (16 %). Podíl připadající na osoby produktivním věku byl stejný jako ve většinové společnosti (68 %). (Viz graf VI/2.)

Graf VI/2. Rozdělení obyvatel Bzenec podle ekonomické aktivity v roce 1921

¹⁹² SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty města Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

Hospodářské postavení obyvatel Bzenec na začátku 20. let 20. století¹⁹³

Agrární charakter si město uchovalo taktéž na začátku 20. let 20. století. Mezi majiteli zemědělské půdy převládali muži (69 %) a zbývajících 31 % připadlo především na vdovy a svobodné ženy. Držení půdy a její obdělávání bylo hlavním způsobem obživy pro 18 % mužů v produktivním věku. Podobně jako před válkou při polních pracích pomáhala celá rodina. Úkolem žen bylo především prodávat vypěstovanou zeleninu a ovoce na místních i vzdálenějších trzích.

Oproti předválečnému stavu došlo k nárůstu mužů živících se zemědělstvím. Příčinou mohla být válečná potravinová nouze, v důsledku čehož se lidé vraceli k zemědělské práci, či pozemková reforma, rozdrobující pozemky velkostatků. K parcelaci bzeneckého velkostatku došlo právě v průběhu 20. let 20. století. Ovšem v roce 1921 byl velkostatek spravován ještě jako v předválečných letech. Na fungování dohlíželo několik úředníků, o zámecké sklepy se starali sklepmistři a nad rozsáhlými lesními porosty dozírali hajní. Ke svému chodu ovšem velkostatek potřeboval ještě mnoho dalších pomocných a námezdných zaměstnanců.

Rozvíjející se sériová strojní výroba ještě nezatlačila do pozadí rukodělnou práci a řemesla. Řemesla vždy stála na pomezí mezi sekundární, výrobní a terciální sférou, zaměřenou na služby. Přes rozvíjející se textilní a obuvnický průmysl si mezi řemesly své postavení udrželi krejčí (švadlenky) i ševci, kteří patřili k nejpočetněji zastoupeným řemeslníkům ve městě. Obě řemesla byla početně zastoupena, jak co se týče mistrů, tak učedníků a pomocníků. Lidé také začali pečovat o svůj zevnějšek, svědectvím toho bylo několik holičství nebo pánské i dámské kloboučnictví. Vzrůstající životní úroveň se projevila i na tom, že ve městě trvale sídlil hodinář, knihař či fotograf. Na některé úkony si lidé najímali pracovní sílu – pradelny, natěrače, malíře pokojů. Opomenuta nemohou být ani taková povolání jako pekaři, cukráři a perníkáři, kteří v životě města měli své místo; podobně jako řezníci a uzenáři, jejichž počet ještě mírně vzrostl. Technický pokrok a dostupnost moderních dopravních prostředků nepokračovaly tak rychle, aby vymizela taková řemesla jako kolář, sedlář či kovář, jejichž práci nadále oceňovala spousta rolníků a sedláků. Výroba nábytku, sudů a jiných prací s dřevem byla stále z velké části závislá na práci truhlářů, stolařů a bednářů, jejichž počet nebyl také zanedbatelný a mistři tohoto řemesla neměli nouzi o tovaryše a pomocníky. Zručnost a přesnost

¹⁹³ SOKA Uherské Hradiště; Sčítací operáty města Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

si vyžadovalo sklářství a především zámečnictví, které se těšilo poměrně velkému zájmu. Důležitým odvětvím průmyslu se stalo stavebnictví. Město se mohlo pyšnit dvěma staviteli (Rychman, Holomek) a cihelnou nabízející pracovní příležitost pro čtyři až šest desítek mužů. Přímo na stavbách pracovaly party zedníků spolu s tesaři a klempíři; kolik mužů se věnovalo tomuto druhu obživy, není plně zjištěné, neboť často pracovali i mimo město.

Mezi typické zástupce terciální sféry patřil obchod a služby obecně. Obchod, jedna z domén židovských spoluobčanů, doznala po válce jistých změn. Poměr mezi židovskými a křesťanskými obchodníky se vyrovnával. Po válce klesl počet obchodů v rukou židovských kupců, ale tato uprázdněná místa poměrně rychle zaplnili křesťanští obchodníci. V rámci nabízeného sortimentu zboží zde měly své tradiční místo především obchody se smíšeným a střížným zbožím, obchod dobyt看kem a především zemědělskými plodinami (zeleninou, okurkami), semeny rostlin a vínem. Své místo si udržely specializovanější obchody jako železářství pánů Hanka a Redlicha, obchod s tvarohem (Graul), kůžemi, ad. Nově se mezi prodejny objevilo papírnictví (Fran. Ruth), galanterie (Plšek, Joklová), obchod s kuchyňským nádobím (Sablová, Hostecký), dřevěným nářadím (Růžica) či hnojivem (Němeček).

Vedení živností již nebylo v meziválečném období pouze výsadou mužů, vdov nebo svobodných žen. I v této oblasti se postupem času začaly prosazovat vdané ženy, i když velmi pozvolna. Ve sféře služeb Bzenec nabízel vedle několika hostinství (Valštýn, Sýkorová ad.), dvou vináren a tří hotelů (Löwy, Skála, Ajmut) také kavárnu (Strässler), několik cukráren a později i kino.

Rozvoj osobní a nákladní dopravy, spojený se železnicí a teprve začínajícím automobilismem, ještě nevytlačil povoznické živnosti (Förster, Zweigenthal), dopravující zboží především na kratší vzdálenosti.

Své místo v nově vzniklém státu neztratila sušárna kůží Alex. Frankla, palírna ovocných likérů Ig. Frankla, pletárna punčoch Irmy Manuelové a ani měděkovecký podnik Josefa Dykasta. Před první světovou válkou zahájil výrobu sodové vody Heřman Büchler, po něm převzala vedení podniku jeho manželka Kateřina. Lihovar rodiny Fürstových byl ve 20. letech 20. století rozšířen o octárnu. V poválečných letech se v Bzenci objevuje ještě elektrotechnický závod Oldřicha Goldmana. Část obyvatel města zaměstnával i nedaleký cukrovar, zažívající v poválečných letech období konjunktury.

Už v předválečném období bylo patrné, že přibývá osob zaměstnaných v nevýrobních odvětvích – úředníků. Služeb těchto lidí nevyužíval jen státní sektor (finanční stráž, pošta, železnice), peněžní ústavy (spořitelny, záložny), ale i soukromý sektor (cukrovar, cihelna). Pozice úředníka ve vedení úřadu či podniku byla odvislá od výše dosaženého vzdělání. Dříve byla úřednická místa vyhrazena především mužům, ale v tuto dobu narůstá počet žen na postech úřednic, pokladních a účetních. Nadále se setkáme s reprezentanty svobodných povolání, kterými byli lékaři (R. Polášek, G. Klein), lékárníci, duchovní správci (Sedláček, Dr. Hoff) a učitelé. S nárůstem školních institucí se zvyšovaly i počty učitelů v pedagogických sborech, ve kterých začíná přibývat žen. Postupně řady intelektuálně pracujících rozšířili i technicky vzdělaní jedinci. Počet studentů české národnosti od předchozího desetiletí vzrostl a především začala studovat ve větší míře i děvčata. Chlapci mezi studující mládeží sice převládali, ale z velké části navštěvovali jen místní rolnicko-vinařskou školu. Mezi typem škol, kam bzenečtí rodiče posílali své chlapce, převládaly především reálky, ale opomíjeny nebyly ani obchodní či průmyslové školy, které hojně navštěvovala bzenecká děvčata. Vysokoškolského vzdělání do začátku 20. let 20. století dosáhlo jen několik jednotlivců z řad českého obyvatelstva. Na rozdíl od nich se bzenecká židovská populace mohla pyšnit několika desítkami univerzitně vzdělaných lidí. V důsledku poklesu počtu mladých lidí v židovské komunitě klesal i počet studentů na středních a vysokých školách. Většina židovských dětí v této době byla ve věku žáků základní školy.

Na začátku meziválečné doby uváděla ještě velká část vdaných bzeneckých žen jako druh svého povolání vedení domácnosti. Podobné byly i záznamy jejich dcer, které vedly nebo pomáhaly vést domácnost. Mimo domácnost nejčastěji tyto manželky a dcery pomáhaly při polních pracích, v řemesle či v obchodě. Jen několik desítek žen pracovalo jako služebné a dělnice. Z bohatších rodin nevymizely ani služebné, kuchařky či chůvy. Ty si ovšem mohly dovolit jen zámožnější rodiny, které reprezentovali podnikatelé, živnostníci, úřednictvo, učitelé, někteří řemeslníci – řezníci apod.

III/4. PODNIKY V BZENCI A JEHO OKOLÍ

Cukrovar nacházející se na katastru města Bzence byl vybudován a uveden do provozu na přelomu let 1847/1848. Jedním ze čtyř spoluzakladatelů a spolumajitelů byl Bedřich Kurzweil. V roce 1860 bylo v cukrovaru zaměstnáno čtyřicet stálých dělníků. V roce 1876 koupil cukrovar hrabě Viktor Chorinský z Ledské, majitel veselského panství. Nový majitel zaváděl nové pokrokové metody a techniky jak do pěstování řepy, tak do modernizace cukrovaru. V roce 1879 vybudoval hrabě koňskou úzkokolejnou dráhu pro dovoz řepy a odvoz řepné řízky a saturačního kalu. Vlastní produkce řepy nedokázala pokrýt množství spotřebované suroviny pro výrobu, a tak byl nucen část surovin získávat od maloročníků. V roce 1882 prodal hrabě cukrovar firmě Auspitz & Co. se sídlem v Rohatci. Novým ředitelem cukrovaru se stal Dr. Dantin a po něm v roce 1910 Karel Palla. V posledním desetiletí Rakousko-Uherska se cukrovar rozšiřoval stavebně, přibývalo zaměstnanců i množství zpracované řepy. Cukrovar fungoval bez přestávky až do roku 1915, kdy se až do konce války zastavil. Hned po válce se v cukrovaru chvíli vyráběla marmeláda, ale již v roce 1919/1920 bylo obnoveno zpracování řepy. Bzenecký cukrovar se stal součástí Akciové společnosti pro průmysl cukrovarský se sídlem v Hodoníně.¹⁹⁴

Jednou z nejstarších provozoven v Bzenci byla palírna lihu, patřící rodině Fürstů. Založena byla pravděpodobně v roce 1848¹⁹⁵, ale do obchodního rejstříku u soudu v Uherském Hradišti byla zapsána až v roce 1864 jako „*Eduard Fürst obchod ve výrobcích, obilí v pálenice v Bzenci*“.¹⁹⁶ O více jak čtyřicet let později, v roce 1906, nechal Ed. Fürst vystavět v Bzenci rafinérii lihu. Továrna byla zřízena na výrobu 24 tisíc hl lihu za rok; tohoto množství výroba nikdy nedosahovala. Ročně se vyrobilo pouze 6 – 5 tisíc hl lihu. Továrna zaměstnávala dva úředníky a o její chod dbalo osm stálých dělníků. Na začátku 20. století stanul v čele firmy Josef Fürst a po něm jeho žena Růžena. Na přelomu let 1920/1921 požádala „Bzenecká rafinérie

¹⁹⁴ RUBÁŠ, Stanislav: *Vývoj a vznik akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*, Rigorózní práce, PF MU, Brno 2007, s. 84-89.

¹⁹⁵ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960*, s. 94.

¹⁹⁶ Bzenecký ocet: *Historie bzenecké octárny* [online] c 2011 [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné na WWW: <http://www.bzeneckyocet.cz/historie-historie-bzenecke-octarny.html>

Ed. Fürst“ o rozšíření předmětu podnikání o výrobu octa.¹⁹⁷ Octárna zahájila svůj provoz v roce 1921 a ročně vyrobila 1 500–1 700 hl octa a zaměstnávala pouze jednoho dělníka.¹⁹⁸

Agrární prostředí dávalo největší předpoklady k rozvoji potravinářského průmyslu. Blízkost železniční trati, spojující město jak s Vídní, tak s Ostravskem, zaručovala velký odbyt jak čerstvé, tak konzervované zeleniny již v době Rakousko – Uherska. Na staletou tradici pěstování zeleniny navázaly malé závody, které se začaly specializovat na zpracování a následnou konzervaci zeleniny. Jedna z nejstarších bzeneckých konzerváren na zpracování zeleniny (okurek, zelí, rajčat) patřila od roku 1852¹⁹⁹ rodině Juhnových. Mezi dalšími majiteli malých konzervářenských závodů byli především Židé: Mark Königstein a synové, Pavel Neuwirth, Leopold Sommer, bratři Glaserové, bratři Jellínkové ad. Díky kontaktům a stykům židovských obchodníků se v Bzenci mohl dále rozvíjet konzervářský průmysl. Majiteli dalších malých konzervářenských podniků nebyli však už pouze Židé, ale od začátku 20. století se mezi nimi začínají objevovat i první křesťané (Češi): Jan Ajmut, Rudolf Černín, Jan Markes, František Rýpal ad. Po celé meziválečné období si bzenecké konzervárny udržely svou kvalitu a dokázaly konkurovat i velkým agrárním koncernům, které na Moravě začaly vznikat.²⁰⁰ Přestože se jednalo jen o malé závody, jejichž výroba byla ovlivněna sezónností zpracovávaných plodin, dávaly práci mnoha lidem ze Bzence i okolí.²⁰¹

Mezi dalšími podniky, o nichž nemáme již bližších zpráv, bych chtěla zmínit továrnu na výrobu koňaku a ovocných likérů Ignáce Frankla (1910 – 1925)²⁰² a sodovkárnu, jejíž majitelkou byla ve 20. letech 20. století Kateřina Büchlerová.²⁰³

¹⁹⁷ Bzenecký ocet: Historie bzenecké octárny [online] c 2011 [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné na WWW: <http://www.bzeneckyocet.cz/historie-historie-bzenecke-octarny.html>

¹⁹⁸ SOKA Hodonín: Městská kronika 1919 – 1936. AM – Bz inv. č. 167, s. 15.

¹⁹⁹ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960*, s. 94.

²⁰⁰ VAŠÍČEK, Otto: Historie konzervářského průmyslu v Bzenci. In: *950 let města Bzence*, s. 45–46.

²⁰¹ ROHÁČOVÁ - ROHÁČOVÁ, Ludmila: *Bzenecké střípky*, s. 10.

²⁰² BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960*, s. 94.

²⁰³ SOKA Uherské Hradiště: Sčítací operáty obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH inv. č. 1300, karton 2439. čp. 53, SOKA Uherské Hradiště: Sčítací operáty města Bzenec z r. 1921. OÚ UH inv. č. 1394, karton 2535, čp. 755/780.

Před první světovou válkou v roce 1911 byla v Bzenci rovněž zřízena vápno-písková cihelna. Vznikla jako společnost s ručením omezeným; jejími podílčníky a zároveň zakladateli byli Bedřich a Josef Orličtí, Bartoloměj Holomek, Josef Kutný a František Vašík. Po dobu první světové války cihelna nefungovala a výroba byla obnovena až na jejím konci. Denně se vyrobilo 16 tisíc cihel a hlavním odbytištěm byla Haná. V roce 1918 se cihelna rozrostla o parní pilu, což se stalo na přání čtyř nových podílníků firmy. Kapitál firmy se tím pádem zdvojnásobil na 200 tisíc Kč. Vedoucím cihelny byl Bedřich Orlický a celý podnik měl asi 60 zaměstnanců.²⁰⁴

²⁰⁴ SOA Hodonín: *Městská kronika 1919–1936*. AM – Bz inv. č. 167, s. 13 – 15.

ZÁVĚR

Nahlédli jsme do života jednoho jihomoravského města. V centru našeho zájmu však nestojí samo město Bzenec, nýbrž jeho obyvatelé. Lidé, jejichž životy se během několika desítek let proměňovaly v závislosti na politickém, kulturním, náboženském i hospodářském rázu doby. Během jednotlivých desetiletí se vystřídalo několik generací, které se Bzencem spojily větší či menší část svého života. Nejstarší generaci reprezentovali jedinci narození na sklonku 18. století, již stáli na začátku epochy dějin nazývané „dlouhé devatenácté století“; na jejím konci stanula generace nejmladší narozená v prvních poválečných letech.

Na základě sčítacích listů, literatury a částečně i dalších archivních pramenů se nám naskytla možnost pozorovat měnící se strukturu společnosti města, kterou po staletí tvořilo majoritní křesťanské a minoritní židovské společenství. Demografická sonda do složek bzenecké populace nechtěla rozkrýt jen její strukturu, ale také kulturní, náboženské a hospodářské postavení jednotlivých společenství. Samotné výsledky této studie se nedají paušalizovat a nelze jim přisuzovat ani všeobecná platnost. Studie se snaží pouze poukázat na to, že některé všeobecně přijímané názory a teorie nemusely vždy a všude bez výhrad platit.

Zpracování demografických dat je nikdy nekončící práce, neboť jedna generace odchází a druhá se rodí. Mimo to do života lidí vstupovala politická rozhodnutí i správní změny ovlivňující jejich další bytí, kterým jsme se věnovali v úvodních kapitolách práce. Vedle otázek týkajících se správy a fungování obcí nás více zajímala především domovská příslušnost osob k městské obci Bzenec anebo k židovské politické obci Bzenec. V bzenecké křesťanské obci žila kromě stálých obyvatel s domovským právem také skupina osob příslušejících do jiných obcí. Zpočátku bylo mezi těmito lidmi zastoupeno nezanedbatelné procento Židů s domovskou příslušností do bzenecké židovské obce; jejich podíl se ovšem od konce 19. století začal zmenšovat a v prvních desetiletích 20. století téměř vymizel. Naopak jen něco přes polovinu lidí žijících v bzenecké židovské obci mělo domovskou příslušnost v této části Bzence a postupem let narůstal počet osob příslušejících do jiných (většinou okolních) obcí. Míru příslušnosti obyvatel k bzeneckým obcím nelze ovšem objektivně posoudit, neboť nemáme možnost srovnání s jinými stejně

nebo podobně velkými obcemi, které by bylo potřebné k případnému vyvozování obecnějších závěrů.

Podle sčítacích listů se zdá, že mezi těmito lidmi bylo více odlišností než podobností, o čemž nás přesvědčovala velikost procentního zastoupení jednotlivých komunit. V průběhu více než padesáti let se měnil typ a struktura jednotlivých skupin obyvatelstva. Měli jsme možnost pozorovat, jaký vliv na to měli vnější a vnitřní činitelé působící ve společnosti (prostředí, sociální a hospodářské postavení, náboženství, kultura či tradice), do jaké míry se na růstu či úbytku populace podílela přirozená či mechanická měna obyvatelstva. Na samotném příkladu Bzence a jeho obyvatel jsme tedy mohli sledovat, který z těchto činitelů u té které společenské skupiny převládl. Každé z těchto společenství se tak vlastně stalo určitým prototypem různých vývojových tendencí. Na jedné straně stála rostoucí většinová společnost a v protikladu k ní stála židovská populace, která byla desetiletí od desetiletí menší. Velký vliv na velikosti populace měla rodina, která se u židovské pospolitosti začala zmenšovat o něco dříve a razantněji než u většinové společnosti. Na zmenšování židovské populace se nepodepsal jen klesající počet potomků v židovských rodinách, ale stále vzrůstající počet mužů a žen, kteří nikdy do manželství nevstoupili. Za kladnou populační bilanci vděčila většinová společnost Bzence také ekonomicky aktivní složce obyvatelstva, kdy vystěhovalectví (krátkodobé i dlouhodobé) nepřevyšovalo přistěhovalectví, jako v případě židovské komunity. U bzeneckých Židů docházelo pouze k jednosměrnému pohybu obyvatelstva, a to především k odchodu do jiného města. Vyšší podíl měli Židé pouze ve skupině osob v postreproduktivním a postproduktivním věku, což nebylo ani dáno tím, že by se místní Židé dožívali o poznání vyššího věku než většinová společnost, ale spíše celkovým stárnutím bzenecké židovské populace. Pohled do jednotlivých struktur populace nám umožnilo blíže poznat modely chování i samotný ráz doby.

Obyvatele Bzence spojovala víra v jednoho Boha, nikoliv však jedno náboženské vyznání; na základě toho bylo rozděleno obyvatelstvo na křesťany a Židy. Do jaké míry se lidé k víře hlásili dobrovolně z vlastního přesvědčení, z tradice anebo jen protože museli, nelze s jistotou určit. Nahlédnout pod povrch věci nám do jisté míry umožnilo až první prvorepublikové sčítání, které poukázalo na rozmanitou religiózní strukturu obyvatel. Podle ústavy z roku 1920 se lidé mohli svobodně hlásit k některé z nově uznaných církví, anebo mohli zůstat bez konfese.

Stratifikace bzeneckého obyvatelstva v oblasti víry se projevila v růstu počtu osob hlásících se k evangelickým církvím i prvními desítkami lidí nehlásících se k žádnému náboženství. Odpadlíky od víry svých předků bychom nenašli jen mezi křesťany, ale také mezi židovskými spoluobčany.

Jazyk do jisté míry spojoval společnost města, ale rovněž ji i rozděloval na občany mluvící česky anebo německy. Překvapivý byl ovšem vývoj v křesťanské části Bzenec, kde se postupem let k české obcovací řeči nehlásili pouze křesťané, ale stále větší skupina místních Židů. Důvody vedoucí k tomu, že většina Židů žijících v křesťanské obci se začala již na konci 19. století hlásit k češtině, přesně neznáme. Jistě nepopiratelný vliv na tom měl český charakter města, v němž většina obyvatel mluvila česky; od konce 70. let 19. století město úřadovalo v českém jazyce a obcovacím jazykem většiny zaměstnanců v židovských domácnostech a podnicích byla čeština. Poslední dva body byly ovšem společné jak pro židovskou komunitu bydlící v křesťanské městské obci Bzenec, tak v židovské obci Bzenec. Židé žijící v bzenecké židovské obci v oficiálních dokumentech nadále uváděli jako obcovací jazyk němčinu a to především proto, že úředním jazykem obce musela být němčina. Neznamenal to ovšem, že by Tito Židé neovládali jazyk většinové společnosti. Na tomto místě je tedy nutno podotknout, že většina Židů, a dá se to předpokládat i u těch bzeneckých, byla z velké části bilingvní, přestože se to ve statistikách neuvádí. Analýza skupin obyvatelstva podle jazykového a následně národnostního ukazatele nám poskytla poměrně zajímavý pohled na měnící se vztah bzeneckých Židů k českému jazyku. Dvojazyčnost se u židovské populace zřejmě udržela i v éře Československa. Ze sčítacích listů nejsme schopni určit jazyk, který používala především skupina židovských občanů hlásících se k židovské národnosti. Mimo to se mezi nimi objevily skupiny Židů hlásící se k české či německé národnosti. Tento stav si lze vysvětlit jen tak, že část Židů se během let natolik ztotožnila s českou či německou kulturou, že se k ní hlásili i v době, kdy se mohli svobodně přihlásit ke svému židovství. Většinu obyvatel Bzenec tvořily, až na několik desítek osob německé národnosti a pár jedinců hlásících se k rusínské či polské národnosti, osoby uvádějící národnost československou (českou).

Podobně jako se během let vyvíjel a měnil vztah obyvatel k řeči, tak se u jednotlivých skupin obyvatelstva měnil vztah ke vzdělání. Sčítací listy evidovaly především míru elementárních znalostí, jakou bylo čtení a psaní, a proto jsme se zaměřili především na tuto oblast. Množství lidí, kteří získali alespoň

základní vzdělání, od druhé třetiny 19. století do 20. století rapidně vzrostlo. Patrný byl nárůst především u většinové společnosti, která se na začátku sledovaného období potýkala s větší negramotností než populace židovská. U samotné židovské komunity jsme mohli pozorovat, že někteří jedinci dosahovali mnohem vyššího vzdělání (i vysokoškolského) než jejich křesťanští sousedé. Vliv na to měla především židovská tradice a láska k vědění obecně. Větší předpoklady Židům dávalo i německo-židovské školství, které díky německému vyučovacímu jazyku připravovalo Židy od dětství na další studium. Přijetí a učení se německému jazyku bylo pro Židy nejprve povinností a později pragmatickou nutností k tomu, aby získali lepší sociální a ekonomické postavení ve vládnoucí německé společnosti. Význam vzdělání pochopila i většinová společnost; uvědomila si, že znalost němčiny usnadňuje život a zajišťuje jistý sociální vzestup. To bylo také důvodem, proč bzenečtí křesťanští rodiče začali posílat své děti do židovské školy, přestože v obci byla i česká škola. S proměňujícím se vztahem agrárně-řemeslných obyvatel Bzence k základnímu vzdělání se měnil i poměr k vyššímu vzdělání, které nabízely v Bzenci hned dvě pokračovací školy. A s podivem zjišťujeme, že mnohem častěji navštěvovaly střední školu bzenecká děvčata než chlapci; tento fenomén můžeme pozorovat především ve 20. letech 20. století. Vzdělání dívek bylo jednou z možností, jak zabezpečit další živobytí dcery, když živnost spolu s nemovitým majetkem připadla synovi.

Posledním zpracovávaným tématem se stala oblast ekonomicko - hospodářské aktivity obyvatel města Bzence. Klíčový význam na výběru povolání a druhu obživy místních obyvatel měly přírodní podmínky krajiny a strategická poloha, která dotvářela agrárně - řemeslný charakter města. Dominantní postavení oproti okolním obcím se projevilo rozvojem řemesel a obchodu. Obchod se neomezoval jen na místní či lokální úroveň, ale daleko přesáhl hranice tohoto regionu, a to především díky bzeneckým Židům. Většina obyvatel Bzence byla spíše dodavateli surovin pro větší obchodníky a zpracovatele; případné přebytky pak sami prodávali především na trzích lokální úrovně. Díky střední třídě a vojákům se v Bzenci udržela v hojném počtu nejen tradiční řemesla, jako krejčí, ševci, pekaři a řezníci, ale i specializovaní řemeslníci – hodináři a kloboučníci. Po stránce poskytování výrobních i nevýrobních služeb byly obě bzenecké obce do jisté míry plně samostatné, což dokazují i rozličné druhy povolání zastoupené v obou obcích.

Při pozorném pohledu na zástupce jednotlivých výrobních sfér zjistíme, že mezi zemědělci dominovali křesťané (Češi), řemesla byla ve většině případů také doménou křesťanského (českého) obyvatelstva, a naopak mezi obchodníky měli pevnou pozici Židé.

Přes všechny rozdíly tvořili obě části Bzence obyčejní lidé se svými každodenními problémy a starostmi, které se do statistických tabulek nevešly. Nabídla se nám ovšem možnost sledovat život jednoho města, které během 50 let prošlo mnoha změnami; ne všechny se nám ovšem podařilo vyčerpávajícím způsobem popsat a objasnit. Sčítací listy, matriky a ostatní pramenná díla demografické statistiky 19. a 20. století nabízejí široké možnosti výběru a interpretace. Jedna práce proto není schopna obsáhnout vše. Dotkli jsme se mnoha oblastí života obyvatel tohoto města, které by se daly dále zpracovávat nejen na základě úředních zápisů městské samosprávy, a to dokonce ve dvou liniích, mapujících vývoj křesťanské a židovské obce. V rámci vývoje populace se dají ještě podrobněji a především uceleněji zpracovávat dochované matriční knihy – pokřtěných, sezdáných či zemřelých, jež samy o sobě skrývají nepřehledné množství informací. Pohled na školní instituce, jejich návštěvnost ze strany žáků i jejich případné aktivity nám umožní školní matriky či jiné školní dokumenty. Nahlédnout do společenského a kulturního života města bychom mohli prostřednictvím evidenčních či zápisných knih místních spolků. Oblasti hospodářského života města podrobně zaznamenávaly živnostenské knihy a zápisné knihy samotných podniků.

A i kdyby se nám podařilo zpracovat veškeré tyto prameny a informace v nich ukryté, přesto by tu byli ještě konkrétní lidé a jejich životní příběhy.

Klíčová slova: Bzenec, křesťané, Židé, demografie

RESUMÉ

We looked into the life of a population of one South Moravian town. At the heart of this work stood the people whose lives over several decades varied depending on the political, cultural, religious and economic character of the time. Based on the census sheets, literature and partly also other archival sources, we got an opportunity to observe just the changing social fabric of this city, which for centuries formed the majority Christian and minority Jewish community. Demographic probe into folders Bzenec population did not reveal its structure only, but also cultural, religious and economic status of communities.

Most attention was given to the changing type and structure of populations, where we had the opportunity to observe what effect they have had external and internal factors operating in society, and to what extent the growth or decline of the population involved in natural or mechanical change of population.

The faith had an important place in people's lives and based on religion, we actually split the population of the city into two basic groups. The extent to which people voluntarily reported to the faith of his own belief in tradition or just because they had to, we learned after 1918.

Analysis of the population according to language and then national indicators give us quite an interesting view of the changing relationship of the Jews from Bzenec to the Czech language and later to the question of nationality.

Like over the years developed and changed the relationship of Jews to the language, so the majority changed the relationship to elementary education.

The last processed topic was an economic area - the economic activity of inhabitants in Bzenec. A key factor determining the type of occupation, which local people did, were affected by natural landscape conditions and strategic location, which then completed the agrarian - crafted - commercial character of the city.

At the example of Bzenec and its inhabitants we could see the development and transformation of social groups in terms of demographic, cultural and economic.

The key words: Bzenec, Christians, Jews, demography

PRAMENY A LITERATURA

I. Prameny

a) Archivní

Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno)

Bzenec (Bizenc) – Matrika sezdáných 1837 – 1882. Sig. 5160.

Bzenec (Bizenc) – Oddavní kniha pro město Bzenec 1883 - 1913. Sig. 5161.

Bzenec (Bizenc) – Knihy sezdáných pro město Bzenec 1914 - 1924. Sig. 5162.

Státní okresní archiv Hodonín (dále jen SOkA Hodonín)

Městská kronika 1919–1936. AM – Bz inv. č. 167.

Příloha ke kronice. AM – Bz inv. č. 169.

Sloučení židovské politické obce s křesťanskou 1919-1920. AM – Bz inv. č. 430.

Fotky. AM – Bz inv. č. 728.

Schulmatrik 1889/90. NŠN – Bz inv. č. 4.

Schulmatrik 1909/10. NŠN – Bz inv. č. 5.

Státní okresní archiv Uherské Hradiště (dále jen SOkA Uherské Hradiště)

Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1869. OÚ UH, inv. č. 982, kart. 2120, 2121.

Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1059, kart. 2184, 2185, 2186.

Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1880. OÚ UH, inv. č. 1060, kart. 2187.

Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1136, kart. 2259, 2260, 2261.

Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1890. OÚ UH, inv. č. 1137, kart. 2262.

Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1219, kart. 2346, 2347, 2348, 2349.

Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1900. OÚ UH, inv. č. 1220, kart. 2349.

Sčítací operáty městské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1299, kart. 2436, 2437, 2438, 2439.

Sčítací operáty židovské obce Bzenec z r. 1910. OÚ UH, inv. č. 1300, kart. 2439.

Sčítací operáty města Bzenec z r. 1921. OÚ UH, inv. č. 1394, kart. 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535.

Židovský archiv Praha – Bzenec, č. 13

Bzenec – Spojení s městskou obcí židovskou (1919). Sig. 34352.

b) Tištěné

C. K. Statistická ústřední komise: *Lexikon obcí pro Moravu*, Vídeň 1906.

CHYTIL, Alois: *Chytilův úplný adresář Moravy*, díl I., Brno 1911.

K. K. Statistischen Central -commission: *Spezial Orts-repertorium von Mähren*, Wien 1893.

K. K. Statistischen Zentralkommission: *Spezialortsrepertorium von Mähren*, Wien 1918.

II. Literatura

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960*. Profil, Ostrava 1982.

ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Paseka, Praha – Litomyšl 2005.

DAVID, Jaroslav (ed.): *950 let města Bzence 1015 – 1965*. Grafia, Kyjov 1965.

EHL, Petr – FIEDLER, Jiří – PAŘÍK, Arno: *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Paseka, Praha 1991.

FIEDLER, Jiří: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Sefer, Praha 1992.

FISHBANE, Michal A.: *Judaismus. Zjevení a tradice*. Prostor, Praha 1996.

FLÖGEL, Jaroslav: *Praktická příručka pro obecní a okresní funkcionáře*. Naklad. vl. Orel, Praha 1931.

FRANKL, Michal: *„Emancipace od židů“ . Český antisemitismus na konci 19. století*. Paseka, Praha – Litomyšl 2007.

GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Jüdischer Buch-und Kunstverlag, Brünn 1929.

HAAS, Theodor: *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts*. Brno 1908.

HANÁK, Josef: *Dějiny vinařství v Bzenci*. Uherské Hradiště 1922.

HANÁK, Josef: *Město Bzenec*. Bzenec 1937.

HANÁK, Josef: *Paměti města Bzence*. Nákladem města Bzence, Holešov 1919.

- HAVELKA, Jiří a kol.: *Slovník veřejného práva československého*. Sv. II., Brno 1932.
- HLOŠEK, Josef: *Židé na Moravě*. Česká hospodářská společnost pro markrabství moravské, Brno 1925.
- HORSKÁ, Pavla: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Panorama, Praha 1990.
- HUDEČKOVÁ, Silvie: *Historicko – demografická analýza bzeneckých Židů od druhé poloviny 19. století do první světové války*. Diplomová práce, FF OU v Ostravě, Ostrava 1999.
- CHYTIL, Alois: *Chytilův úplný adresář Moravy*. Díl. I., Brno 1911.
- JAKŠOVÁ, Anna: *Židovská obec v Bzenci a její místo v životě města první poloviny 20. století*. Bakalářská práce, FF UP v Olomouci, Olomouc 2009.
- JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk: *Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*. Karolinum, Praha 2007.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 – 1914*. ČSAV, Praha 1965.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Nedochované památky židovské kultury Moravy a Slezska. Část 3. Synagogy*. Brno 2005.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska. Část 1. Hřbitovy*. Brno 1999.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovské památky Moravy a Slezska. Část 2. Ghetta*. Brno 2001.
- KOSCHIN, Felix: *Demografie poprvé*. VŠE, Praha 2005.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 1, A-G, Praha, Libri 1996.
- LANGHAMROVÁ, Jitka: *Demografie: učební texty pro předmět U017*. Tribun EU, Praha 2007.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Karolinum, Praha 2009.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Paseka, Praha 2006.
- LENDEROVÁ, Milena a kol.: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*. Díl II., FHS Univerzita Pardubice, Pardubice 2005.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914*. Karolinum, Praha 2010.

- MALÝ, Karel – SIVÁK, Florián.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Vyd. 2., H&H, Jinočany 1993; vyd. 4., Leges, Příbram 2010.
- MAUR, Eduard: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Mladá fronta, Praha 1998.
- MAUR, Eduard: *Základy historické demografie*. FF UK, Praha 1983.
- MYŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš a kol.: *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 1*. Ostrava 2008.
- NEKUDA, Vladimír (ed.): *Uherskohradištsk.*, Musejní a vlastivědný spolek, Brno 1982
- NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Česká demografická společnost, Praha 2003.
- NIEDERLE, L. a kol.: *Moravské Slovácko*. Díl 1., sv. II., Praha 1922.
- PAJER, Jiří – RUCKÁ, Galina – MRÁKA, Jiří: *Historie podnikání na Hodonínku, Kyjovsku a Veselsku*. Žehušice 200.
- PAVLÁT, Leo (ed.): *Židé – dějiny a kultura*. Židovské muzeum v Praze, Praha 2005.
- PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Vyd.1., Sefer, Praha 1993; vyd. 2., Sefer, Praha 2001.
- REIZENTHALEROVÁ – ROHÁČOVÁ, Ludmila: *Bzenecké střípky*. Bzenec, b. d.
- RUBÁŠ, Stanislav: *Vývoj a vznik akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Rigorózní práce, PF MU, Brno 2007.
- SOUKUPOVÁ, Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ, Marie: *Židovská menšina v Československu ve 20. letech*. Židovské muzeum Praha, Praha 2003.
- SRB, Vladimír: *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Karolinum, Praha 2004.
- SRB, Vladimír: *Úvod do demografie*. Naklad. politické literatury, Praha 1965.
- ŠTARHA, Ivan: *Historický lexikon obcí jižní, jihozápadní a jihovýchodní Moravy*. Brno 2010.
- ŠTARHA, Ivan - KUCHAR, Lumír – SKUTIL, Jan - ZEMEK, Metoděj: *Bzenec od osvobození v roce 1918 do současnosti*. In: Jižní Morava, roč. 23, sv. 2, 1987.
- TOBOLKA, Zdeněk a kol.: *Politika*. Část 1., díl 2., Praha 1924.
- VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy*. Díl 1., Vlastivěda Moravská, Brno 1991.
- VÁŇOVÁ, Růžena: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. SPN Praha 1986.
- VÁVRA, Zdeněk: *Tendence v dlouhodobém vývoji reprodukce obyvatelstva českých zemí (léta 1870-1944)*. ČSAV, Praha 1962.

VOBECKÁ, Jana: *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha 2007.

ZEMEK, Metoděj – SKUTIL, Jan – ŠTARHA, Ivan – KUCHAR, Lumír: *Vývoj města Bzenec od druhé poloviny 17. století až do roku 1918*. In.: Jižní Morava, roč. 22, sv. 25, 1986.

III. Internetové zdroje

Český statistický úřad [online]c 2011 [cit. 2. 5. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://www.czso.cz>>

Bzenecký ocet [online]c 2011 [cit. 27. 7. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://www.bzeneckyocet.cz/historie-historie-bzenecke-octarny.html>>

Město Bzenec: Historie a současnost – historické foto [online]c 2008 [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné na WWW: <
http://www.bzenec.cz/vismo/galerie2.asp?id_org=1727&id_galerie=2195&p1=1>

GEOCACHING: Bisenc [online]c 2008 [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné na WWW:
<http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=555b21e5-6c99-4473-8817-ce4054aa93d7>

Vracov city – staré fotky a pohledy [online]c 2011 [cit. 26. 7. 2011]. Dostupné na WWW: <
<http://www.vracov.estranky.cz/fotoalbum/stare-fotky-a-pohledy/stare-fotky-vracov-a-okoli>>

Zmizelí sousedé: Bzenec [online]c 2008 [cit. 7. 6. 2008]. Dostupné na WWW:
<http://www.zmizelisoused.cz/pracestudentu/weby/zsbzenec/bzenecti_zide.html>

Eduard Maur [online]c 2009-2010 [cit. 27. 9. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://uhv.upce.cz/cs/eduard-maur/>>

Milana Lenderová r [online]c 2006 [cit. 27. 9. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://www.historickadilna.fpe.zcu.cz/Lenderova.htm>>

Tomáš Pěkný [online]c 2008-2011 [cit. 27. 9. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://www.databazeknih.cz/zivotopis/tomas-pekný-8090>>

Helena Krejčová [online]c 2011 [cit. 27. 9. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://www.usd.cas.cz/cs/pracovnici/helena-krejcova>>

Jaroslav Klenovský [online]c 2011 [cit. 27. 9. 2011]. Dostupné na WWW:
<<http://www.divadlohudby.cz/hlavni-program/jaroslav-klenovsky-synagogalni-tvorba-architekta-jakoba-gartnera-.html>>

OBRÁZKOVÁ PŘÍLOHA

Seznam příloh

Plán města Bzence v roce 1924

Obr. č. 1 Pohled na východní část města Bzence

Obr. č. 2. Pohled na západní část města

Obr. č. 3. Pohled na zámek, synagogu, školu a kostel

Obr. č. 4. Pohled na Dolní náměstí ve směru k Vracovu

Obr. č. 5. Pohled na Mariánský sloup uprostřed bzeneckého Dolního náměstí

Obr. č. 6. Dolní náměstí s kapličkou před rokem 1913

Obr. č. 7. Dolní náměstí s obchody

Obr. č. 8. Bzenecký kostel

Obr. č. 9. Pohled na JV část města, směrem k nádraží

Obr. č. 10. Bzenecké nádraží

Obr. č. 11. Pohled na kapli sv. Floriána a Šebestiána obklopenou vinohrady

Obr. č. 12. Barevná pohlednice se synagogou a bzeneckým zámekem

Obr. č. 13. Pohled na bzenecký novogotický zámek

Plán - Půdorys židovské čtvrti

Obr. č. 14. Pohled na synagogu a část židovské i městské obce Bzenec

Obr. č. 15. Ulice krále Vladislava v židovské obci

Obr. č. 16. Bzenecký templ (synagoga)

Obr. č. 17. Interiér bzenecké synagogy

Obr. č. 18. Židovská pohřební síň

Obr. č. 19. Židovský hřbitov- dobová fotografie

Obr. č. 20. Koňské trhy v Bzenci

Obr. 21. Trh na semena

Obr. č. 22. Okurkový trh v Bzenci

Obr. č. 23. Bzenecký okurkový trh

Obr. č. 24. Stálí zaměstnanci v konzervárně u Königsteinů

Obr. č. 25. Bzenecká měšťanská škola

Obr. č. 26. Bzenecká vinařská a rolnická škola

Obr. č. 27. Octárna pana Fürsta

Obr. č. 28. Palírna lihu pana Fürsta

Obr. č. 29. Cukrovar mezi Bzencem a (Moravským) Pískem